

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΛΕΥΚΟΣΙΑ-ΚΥΠΡΟΣ

ΕΤΟΣ ΙΕ.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1950

ΑΡ. 182

Ι Θ Α Κ Η

Φτάσαμε στην Ίθάκη, τὸ πολυπόθητο Νησί,
Μὰ Πηνελόπη πουθενά κι' οὔτε μνηστήρες.
"Όλα μιά φαντασίωση μὴν ἦταν περισσὴ
Γιὰ ἡρώϊσμούςς κενούς κ' ἐλπίδες στεῖρες;

Κρίμα πὺ τόσος πόθος στὴν ψυχὴ
Γιὰ τὴν ἐπιστροφή καὶ τόση πάλη
"Άραγε περισσότερο δὲν ἀξίζε
Τῆς Καλυψῶς ἢ ἀγκάλη;..

Κι' αὐτὲς οἱ προφητεῖες οἱ τρανές,
Σὲ ἀνθρώπους καὶ θεοὺς τόσες θυσίες
Καὶ τὸ αἶμα τῶν ἀθῶων ζωντανῶν,
Δυὸ λόγια νὰ μᾶς ποῦν οἱ Τειρεσίες...

Φτάσαμε στὴν Ίθάκη, τὸ πολυπόθητο Νησί,
Μὰ οὔτε μιά ἀγκάλη στοργικὴ πὺ νὰ μᾶς κράζει!
Αὐτὸ τὸ μόνον ἀληθινόν.. τᾶλλα νειότη χρυσή
Κι' οὐνεῖρατα μιᾶς ἄρρωστης ζωῆς, πὺ αἱματοστάζει.

ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΔΡΟΥΣΙΩΤΗΣ

Κ Ρ Υ Φ Ε Σ Α Γ Α Π Ε Σ

Τῆς Ἀγάπης ποιός δὲν ξέρει
τὸ γλυκόπικρο κεντρί ;
Τὸ ξορκίζουν τάχα οἱ γέροι,
μὰ τὸ λαχταροῦν κι' αὐτοί.

Κάτου ἀπῶνα παραθύρι
ποιὸν δὲ βρῆκε ἢ χαραυγὴ ;
Στὴν ταβέρνα, σὸ ποτήρι
ποιός δὲν πῆγε νὰ κλαυτῆ ;

Κ' εἶν' ἀγάπες σὰ δροσόουλα
κι' ἄλλες εἶναι σὰ φωτιά
κι' ἄλλες σὰν Ἀπρίλη αὐγοῦλα,
σὰ χειμῶνα ἄλλες νυχτιά.

Μὰ οἱ ἀγάπες πὺ σὲ καῖνε,
σὰ φωτίτσα σιγανή,
εἶν' αὐτὲς πὺ δὲν τίς λένε
καὶ τίς κρύβουν μὲ ντροπῆ.

— "Άχ! ἀγάπη μου κρυμμένη,
ἄχ, γλυκεῖα μελαχροινὴ,
τί φωτιά μὲ περιμένει
τώρα τῶμαθες κι' ἐσύ!...

ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΜΑΡΚΙΝΑΣ

Σ Υ Μ Φ Ω Ν Ι Α

Θέλω τὸ δρόμο τοῦ ἔρχομοῦ σου νὰ στρώσω μὲ κρινάνθια·
 μὰ πού νὰ βρῶ τὰ κρίνα στὴν ἀνήσυχη ψυχὴ μου ;
 Στὰ σταυροδρόμια τῶν ἀπέλπιδων κραυγῶν
 τῶν μελλοθνάτων ἀδελφῶν μας
 ἄφησα πολὺ ἀπ' τὸν ἑαυτὸ μου.
 Στὰ ξόβεργα τῶν σκεθρωμένων των χεριῶν,
 πού πασπατεύανε γιὰ τόσο δά ἥλιο,
 ἔμεινε πολὺ ἀπὸ τὴν καρδιά μου.

Πῶς νὰ τραγουδήσω τὸν ἀνοιξιάτικο ἔρχομό σου,
 πῶς μπορῶ στὰ πόδια σου
 νὰ ξετυλίξω τὸ χαλί,
 πού ὕφανε ἡ καρδιά μου τόσα χρόνια
 γιὰ σένανε στὸν ἀργαλειὸ τῆς προσμονῆς;

Ξέμαθα νὰ τραγουδῶ τόσον καιρὸ
 σκυμένος πάνω ἀπ' τὰ τετράγωνα καὶ τοὺς κύκλους τῶν μηδενικῶν,
 σκληρυναν τὰ χέρια μου δουλεύοντας
 τὸ δρόμο τοῦ ἔρχομοῦ σου χρόνια τώρα
 —νύχτες ποτισμένες δάκρυα, μέρες ἀγορασμένες μ' αἶμα.

Μὰ ἔτσι πού ἀγαπῶ καὶ πού μισῶ σμίγ' ἡ καρδιά μου μὲ τὴν ἀπεραντοσύνη,
 τ' ἀτσαλένια κάστρα,
 τ' αὐλα μοναστήρια...
 Ἄγουροξυπημένοι στέκονται οἱ διαβάτες βλαστημώντας
 τὴν ἀνομη παρέλαση,
 τὴν ὀμίχλη, τὴ νεροποντὴ,
 τὸ μπράτσο γιγαντώνει στ' ἄγγιγμα τοῦ μπράτσου
 καὶ τὸ γαῖμα
 στὴν ἠλεκτρικὴ ἀρτηρία τοῦ πόνου
 γίνεται φωτιά.

Μὰ δὲν ἀξίζει νὰ μισῶμε — ἐσὺ κ' ἐγὼ
 θάχουμε κάτι ν' ἀγαπήσουμε θαθειά,
 τόσο θαθειά,
 πού «ἐσὺ κ' ἐγὼ» δὲ θᾶναι πιά, μὰ ὄλ' ἡ ἀνθρώπινη γενιά.

Ζ. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Κένυα, 22.5.1942.

Γ Υ Φ Τ Ο Ι

Δὲν ἔχουν σπίτια ! Ἐλεύτεροι γυρίζουν
 ὅπου τὸ μάτι ἀνοίγει τοὺς τὸ δρόμο !
 Μ' ὄλο τὸ θιὸς καὶ τὰ παιδιά στὸν ὄμο
 χωριά καὶ πόλεις πάντα διασχίζουν.

Σοφοὶ ἐρευνητές, πού ξεφυλλίζουν
 τὸ μυστικὸ τῆς ζήσης μέγα τόμο!
 Ἐξόριστοι ἀπὸ τ' ἀνθρώπου τὸ νόμο,
 περνοῦν καὶ τὰ σκυλιά τούσε γαυγίζουν.

Κάτω ἀπὸ γνῶριμα τοὺς δέντρα ἀράζουν,
 καὶ ξέρουν μὲ τὴν τέχνη ἢ τὸ βιολί τοὺς
 εὐκόλα νὰ κερδίζουν τὸ ψωμί τοὺς!

Ἐγνιες μεγάλες δὲν τοὺς συνταράζουν!
 Σὰ μοῖρες κ' οἱ γυναῖκες τοὺς γυρνοῦνε
 τὸ Μέλλο στοὺς ἀνθρώπους νὰ ξηγοῦνε!

ΠΑΡΙΣ ΛΑΓΚΑΔΗΣ

ΑΠΟΨΕΙΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

“Αν μέσα από τὸ πλήθος τῶν ἀρετῶν, ποὺ κοσμοῦσαν τὸν αἰίδιμον Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο Β΄, ἔπρεπε νὰ ξεχωρίσουμε ἐκείνη ποὺ κατείχε τὴν πρώτη θέση, χωρὶς κανένα δισταγμὸ θὰ λέγαμε πῶς αὐτὴ εἶναι ἡ Πίστις. Ὀλόκληρη ἡ ζωὴ του — ἀπὸ τὴν πρώτην ἐποχὴ τῆς ἱερωσύνης του ἴσα μὲ τὶς τελευταῖες ἐκδηλώσεις κι’ ἐνέργειές του — δὲν ὑπῆρξε τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἔκφραση τῆς βαθειᾶς αὐτῆς ἀρετῆς, ποὺ εἶχε σφυρηλατήσει ἀποφασιστικὰ τὸ χαρακτήρα του κ’ εἶχεν ἀποτυπώσει στὴ μορφή του τὸ διδλικὸ μεγαλεῖο τῶν ἀνθρώπων, ποὺ δὲν ταλαντεύονται καὶ δὲν ἀμφιρρέπουν, γιατί εἶναι ὁλότελα πεπεισμένοι γιὰ τοὺς σκοποὺς κι’ ἀπόλυτα βέβαιοι γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τους. Αὐτὴν τὴν ἡρεμία τῆς βεβαιότητος, αὐτὴν τὴ γαλήνη τῆς πίστεως, μπορούμε νὰ τὴ διακρίνουμε καθαρὰ πίσω ἀπ’ ὅλους τοὺς βίαιους καὶ εἰρηνικοὺς ἀγῶνες τῆς πολυκύμαντης ζωῆς του, ποὺ ὑπῆρξεν ἀπόλυτα συνεπὴς στὶς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις του. Αὐτὴ ἡ πίστις, ἡ βαθειὰ ἐθνικὴ πίστις του, τὸν εἶχεν ὀδηγήσει τὸ 1912 καὶ 13 στὰ Μακεδονικὰ πεδία, αὐτὴ ἡ πίστις, ἡ βαθειὰ χριστιανικὴ πίστις του, τὸν εἶχεν ἀνεβάσει τὸ 1917 στὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴν ἐπαλξὴ τῆς Μητροπόλεως τῆς Κερύνιας, αὐτὴ ἡ πίστις, ἡ πίστις του γιὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ δίκαιον, τὸν εἶχεν ὀδηγήσει τὸ 1931 στὴν ἐξορίαν, κι’ ἡ ἴδια πίστις — ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ — τὸν εἶχεν ἐπαναφέρει καὶ τὸν εἶχε τοποθετήσει, τὸ 1947, στὸ ὑπάτο ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου κι’ Ἐθνάρχου τῆς ὑπόδουλης Κύπρου.

Πολὺ λίγοι, πραγματικά, εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, ποὺ κατορθώνουν τὴν ἑσωτερικὴν, μυστικὴν ἐπιταγὴ τῆς πίστεως τους νὰ τὴ μεταβάλλουν σὲ ἀκένωτη «ζῶσαν πηγὴν» κοινωτικῆς δράσης καὶ δημιουργίας. Ἡ βουδὴ πίστις, ἡ πίστις ποὺ δὲ μεταφράζεται σὲ ἔργα, ἡ πίστις, ποὺ ἐγκαρτερεῖ παθητικὰ καὶ ὑπομένει, παρὰ τὴ γοητεία καὶ τὸ θέλγητρο ποὺ πιθανὸν νὰ συγκεντρώνει, δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ παραβληθῆ μὲ τὴ δυναμικὴν, τὴν ἐνεργὸν, τὴ ζῶσαν πίστις τοῦ ἀγωνιστοῦ, ποὺ μεταφράζεται σὲ ἔργα, ποὺ ἐμπνέεται κι’ ἐμπνέει μιαν ὀλάκερη ἐποχὴ, ποὺ ζεῖ σὰν λαϊκὸς παλμὸς καὶ πόθος, ποὺ οὐσιαστικοποιεῖ τὸ ἠθικὸ περιεχόμενον καὶ τὰ ιδεώδη ὅχι μονάχα μιάς, ἀλλὰ σειρὰς — πολλῶν φορῶν — ὀλόκληρων γενεῶν. Τέτοια ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἡ πίστις τοῦ Μακαρίου : Δημιούργημα καὶ δημιουργὸς τῆς ἐποχῆς τῆς, ἀπόρροια τῆς ζωτικῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐπιταγῆς ἑνὸς ὑπόδουλου τόπου, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπόλυτα ἠθικὴ στὴν ἔκφραση καὶ καθολικὴ στὸ περιεχόμενό της. Γιατὸ κ’ ἡ μορφὴ τοῦ Μακαρίου εἶχεν ἀποβῆ ἐθνικὸ καὶ χριστιανικὸ σύμβολον· γιατί ὑπῆρχε σ’ αὐτὴν ἀποκρυσταλλωμένη ἡ ἀρετὴ τοῦ ιδεώδους ἐκείνου, ποὺ εἶχε διαμορφώσει σιωπηρὰ ἡ μακροχρόνια λαϊκὴ πίστις· ὑπῆρχε σ’ αὐτὴν ἡ ἀπόλυτη ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ. Κι’ αὐτὸ εἶναι τὸ κυριώτερον γνῶρισμα ὅλων τῶν συμβόλων.

“Αν ἐπρόκειτο ν’ ἀναλύσουμε τὴν πίστιν τοῦ ἀποθανόντος Ἐθνάρχου, θάταν πολὺ δύσκολον νὰ τὴν περιλάβουμε σὲ εἰδικὰ σχήματα καὶ νὰ τῆς δώσουμε εἰδικὴν ποιότητα καὶ μορφή. Εἶχε κάτι τὸ μονολιθικόν, τὸ ἀκέρατον, τὸ ὀλοκληρωμένον. Αὐτὸ ποὺ ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τὴν ἀρμονικὴν συνένωση πολλῶν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν. Γιατὶ στὴν οὐσίαν τῆς ἡ πίστις εἶναι ἡ ἔκφραση ὅλων τῶν ἀρετῶν : Πίστις στὶς ἠθικὰς ἀξίους τῆς ζωῆς. Τί ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ ζητήσῃ κανένας. Ἐκεῖ μέσα περικλείονται ὅλα : Πίστις στὸ Θεόν, τὴν Πατρίδα, τὸν Ἄνθρωπον. Πίστις στὸ δίκαιον καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Πίστις στὸν ἀγῶνα καὶ τὸ καθήκον. Τέτοια ἀκριβῶς ἦταν ἡ πίστις τοῦ Μακαρίου. Μὰ προπάντων πίστις στὸ Θεὸ καὶ τὴν Πατρίδα. Γιατὶ μέσα στὶς δυὸ αὐτὲς ἔννοιες ὁ ἐκλιπὼν

Πρωθιεράρχης τοποθετούσε όλα τὰ ἄλλα: Στὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, στὴν ἔννοια τῆς Πατρίδας, τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ καθήκοντος. Καὶ δὲν ἐδίστασε, γιὰ χάρι τῆς πίστεως του αὐτῆς, νάρθει σὲ σύγκρουση μὲ πρόσωπα, θεσμούς καὶ Κυβερνήσεις, νὰ ὑποστή ἐξευτελισμούς καὶ θυσίες, νὰ γνωρίσει ταπεινώσεις καὶ νὰ πάρει κι' αὐτὸν ἀκόμη τὸν πικρὸ δρόμο τῆς ἐξορίας. Μὰ ὁ Μακάριος ἐπίστευε. Μέσα στὴ δίκαιη ψυχὴ του εἶχε διαγραφῆ καθαρὰ ὁ κύκλος τῶν ἐπιδιώξεων του κ' ἡ συνισταμένη τῆς πίστεως του εἶχε πιά γίνει ἰδέα. Ἰδέα γι' αὐτὸν, καὶ σύμβολο γιὰ τοὺς ἄλλους. Κι' οἱ ἰδέες ποτὲ δὲν πεθαίνουν. Ζοῦν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, διαμορφώνουν μαχητές, δημιουργοὺν ἀγῶνες.

Ἔτσι ἦρθε καὶ πέρασε μέσα ἀπὸ τὸ μαῦρον οὐρανὸ τῆς σκλαθωμένης Κύπρου ἡ μορφή τοῦ σεπτοῦ Πρωθιεράρχη. Σὰν ἔκφραση τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ καὶ σὰν ἰδέα. Ἐκφραση τῆς πίστεως γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἐλευθερία. Ἰδέα φωτεινὴ τῆς ἀκατάβλητης θέλησής του Ἐθνους, ποὺ δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ πιστεύει στὶς ἀνώτερες ἐκείνες πνευματικὲς ἀξίες ποὺ δημιουργοῦν τὸν πραγματικὰ «ἠθικὸν ἄνθρωπο».

Μέσα στὴν ταραγμένη ἐποχὴ μας, μιὰν ἐποχὴ ἄρνησης, σκεπτικισμοῦ καὶ ἐφιαλτικῶν ἀμφιβολιῶν, τὸ πλούσιο κεφάλαιο τῆς βαθεῖας καὶ σταθερῆς πίστεως, ποὺ πεθαίνοντας ἔφησεν Ἐκεῖνος στὸ λαό του, εἶναι πραγματικὰ ἡ καλύτερη καὶ πολυτιμότερη κληρονομιά. Ὁ Μακάριος θὰ ἐπιζήσει στὴ μνήμη τῆς Ἱστορίας καὶ σὰ χριστιανὸς γνήσιος καὶ σὰν ἀγωνιστὴς ἀκατάβλητος, ἀλλὰ πρὸ πάντων σὰν Ἄνθρωπος τῆς ζωῆς πίστεως. Καὶ αὐτὸς εἶναι σίγουρα ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους τίτλους.

ΝΙΚΟΣ ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗΣ

Μ Α Κ Α Ρ Ι Ο Σ

Στὸν ἀθάνατο κόσμο τῶν συμβόλων,
 ὅπου λάμπουν τὰ πάντα αἰώνια νέα,
 πέρασες, Χριστιανικὴ ψυχὴ γενναία,
 προγονικὴ χαρὰ, τρόμος εἰδώλων.
 Τὸν παλμὸ τῆς καρδιάς μας εἶχες ὄλων
 καὶ κρατοῦσες ὀλόρθος τὴ σημαία
 στὴν κορφή τῶν ἀγῶνων, ὅπου ἡ Ἰδέα
 μὲ τὴν Πράξη, ἀδελφές. Στῶν χρυσοβόλων
 ἀχιτίδων τῆς Αὐγῆς τὰ θεῖα παλάτια,
 ποὺ ἡ λευτεριά θὰ ὑψώσει στὸ νησί μας,
 δὲν θὰ σὲ ξαναδοῦνε ὕγρα τὰ μάτια,
 φῶς μὲς τὸ φῶς νὰ χαίρεσαι, Καλέ μας!
 Μὰ οὐρανόσταλη ρώμη ἢ προσταγὴ σου!
 Ἄπὸ μακρὰ, στὴ Νίκη ὁδήγησέ μας.

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΙΤΙΑ ΣΤΟ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΥΒΙΟ

Α'. Στὸ Θουκυδίδη.

Ὁ Θουκυδίδης ἔγραψε τὴ στρατιωτικὴ ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅπως τὸ δηλώνει καθαρά στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου τοῦ I. 1., καὶ ἐπομένως καὶ τὴν πολιτικὴν του ἱστορία. Δὲ θῆκε οὔτε σκόπευε νὰ θῆγῃ ἔξω ἀπὸ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ὅσα προηγούμενα ἱστορικά γεγονότα ἀναφέρει, σχετίζονται, λίγο ἢ πολύ, μὲ τὸ κύριο θέμα του εἶτε σὰν εἰσαγωγὴ σ' αὐτὸ καὶ σὰν ἐρμηνεία τῶν προηγούμενων καταστάσεων πού ὀδήγησαν στὸ ξέσπασμα τοῦ πολέμου, εἶτε σὰν ὄλιγὸ γιὰ σύγκριση μὲ ὑπάρχουσες καταστάσεις καὶ διαφώτισή τους. Πρέπει νὰ τὸ ἔχουμε αὐτὸ ὅπ' ὄψη μας γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ στάση του ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμην τῆς Ἱστορίας καὶ στὸ πρόβλημα τῆς αἰτίας, — ἀνάκι ἔχει τόσο ἀριστοτεχνικὰ ἐπεξεργαστεῖ τὸ εἰδικὸ θέμα του, ὥστε μπορούμε νὰ θῶμε ἀπ' αὐτὸ πορίσματα καὶ συμπεράσματα, πού μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν γενικὰ στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας.

Στὰ κεφ. 20—23 τοῦ Πρώτου βιβλίου του ὁ Θουκυδίδης ἐκθέτει καθαρά τὴ γενικὴ ἀπόψή του γιὰ τὴν ἱστορία, τὴ μέθοδόν του ἐργασίας καὶ τὴν ἀντίληψή του σχετικὰ μὲ τίς αἰτίες, καὶ στὸ σωζόμενο ἔργο του πραγματοποιήσῃ τις ἀπόψεις του αὐτὲς ὅσο μπορούσε. Πιστεύει πὼς σκοπὸς τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας μὲ κάθε θυσία, γιατί μόνο εἶσι μπορεῖ ἡ ἱστορία νὰ γίνῃ ὠφέλιμη: «ὄσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὐθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει». Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἔργο του «κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρήμα ἀκούειν ξύγκειται». (I. 22 4).

Ἡ μέχρι πάθους ἀγάπη του γιὰ τὴν ἀλήθεια τὸν ὀδήγησε σ' ἐκτεταμένες καὶ κουραστικὰς ἔρευνες τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων τοῦ πολέμου καὶ σ' ἔρευνες τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων τῶν πρωταγωνιστῶν, προσπαθώντας πάντα νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἱστορήσῃ μόνο ὅ,τι ἦταν σημαντικό ἀπὸ τὴ δική του ἀπόψιν. Πάντα πραγματεύεται πλείρια μόνο ὅ,τι εἶναι τυπικὸ ἢ διαφωτιστικὸ μίαν γνώμης, ἐνὸς λαοῦ, μίαν κίνησης, δηλαδὴ γεγονότα πού ὑποβάλλουν τὴ γενικὴ τὴν ἀντίληψιν γιὰ τὴ σύγκρουση αὐτὴ καὶ γιὰ τ' ἀποτελέσματά της. Μολαταῦτα, ὁ Θουκυδίδης δὲν τὸ ἐκφράζει αὐτὸ ἄμεσα, ἀλλὰ τὸ συνάγουμε ἕμμεσα μᾶλλον ἀπὸ τὴ διήγησή του, γιατί αὐτὸς προσπαθεῖ πάντα νὰ μένῃ ἀντικειμενικὸς κ' ἔξω ἀπὸ τὴ σκηνή.

Γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθειαν γιὰ τὰ γεγονότα («τὰ ἔργα τῶν πραχθέντων» I.22.2) στηρίζεται στὴν προσωπικὴν του γνώσιν γιὰ ὅσα ὁ ἴδιος εἶδε μὲ τὰ μάτια του κ' ἀκούσε μὲ τ' ἄφτιά του, καί, ὅπου δὲν ἦταν παρών, στὴ μαρτυρία ἀξιόπιστων αὐτοπτῶν. Συμβουλευτῆκε ἐπίσης δημοσία ἀρχεῖα καὶ ταξίδεψε ἐχτεταμένα σχεδὸν παντοῦ γιὰ νὰ γνωρίσῃ ἀπὸ πρῶτον χερὶ τόπους καὶ πόλεις ὅπου «ἔλαβαν χώραν» πολεμικὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα πού πῆραν μέρος στὸν πόλεμον. Τὸ ὄλιγὸ αὐτό, πού ὁ Θουκυδίδης ἀρχισε νὰ τὸ μαζεύει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, τὸ κατάταξε καὶ τὸ ἐπεξεργάστηκε κριτικὰ, προσπαθώντας νὰ πιστοποιήσῃ τὴν ἀλήθειαν μέσα ἀπὸ τὸν ὄγκον τῶν ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν πού τοῦ ἔδωσαν ἄλλοι, πληροφοριῶν συχνὰ παραποιημένων ἀπὸ μεροληψία ἢ λησμοσύνη. «Στὸ τέλος τὰ περιστατικά, πού ἐξακριβῶναι, ζητᾶται νὰ τὰ τοποθετήσῃ [λογικὰ καὶ ὀργανικὰ] μέσα στὴ συνέχειαν τοῦ πολέμου, νὰ τὰ σχετίσῃ μεταξὺ τους, νὰ ἐχτιμήσῃ τὴ θαρύτητά τους καὶ τίς συνέπειές τους, νὰ ξεχωρίσῃ καὶ νὰ διαγράψῃ ὅ,τι θέλει ἀσήμαντο — μὲ δυὸ λόγια, ἀπὸ τὴ χρονογραφικὴ καταγραφή νὰ προχωρήσῃ στὴν ἱστορικὴ σύνθεσιν»⁽¹⁾, στὴν αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ ἱστορία τῆ βασισμένην στὸ στερεὸ ἔδαφος τῆς κρίσης καὶ τῆς ἀλήθειας. Ἐνας μπορεῖ νὰ πεῖ, πὼς ὁ Θουκυδίδης ἐργαζόμενος εἶσι δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀντικειμενικὸς. Κ' ἴσως νὰ ἔχει δίκαιον. Ὅμως, ὁ

(1) I. Θ. Κακριδῆ, Περικλέους Ἐπιτάφιος, (Θεσσαλονίκη, 1937), 31-32.

πως πολύ σωστά παρατηρεί ο Ι. Κακριδής, «στο βάθος άπρόσωπος κι' άμέτοχος είναι μονάχα ο ξερός χρονογράφος, αυτός που καταχωρίζει όλα τα περιστατικά που έξακριβώνει, μικρά και μεγάλα, ποτέ ο ιστορικός, που είναι άναγκασμένος να έχτιμήσει και να ξεχωρίσει τα γεγονότα σε σημαντικά και άσημαντα, για να παραλείψει τα δεύτερα, να τονίσει και να συνδυάσει τα πρώτα' προπαντός που νιώθει σαν τ'ό κύριο χρέος του να προχωρήσει στην έρμηνεία μιας ιστορικής ένότητας» (2).

Με τ'ό ίδιο πνεύμα πρέπει να δεχτούμε και να έρμηνεύσουμε τις «δημηγορίες» στο έργο του Θουκυδίδη, που δέν είναι οί πραγματικοί λόγοι που έξεφώνησε κάθε πρόσωπο, αλλά, όπως γράφει ο ίδιος: «ώς δ' άν έδόκουν μοι έκαστοι περί τών αίει παρόντων τά δέοντα μάλιστ' είπειν, έχομένω ότι έγγυίατα της ζυμπάσης γνώμης τών άληθώς λεχθέντων, ούτως είρηται». (I.22.1).

Όμως, δέν μπορεί κανένας να συζητήσει ή να άμφιβάλλει άν ο Θουκυδίδης πέτυχε στο σημείο αυτό ή όχι. Η φιλαληθεία του δέν μπορεί να διαμφισθηθεί ούτε ή άξιοπιστία του. Κ' ή μόνη μας λύπη είναι πώς δέν έχουμε περισσότερο από τ'ό έργο του, γιατί δέν έζησε άρκετά για να τ'ο τελειώσει,—μολονότι, σ' ότι άφορά τή στάση του άπέναντι στην έπιστήμη τής Ιστορίας, θά θέλαμε να γνωρίζαμε περισσότερα για τ'ό πώς εργαζόταν, ποιό ήταν τ'ό ύλικό κ' οί άρχικές πηγές, προφορικές και γραπτές, που χρησιμοποίησε για να θγάλει τά συμπεράσματά του.

Τ'ό χωρίο I.22.4. που άναφέραμε πιο πάνω, δείχνει πώς ο Θουκυδίδης πίστευε ότι ή ιστορία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν οδηγός για τούς πολιτικούς για τ'ό παρόν και τ'ό μέλλον, όχι γιατί πίστευε πώς ή ιστορία «επαναλαμβάνει έαυτήν», αλλά, επειδή ή έπιστήμη τής ιστορίας ένδιαφέρεται για τούς άνθρωπους και τις σχέσεις των, είναι δυνατ'ό στην εξέλιξη τών ιστορικών γεγονότων να παρουσιαστούν μερικά που να είναι παρόμοια ή παράλληλα προς τά περασμένα. Αυτή ή έρμηνεία πρέπει να δοθεί στο «και τών μελλόντων ποτέ αδις κατά τ'ό άνθρωπινον τοιούτων και παραπληρωον έσεσθαι». Είναι φανερό πώς σκέφτεται με άνοιχτό πνεύμα για τόν άνθρωπο, με τ'ό πνεύμα τής διαφώτισης που έφεραν τόν πέμπτο αιώνα οι σοφιστές από τ'ό ένα μέρος και οί φυσικοί έπιστήμονες, προπάντων ή 'Ιπποκρατική Ιατρική σχολή, από τ'ό άλλο. Η έρμηνεία του για τόν άνθρωπο και τις πράξεις του δέν έχει τίποτε να κάνει με μια έξωτερική παντοδύναμη Πρόνοια ή με όποιοδήποτε υπερεμινιστικό φαταλισμό. Ό άνθρωπος είναι τ'ό δημιούργημα τού φυσικού, πολιτικού, οικονομικού και πνευματικού περιβάλλοντός του, και τόν κυβερνοούν κ' έπιδρούν πάνω του νόμοι που ταιριάζουν στη φύση του. Έπομένως οί αιτίες τών πράξεών του, που άποτελοούν τ'ό ύλικό τής ιστορίας, πέφτουν στη σφαίρα τών φυσικών αιτιών,—«φυσικῶν» στην πλατιά σημασία τής λέξης, που περιλαμβάνει τόσο τούς φυσικούς όσο και τούς ανθρώπινους παράγοντες. Αυτή ή έρμηνεία τού Θουκυδίδη παρουσιάζεται στην αρχαιολογία τού Πρώτου βιβλίου (κεφ. 2—19), στη λεγομένη παθολογία τού πολέμου (I.11.82), σε πολλές «δημηγορίες» και σ' άλλα χωρία τού έργου του.

Αυτό μας φέρνει στο θέμα τών «αιτίων» στο Θουκυδίδη. Άλλά πριν μπούμε σ' αυτό πρέπει να φτάσουμε σ' ένα συμπέρασμα σχετικά με τή στάση του στο όλο πρόβλημα τής ιστορίας, και ειδικά στο πρόβλημα τής ιστορίας σαν μέσου εκπαιδευτικού. Είναι δύσκολο να θρεθοούν σημεία συμφωνίας άνάμεσα στις δυό διαμετρικά αντίθετες γνώμες, τή μία τού Cornford (3), που πιστεύει πώς ο Θουκυδίδης βλέπει τήν ιστορία από τήν άποψη ένός τραγικού ποιητού, και τήν άλλη τού Cochrane (4), που βλέπει σ' αυτόν μόνο ένα φυσικό έπιστήμονα έξαρτημένο από τόν 'Ιπποκράτη μάλλον παρά ένα ιστορικό *ipse jure*. Κ' οί δυό ειδαν τ'ό πρόβλημα με τις προκαταλήψεις των, και γι αυτό τά συμπεράσματά των φαίνονται μονόπλευρα και από στενή προοπτική.

Άλλά ο Θουκυδίδης ούτε με τραγικό δέος βλέπει τήν ιστορία, ούτε με

(2) Ι. Θ. Κακριδής, *Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε...*, (Αθήνα, 1943), 9.

(3) Βλ. F. M. Cornford, *Thucydides Mythistoricus*, (London, 1907).

(4) Βλ. C. N. Cochrane, *Thucydides and the Science of History*, (London, 1929).

τὸ ψυχρὸ μάτι τοῦ φυσικοῦ ἐπιστήμονα. Ἀντιλαμβάνεται πὼς ἡ ἱστορία εἶναι ἀνθρώπινη ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστήμη πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται μὲ νόμους ποὺ ταιριάζουν στὴν ἀνθρώπινη ιδιότητα, —οὔτε περισσότερο, οὔτε λιγώτερο. Καὶ σὰν τέτοια ἡ ἱστορία, φωτίζοντας τὶς ἀνθρώπινες πράξεις τοῦ παρελθόντος, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ κόσμου γιὰ ν' ἀντιμεταπίξει τὰ γεγονότα τοῦ παρόντος καὶ νὰ τὸν προπαρασκευάζει γιὰ τὸ μέλλον, —γιατί ὁ Θουκυδίδης εἶχε ὑπόψη τοῦ τῆ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἱκανότητά της νὰ διδασχέται καὶ νὰ βελτιωθεῖ. Καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἔγραψε τὴν ἱστορία του, ὅπως τὸ λέγει καθαρὰ στὸ 1.22.4.

Κι' αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία ποὺ δίνει στὶς αἰτίες τοῦ πολέμου στὸ 1.23.6., ὅπου ἀντιθέτει τὶς π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ ς α ἰ τ ῖ ε ς π ρ ὸ ς τ ῖ ς ἔ μ μ ε σ ε ς α ἰ τ ῖ ε ς ἢ εὐκαιρίες (προφάσεις) τοῦ πολέμου. Ἡ πιὸ πραγματικὴ αἰτία τοῦ πολέμου («ἀληθεστάτη πρόφασις») δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, Ἀθηναίους καὶ Πελοποννησίους. Αὐτοὶ μιλοῦσαν μόνον γιὰ τὰ ἐπεισόδια ποὺ ὀδήγησαν στὸν πόλεμο, ἢ καλῶτερα γιὰ τὰ ἐπεισόδια ποὺ σημειώνουν τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου. Ὅπωςδὴποτε κ' οἱ δυὸ μεριές ἤθαιραν πολὺ καλά τὸ κρυμμένον ἀλλὰ τόσο φανερό ἐλατήριο τοῦ πολέμου, κι ὅλες οἱ ἐνέργειες τῶν ὑπαγορεύονται ἀπ' αὐτό. «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν» (1.23.6). Τὸ τελευταῖο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου — φόβος τῶν Λακεδαιμονίων ἀποτέλεσμα τῆς αὐξανόμενης δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων — κι αὐτὸ ἔκανε τὸν πόλεμο ἀναπόφευκτο, γιατί οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔπρεπε νὰ πολεμήσουν γιὰ νὰ προλάβουν τὴν ἐκμηδένιση τῶν ἀπὸ τὴν πιὸ πέρα ἐξάπλωση τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπρεπε νὰ πολεμήσουν γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτοκρατορία τους καί, ἂν ἦταν δυνατό, νὰ τὴν ἐπεχτεῖνον ἀκόμη περισσότερο (5). Στὸ πρῶτο κοίταγμα ἢ πραγματικὴ αἰτία τοῦ πολέμου ἦταν ψυχολογικὴ, ἀλλὰ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἦταν συνδυασμὸς ἱστορικῶν, οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων καὶ αἰτίων, ποὺ εἶχαν δημιουργήσει τὸ μεγαλεῖο τῶν Ἀθηνῶν (6), καὶ ποὺ τὰ περιγράφει σύντομα ὁ Θουκυδίδης στὸ 1.88—118. Τὰ ἐνδιάμεσα κεφάλαια (1.24.87) περιλαμβάνουν τὶς προφάσεις («αἰτίαι»), δηλαδή τὰ ἐπεισόδια ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἂν «εὐκαιρίες» γιὰ τὸν πόλεμο.

Κ' ἐδῶ ἐπίσης μποροῦμε νὰ δοῦμε τὸ ἀνθρώπινο σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Θουκυδίδης θλίπει τὸ πρόβλημα τῆς α ἰ τ ῖ α ς. Γι' αὐτὸν τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου δὲν τὴν προκάλεσαν ἐξωτερικὲς δυνάμεις ἀλλὰ μόνον ἡ στάση καὶ οἱ διαθέσεις ἀνθρώπων. Κι οὔτε καμιά δύναμη ἐξω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δράση παρεμβλήθηκε γιὰ νὰ ἐπηρεάσει τὴν πορεία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου. Ἦταν μόνον ἡ τέτοια ἢ τέτοια ἀνθρώπινη στάση ποὺ κάθε φορὰ διαμόρφωσε τὴν τέτοια ἢ τέτοια κατάσταση κ' ἔδωσε τέτοιο ἢ τέτοιο ἀποτέλεσμα.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει τὴν τ ὕ χ η ποὺ καὶ ποῦ, ἀλλὰ γι' αὐτὸν ἡ τύχη δὲν εἶναι ζωτικὸς παράγοντας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι μόνον ἓνα ἀνυπολόγιστο στοιχεῖο, ποὺ μπαίνει στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπροσδόκητα ἀλλὰ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀλλάξει βασικά. Τὴν τελευταία λέξη στὸ σχηματισμὸ τῶν ἱστορικῶν καταστάσεων τὴ λέγει ὁ ἀνθρώπος. Κι ὅπως γράφει ὁ Bury (7): «ὁ Θουκυδίδης ἀσχολεῖται μὲ καθαρὰ ἀνθρώπινα στοιχεῖα τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἔχει τὴν τελευταία εὐθύνη».

* * *

Β'. Στον Πολύβιο.

Ἡ γενικὴ στάση τοῦ Πολύβιου ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη τῆς Ἱστορίας εἶναι σχεδὸν ἡ ἴδια μὲ κείνη τοῦ Θουκυδίδη. Κι αὐτὸς ἐπίσης πιστεύει πὼς τὸ κύριο

(5) Πρβλ. τοὺς λόγους τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λακεδαιμονικοῦ συνασπισμοῦ στὴν πρώτη των συνέλευση στὴ Σπάρτη, ἰδιαίτερα τὸ λόγο τοῦ Κορίνθιου ἀπεσταλμένου (I. 68-71) ἢ ἐπίσης τὴν πρώτη καὶ τρίτη δημηγορία τοῦ Περικλή (I. 140-144 καὶ II. 60-64, ἰδιαίτερα 61.1) καὶ τὸ λεγόμενον δεῦτερο προοίμιον (V. 25-26, ἰδιαίτερα 25.2-3).

(6) Πρβλ. W. Jaeger, *Paideia: the Ideals of greek Culture*. Translated by G. Highet. (Oxford, 1939). I. 391-394.

(7) J. B. Bury, *The Ancient Greek Historians*. (New York, 1909), 129.

ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ βρεῖ καὶ νὰ πεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ μόνο τὴν ἀλήθεια γιὰ τὰ ἱστορικά γεγονότα καὶ πρόσωπα, ὥστε οἱ πολιτικοὶ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ ἔργο του μ' ὠφέλεια. Ξανά καὶ ξανά ἐπανέρχεται γιὰ νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν ἄποψη του αὐτὴ γιὰ τὴν ἱστορία, ὑπερασπίζοντας τὴν ἐναντία στὶς τρέχουσες κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἱστορία, ἐπεξηγώντας καὶ στηρίζοντάς τη μὲ λεπτομέρειες.

Ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἱστορία εἶναι, ἀναμφισβήτητα, πλατύτερη παρὰ ἡ ἀντίληψη τοῦ Θουκυδίδη, γιὰτὶ ὁ Πολύβιος βλέπει καθαρὰ πῶς ὁ ἱστορικὸς βίος κάθε λαοῦ δὲ χωρίζεται οὔτε μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἄλλων συγχρόνων του λαῶν. Ἡ ἱστορία ἑνὸς ἔθνους ἢ ἑνὸς μεγάλου γεγονότος σχετίζεται πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου καὶ σὰν αἰτία γιὰ τὸ δεύτερο· ἀλλὰ, τὴν ἴδια στιγμή, συνδέεται, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, καὶ μὲ τὴν ἱστορία ἄλλων ἐθνῶν καὶ γεγονότων. Γι' αὐτὸ καθῆκον τοῦ πραγματικοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι ν' ἀπομονώνει ἕνα γεγονός ἢ μιὰ μικρὴ χρονικὴ περίοδο ἢ ἕνα μόνο ἔθνος καὶ νὰ γράφει τὴν εἰδικὴ ἱστρία του, ἀλλὰ νὰ τὸ βλέπει καὶ νὰ τὸ τοποθετεῖ μέσα στὸ γενικὸ πλαίσια τοῦ κόσμου σὰ μέρος ἑνὸς ὅλου. Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος ἔγραψε κ α θ ο λ ι κ ῆ ν (=παγκόσμια) ἱστορία, μὲ τὴν ἱστορία τῆς μεγέθυνσης τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας σὰν κεντρικὸ του θέμα,—ἀνκαὶ δὲν ἦταν ὁ πρῶτος ποῦ ἔγραψε τέτοια «καθολικὴ» ἱστορία.

Εἶναι ὅμως ἀλήθεια πῶς ἡ πλατύτερη αὐτὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὀφείλεται ὡς σ' ἕνα βαθμὸ στὸ γεγονός πῶς ὁ Πολύβιος ἔζησε σ' ἕνα διαφορετικὸ κόσμο ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ Θουκυδίδη: ὁ Πολύβιος ἔζησε στοὺς χρόνους τοῦ σχηματισμοῦ τῆς μεγάλης Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἀκριβῶς ὁ κύριος λόγος του γιὰ νὰ γράφει τὴν ἱστορία του ἦταν γιὰ νὰ ἐξηγήσει πῶς σχεδὸν ὅλος ὁ τότε γνωστὸς κόσμος ἔπεσε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς Ρώμης (8). Μολαταῦτα, ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἀποτελεῖ πρόοδο στὴ διαπραγματεύση τῆς ἱστορίας σὰν ἐπιστῆμης ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄν ὁ Πολύβιος πέτυχε τὸ σημεῖο αὐτό, ἂν δηλαδὴ πέτυχε νὰ παρουσιάσει τὴν ἱστορία ὅλου τοῦ σύγχρονου του κόσμου σ' ἕνα ἔργο ὀργανικὰ δεμένο, εἶναι ἄλλο ζήτημα, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν θ' ἀσχοληθοῦμε τώρα. Ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ γενικὴ ἄποψη του γιὰ τὴν ἐπιστῆμη τῆς ἱστορίας ἀνεξάρτητα πῶς τὴν ἐφάρμοσε στὸ ἔργο του.

Ἡ γνώμη του γιὰ τὴ χρησιμότητα τῆς ἱστορίας εἶναι ἀκόμη πιὸ ὀριστικὴ, πιὸ κατηγορηματικὴ καὶ καθαρὴ ἀπὸ κείνη τοῦ Θουκυδίδη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ-ἀρχὴ τοῦ ἔργου διακηρύττει «μηδεμίαν ἐτοιμοτέραν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις διδρῶσιν τῆς τῶν προγεγεννημένων πράξεων ἐπιστῆμης», καὶ «ἀλθρινωτάτην μὲν εἶναι παιδείαν καὶ γυμνασίαν πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ἐναργεστάτην δὲ καὶ μόνην διδάσκαλον τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν τὴν τῶν ἀλλοτρίων περιπετειῶν ὑπόμνησιν». (I.1.1—2). Τὴν ἄποψη του αὐτὴ τὴν ἐπαναλαμβάνει καὶ σ' ἄλλα χωρία (III.7. 4—7 καὶ 31, IX.2—5, XII. 25b καὶ 25g.2, κὶ ἄλλοῦ). Γράφει εἰδικὰ γιὰ τοὺς πολιτικούς, ὄχι γιὰ τὸν κοινὸ ἀναγνώστη, ποῦ, ὅπως λέει, δὲ θὰ βρεῖ πολλὴ εὐχαρίστηση στὸ ἔργο του. Πιστεύει πῶς ἡ ἱστορία τοῦ παρελθόντος μπορεῖ νὰ διδάξει τὸν πολιτικὸν γιὰ νὰ ἐννοήσει τὶς πολιτικὰς καταστάσεις τοῦ παρόντος, καὶ ἀκόμα πῶς νὰ τὶς χειριστεῖ (9). Κὶ ὁ Πολύβιος λοιπόν, ὅπως κὶ ὁ Θουκυδίδης, πιστεύει στὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου νὰ μορφωθεῖ, νὰ βελτιώσει τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ γίνῃ κύριος τῆς μοίρας του,—ἀνκαὶ ὑπάρχουν περιστάσεις ὅπου φαίνεται νὰ ἔχει διαφορετικὴ γνώμη.

Ἀλλὰ, γιὰ νὰ γράφεις πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ Πολύβιος, πρέπει πρῶτα ἐσὺ ὁ ἴδιος νὰ ἔχεις πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξάσκηση καὶ πείρα, ἀλιώτικα πρέπει ν' ἀποκλείσεις τὸν ἑαυτὸ σου σὰν ἀναρμόδιο γιὰ ἱστοριογραφία. Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος,—πού, πρὶν στραφεῖ στὴν ἱστοριογραφία, ὑπηρετήσε τὴν Ἰαχαικὴ Συμπολιτεία σὰν πολιτικὸς καὶ ἵππαρχος—ἐπικρίνει αὐστη-

(8) Πρῶλ. Polybii, *Historiae*, ed. Fr. Hultsch, (Berolini, 1888), I. 1.4, III. 1.4.

(9) Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἱστορία του εἶναι «πραγματικὴ», δηλαδὴ «ἱστορία ποῦ ἀποβλέπει σὲ πολιτικὰς πραγματικότητες καὶ παρέχει πρακτικὰς ὁδηγίους γιὰ πολιτικούς, ὅπως γράφει ὁ Bury ἐξηγώντας τὸν ὄρο «πραγματικὴ», ἑ.ά., σ. 199.

ρά προηγούμενους ιστορικούς, πού χωρίς πραχτική πείρα στά πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα ἐπιχείρησαν νά γράψουν ἱστορία «ἀκαδημαϊκά», γιά νά ποῦμε ἔτσι, μέσα στήν ἀνεση τοῦ γραφείου καί τῆς βιβλιοθήκης των καί θασιμένοι μόνο στά γραπτά ἔργα καί στίς πληροφορίες ἄλλων. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι, κατά τόν Πολύβιο, ὅτι λείπει ἡ ἀλήθεια ἀπό τό ἔργο τους, πού μένει ἀπλή ρητορική ἐπίδειξη ἀχώνευτων γνώσεων. Κι αὐτός ἔνανι καί ἔνανι διακηρύττει πῶς τό κύριο ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας.

Ἐργάστηκε μέ ἀκαταπόνητη φιλεργία γιά νά θρεῖ τήν ἀλήθεια καί γενικά εἶναι ἀξιόπιστος, μ' ὄλο πού σέ μερικές περιπτώσεις εἶναι πολύ ὑποκειμενικός. Μποροῦμε νά θασιοῦμε πᾶν ὁ αὐτόν, γιατί εἶναι αὐτόπτης μάρτυρας καί σύγχρονος πάρα πολλῶν ἀπό τά γεγονότα πού ἀφηγεῖται (ΙΙΙ. 4.13), καί καταβάλλει εὐσυνείδητη προσπάθεια νά θρεῖ καί νά γράφει τήν ἀλήθεια μόνο. Ὅπως ὁ Θουκυδίδης, κι ὁ Πολύβιος μάζεψε τό ὕλικό του ἀπό κάθε ἀξιόπιστη πηγῆ, τό κοσκίνισε μέ κριτικό μυαλό συζητώντας τά ὑπέρ καί τά κατά τοῦ κάθε ζητήματος καί τῆς κάθε γνώμης, ἰδιαίτερα τίς συζητήσιμες ἀπόψεις προηγουμένων ἱστορικῶν· συμβουλευτήκε δημόσια ἀρχεῖα κ' ἐπιγραφές (πρβλ. ΙΙΙ.22 καί 33.4, ΧVΙ.15.8) καί γνωρίστηκε μέ πολλές ἀπό τίς ἐξέχουσες πολιτικές καί στρατιωτικές φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς του, ἀπό τίς ὁποῖες ἀντλήσε ὕλικό ἀπό πρῶτο χέρι· καί τελευταῖο ἀλλά σπουδαιότατο, ταξίδεψε ἐχτεταμένα σέ πολλές ἠῶρες γιά νά ἱκανοποιήσει τήν ἐπιθυμία του νά μάθει τήν ἀλήθεια γι αὐτές ἀπό τή φυσική, πολιτική, οικονομική καί στρατιωτική ἔποψη. Σχετικά μέ τό τελευταῖο, δίκαια ἔδωσε μεγάλη σημασία στή γεωγραφία σάν ἀπαραίτητη γιά τόν ἱστορικό (πρβλ. ΙΙ.14-17, ΙΙΙ. 48.12, ΙΙΙ. 57-59, ΙV.38-44, κλπ). Γι αὐτό πέτυχε, ὅσο τοῦ ἦταν δυνατό, νά θρεῖ καί νά γράφει τήν ἀλήθεια. Ἄλλά οἱ ἠθικολογικές καί πολιτικές προκαταλήψεις του χαλοῦν ἐδῶ κ' ἐκεῖ τήν αὐστηρή ἀντικειμενικότητα πού διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό του. (ΙΙ.14.5-8). Οἱ φανερές αὐτές τάσεις του τόν κάνουν νά βγεί ἔξω ἀπό τό κύριο θέμα του καί τόν ὀδηγοῦν σέ μακρόλογη ἐπίκριση τῶν ἄλλων,—μολονότι μπορεῖ κανεῖς νά πει πῶς καί ἡ ροπή αὐτή τοῦ Πολύβιου πρὸς τήν ἠθικολογία καί τήν κριτική εἶναι μιὰ ἐπί πλέον ἔμμεση ἔνδειξη τῆς εἰλικρίνειας του καί τῆς συνειδητῆς ἀγάπης του γιά τήν ἀλήθεια, ὅπως αὐτός τῆν ἔννοοῦσε.

Στό ΙΙΙ.31.12-13 τονίζοντας πόσο σπουδαῖο εἶναι νά γνωρίζει ὁ ἱστορικός τίς αἰτίες τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, γράφει ὁ Πολύβιος: «ἱστορίας γάρ ἕαν ἀφέλῃ τις τό δια τί καί πῶς καί τίνος χάριν ἐπράχθη τό πραχθέν καί πότερον εὐλογον ἔσχε τό τέλος, τό καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν μάθημα δ' οὐ γίνεταί, καί παραυτικά μὲν τέρπει, πρὸς δέ τό μέλλον οὐδέν ὠφελεῖ τό παράπαν». Καί σέ πολλά ἄλλα χωρία ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη τῆς ἔρευνας καί γνώσης τῶν ἀληθινῶν αἰτιῶν ἐνός γεγονότος, ὥστε ἡ ἀφήγησή του νά μπορεῖ νά ὠφελήσει τοὺς μεταγενεστέρους (ΙΙΙ.7.4-7). Κι ὁ Πολύβιος ἔχει πραγματικά καταβάλλει κάθε προσπάθεια γιά νά θρεῖ καί νά δηλώσει τίς πραγματικές αἰτίες τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πού διηγεῖται.

Ὅμως, τό πρόβλημα τῆς αἰτίας μένει μάλλον σκοτεινό γιά τόν Πολύβιο. Ἀπό τῆ μιὰ πιστεῦει πῶς κάθε πράγμα ἔχει τήν εἰδική φυσική καί ἀνθρώπινη αἰτία του (ΙΙ.38.5 κτλ.), ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη φαίνεται νά πιστεῦει καί στήν Τύχη (Ι.4.5. κτλ.).

Ξεχωρίζει, ὅπως κι ὁ Θουκυδίδης, αἰτία καί ἀρχή, ὀρίζοντας γιά «αἰτία» τό πραγματικό ἐλατήριο μιᾶς πράξης, καί «ἀρχή» τό φανερό ἐπεισόδιο πού χρησιμοῦει γιά πρόφασιν. Ὅμως τά παραδείγματα πού φέρνει γιά νά μᾶς δείξει τί εἶναι «αἰτία», δέν εἶναι πάντοτε τά κατάλληλα, καλά διαλεγμένα καί μέ καθαρό καί διαπερατικό νότι κοιταγμένα, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ «αἰτίες», πού ὁ Πολύβιος προβάλλει γιά τόν πόλεμο τοῦ Ἀλέξανδρου κατά τῆς Περσίας (ΙΙΙ.6-7. 1-3). «Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε, ὄχι πῶς ὁ Πολύβιος ἐφαρμόζει στήν κάθε εἰδική περίπτωση τήν ἀντίληψή του γιά τήν αἰτία στήν ἱστορία, ἀλλά μόνο τῆ θεωρητική στάση του ἀπέναντι στο πρόβλημα, θρῖσκουμε πῶς κάνει καθαρή διάκριση μεταξὺ ἀληθινῶν καί ψευτικῶν αἰτιῶν. Ὅρίζει γιά πραγματικές αἰτίες («αἰτία», «πρόφάσις») «τά πρῶτα τῶν ἀπάντων», τὰς [ἐπιθολὰς καί πράξεις τὰς] προκαθηγουμένας τῶν κρίσεων καί διαλήψεων

λέγω δ' ἐπινοίας καὶ διαθέσεις καὶ τοὺς περὶ ταῦτα συλλογισμούς, καὶ δι' ὧν ἐπὶ τὸ κρίναι τι καὶ προθέσθαι παραγινόμεθα», ἐνῶ ἄ ρ χ ἡ εἶναι τὸ ἀποτελεσμα, «ἢ δ' ἀρχὴ τελευταίων τῶν εἰρημένων», καὶ σαφέστερα δηλώνει: «ἐγὼ δὲ παντὸς ἀρχᾶς μὲν εἶναι φημι τὰς πρώτας ἐπιβολὰς καὶ πράξεις τῶν ἤδη κεκριμένων» (III. 6. 6—7).

Ἐδῶ ὁ Πολύβιος στέκεται σὲ στερεὸ ἔδαφος. Καὶ πραγματικὰ προσπαθεῖ μ' ἐπιμονὴ καὶ εὐκρινείαν ν' ἀνακαλύψει τὶς πραγματικὲς αἰτίες τῶν γεγονότων ποὺ ἀφηγεῖται καὶ νὰ τὶς ξεχωρίσει ἀπὸ τὶς «ἀρχές». Ἔτσι π.χ λέγει πὼς ἡ πραγματικὴ αἰτία γιὰ τὴν αὐξήσῃ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἦταν τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης ἀπὸ τῆ μιά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἐξασθένισι τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἔνεκα ἐσωτερικῶν διαμαχῶν (=πολιτικῶν διαφορῶν καὶ ἐμφυλίων πολεμῶν) καὶ ἔνεκα τῶν ἀναμεταξύ τους πολέμων. Γι αὐτὸ τὸ λόγο ἀφιερώνει σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ Ἔχτο βιβλίον γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης, κί' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ γιὰ νὰ ἐξιστορήσῃ τὶς σχέσεις τῶν ἄλλων λαῶν ἀναμεταξύ τους καὶ μὲ τὴν Ρώμη.

Κί' ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε πρωτότερα, ὁ Πολύβιος δὲν ἀποδίδει πάντοτε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα σὲ φυσικὲς καὶ ἀνθρώπινες αἰτίες γιατί σὲ πολλὲς περιπτώσεις τ' ἀποδίδει στὴν Τύχη: Στὸ 1.4.1. γράφει: «ἡ τύχη σχεδὸν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἔκλινε μέρος καὶ πάντα νεύει ἠνάγκασε πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν», δηλαδὴ, πρὸς τὴν αὐτοκρατορία τῆς Ρώμης. Καὶ λίγο πιὸ κάτω: «πολλὰ γὰρ αὕτη [δηλ. ἡ τύχη] καινοποιοῦσα καὶ συνεχῶς ἐναγωνιζομένη τοῖς τῶν ἀνθρώπων θίσις, οὐδέπω τοιόνδ' ἀπλῶς οὐτ' εἰργάσατ' ἔργον οὐτ' ἠγωνίσατ' ἀγωνισμα, οἷον τὸ καθ' ἡμᾶς» (1.4.5), δηλαδὴ, σὴν τὴν αὐτοκρατορία τῆς Ρώμης, πάλιν. Καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα χωρία ὁ Πολύβιος ἀναφέρεται στὴν ἄστατη καὶ ἰδιότροπη ἀλλὰ ἀποτελεσματικὴ ἐπενέργεια τῆς Τύχης, ποὺ παρεμβαίνει καὶ κυβερνᾷ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἐξασκώντας ἔλεγχον πάνω στὰ γεγονότα καὶ κατευθύνοντας τα σὲ δρόμους ἀπροσδόκητους. Γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ γνώμη του ἀναφέρει ἐπιδοκιμαστικὰ ἀπὸ τὸ ἔργο «Περὶ Τύχης» τοῦ Δημήτριου τοῦ Φαληρέα ἓνα ὁλόκληρο χωρίο, γιὰ νὰ δείξῃ πὼς ἡ Τύχη ἐπενέργησε ἀπροσδόκητα ἀλλὰ ἀποτελεσματικὰ πάνω στὴν Περσικὴ καὶ στὴ Μακεδονικὴ αὐτοκρατορία Ἡ περικοπὴ αὕτη καταλήγει μὲ τὴν ἐπόμενη γενικευτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐπενέργεια τῆς Τύχης: «ἀλλ' ὅμως ἡ πρὸς τὸν θίον ἡμῶν ἀσύνθετος τύχη, καὶ πάντα παρὰ λογισμὸν τὸν ἡμέτερον καινοποιοῦσα καὶ τὴν αὕτης δύναμιν ἐν τοῖς παραδόξοις ἐνδεικνυμένη, καὶ νῦν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, δείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις, Μακεδόνας εἰς τὴν Περσῶν εὐδαιμονίαν εἰσοικίσασα, διότι καὶ τοῖσι ταῦτα τάγαθὰ κέχρηκε, ἕως ἂν ἄλλο τι βουλευσῆται περὶ αὐτῶν». (XXIX.21.5—6).

Ἄλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ὁ Πολύβιος σ' ἓνα ἄλλο χωρίο ἐκφράζει μιὰ γνώμη διαμετρικὰ ἀντίθετη πρὸς ἐκείνη ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, δηλαδὴ πὼς εἶναι ἡ Τύχη ποὺ ἔκανε τὴν Ρώμη μεγάλη δύναμη. Στὸ 1.63.9. ἀπορρίπτει ἔντονα τὴ γνώμη μερικῶν Ἑλλήνων πὼς τάχα ἡ Τύχη ἦταν ἡ κύρια αἰτία τοῦ μεγαλείου τῆς Ρώμης: «οὐ τὴν τύχην Ἰωμαῖοι, καθάπερ ἔνιοι δοκοῦσιν τῶν Ἑλλήνων, οὐ δ' αὐτὸ μᾶ τ ω ς, ἀλλὰ καὶ λίαν εἰκότως, ἐν τοιοῦτοις καὶ τηλικούτοις πράγμασι ἐνασκήσαντες, οὐ μόνον ἐπέβᾶλλον τῇ τῶν ὄλων ἡγεμονίᾳ καὶ δυναστείᾳ τομηρῶς, ἀλλὰ καὶ καθέκον τῆς προθέσεως». Καὶ πάλι στὴν περίπτωση τῶν Ἀχαιῶν, ἀποδίδει τὴ δύναμη καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ὄχι στὴν Τύχη ἀλλὰ σ' ἀπλὴ ἀνθρώπινη αἰτία, δηλαδὴ στὸ πολιτικὸ τῶν σύστημα: «δηλον ὡς τύχην μὲν λέγειν οὐδαμῶς ἂν εἴη πρέπον (φαῦλον γάρ), αἰτίαν δὲ μᾶλλον ζητεῖν» χωρὶς γὰρ ταῦτες οὔτε τῶν κατὰ λόγον οὔτε τῶν παρὰ λόγον εἶναι δοκούντων οὐδεν οἷον τε συντελεσθῆναι. ἔστι δ' οὖν, ὡς ἐμὴ δόξα, τοιαῦτη τις. Ἰσηγορίας καὶ παρηρησίας καὶ καθόλου δημοκρατίας ἀληθινῆς σύστημα καὶ προαίρεσιν εὐκρινεστέραν οὐκ ἂν εὔροι τις τῆς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπαρχούσης» (II.38. 5—6). Ἐπίσης καὶ στὸ ἀπόσπασμα 184 (182): «εἰ χρὴ τύχην λέγειν ἐπὶ τῶν τοιούτων μὴ ποτε γὰρ αὕτη μὲν κενῶς κληρονομεῖ τοιαύτην φήμη, αἰτίου δ' εἰσὶν οἱ χειρίζοντες τὰς πράξεις, τῷ ταῖς αὐταῖς ἐπιτρέχειν σεμνότητα καὶ μέγεθος, ποτὲ δὲ τούναντιον». Ἄλλὰ στὸ XXXV.1.9, δέχεται τὴν ἀνθρώπινη αἰτία γιὰ πράγματα ποὺ

μπορούμε να εξερευνήσουμε και να μάθουμε, και τη θεία επενέργεια όπου είναι δύσκολο ή αδύνατο ν' ανακαλύψουμε άλλη αίτια.

Είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς την ασυνέπεια αυτή του Πολύβιου σχετικά με το πρόβλημα της αίτιας, άνκαι εδόθησαν δυο ερμηνείες, ή μιὰ από τὸν Bury κ' ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸν Cochrane. Ὁ Bury πιστεύει πὼς ἡ ασυνέπεια τοῦ Πολύβιου ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι, ἄνκαι ὅταν ἄρχισε νὰ γράφει εἶχε τὴ λαϊκὴ γνώμη γιὰ τὴν ἐπενέργεια τῆς Μοίρας καὶ τῆς Τύχης στὶς ἀνθρώπινες πράξεις καὶ ἐπὶ πλέον εἶχε δεχτεῖ τὴν ἐπίδραση τοῦ Δημήτριου τοῦ Φαληρέα, ὅμως στὴ γεροντικὴ του ἡλικία, ὅταν ἀναθεώρησε καὶ συμπλήρωσε τὸ ἔργο του, ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ θέλει «να περιορίσει τὴν ἐπενέργεια τῆς ἐξωτερικῆς δυνάμεως μέσα σὲ ὅσο τὸ δυνατό πιὸ στενὰ ὄρια», καὶ στὸ τέλος νὰ παραδεχτεῖ πὼς «ἡ ἐπενέργεια τῆς Τύχης ἢ εὐκαιρίας εἶναι γενικὰ μιὰ ἀδύναμη ὑπόθεση» (10). Ὁ Cochrane, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἀποδίδει τὴν ασυνέπεια τοῦ Πολύβιου στὸ ὅτι, τοῦ ἔλειπε ἡ ἀσθηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδος (11).

Ὅμως, ὁποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς στάσης αὐτῆς τοῦ Πολυβίου στὸ πρόβλημα τῆς αίτιας, μεγάλο μέρος τῆς ἀσάφειας αὐτῆς ὀφείλεται στὴν κάπως ἄστατη καὶ ἀμφίβολη ὁρολογία του, πού δίνει τὸς κεφαλοπόνους τοῦς μελετητές του, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας.

Ἐπιθυμῶ νὰ καταλήξω μὲ ὅτι ὁ Bury γράφει γιὰ τὸν Πολύβιο: «Ὅπως κι ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πολύβιος διάλεξε καλὰ τὸ θέμα του κ' ἔγραψε ὄχι γιὰ εὐχαρίστηση τῶν ἄλλων ἀλλὰ γιὰ διδασκαλία τοῦς. Τὸ ἔργο του ἤθελε νὰ εἶναι χρήσιμο στοῦς πολιτικοὺς πού θὰ ἔπρεπε νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος. Ἐκείνου πού τὸν κάνει καλὸ ἱστορικὸ εἶναι ὁ ἀδιάκοπος ζήλος του γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ἦταν ἐξαιρετικὰ κριτικὸς στὴ χρῆση τῶν μαρτυριῶν κι ὅταν ἀκόμη προέρχονταν ἀπὸ ἀδιαμφισβήτητες πηγές. Ἐπέμενε ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἔπρεπε νὰ ἔχει πολιτικὴ πείρα καὶ νὰ ἐπισκεφθεῖ ὅλους τοὺς τόπους πού μνημονεύει στὴν ἱστορία του. Ἄνκαι φαίνεται νὰ εἶχε κάποια μεταφυσικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ ρόλο πού παίζει ἡ τύχη στ' ἀνθρώπινα πράγματα κι ἀκόμη νὰ δεχόταν τὴ γνώμη τοῦ Πυθαγόρα καὶ Πλάτωνα πὼς ἡ ἱστορία ξαναγυρίζει σὲ κύκλους, ὅμως ἔμενε ἀξιοσημειωτὰ ἀνεξάρτητος, δίκαιος κ' ἐπιστημονικὸς. Παρουσιάζει πάντα τὶς ἀποδείξεις του καὶ δίνει τοὺς λόγους του γιὰ τὰ συμπεράσματά του. Ἄν τελικὰ ἀπὸ τὸ ἔργο του λείπει ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Θουκυδίδη, ὅμως ἔχει μεγάλο ἐνδιαφέρον ἀν' ἀσκησιὴ στὴν ἱστορικὴ μέθοδο. Παρ' ὅλο τὸ φιλόπονο ὕψος του καὶ τὴ θαυμασία αἴσθησι διευθέτησι, δὲν ἔχει καμιά ἀπὸ τὶς συγκινητικὲς καὶ πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ Θουκυδίδη. Ἄλλὰ ἦταν καλὸς ἱστορικὸς καὶ, σ' ἓνα αἰῶνα ρητόρων καὶ ἠθικολόγων, τὸ ἔργο του λάμπει σὰ μιὰ λωρίδα φωτὸς ἀνάμεσα σὲ σύννεφα» (12).

ΚΩΣΤΑΣ ΠΡΟΥΣΗΣ

(10) Bury, Ἐ.ά., σ. 202 καὶ 203.

(11) Cochrane, Ἐ.ά., σ. 165.

(12) C. M. Bowra, *Ancient Greek Literature*, (London, 1948), 229-230.

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΗ

Ἡ πιό κάτω μελέτη εἶναι μέρος μίας διάλεξης πού εἶχα κάμει τὸν περασμένο χρόνο στὴ Λευκωσία ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ γυναικείου σωματείου «Παλλάς». Καί ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐπρόκειτο περὶ σωματείου γυναικῶν προτίμησα νὰ ἀναλύσω τὴν «Ἀντιγόνη» τοῦ Σοφοκλή καί νὰ δείξω πῶς ζωγραφίζει μίαν ἄποψη ἰδανικῆς γυναικῆς ὁ πιό διαλεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μας τραγικούς. Λέγω μίαν ἄποψη ἰδανικῆς γυναικῆς, γιατί ἀσφαλῶς ὁ καθένας ἀντιλαμβάνεται, ὅτι τὸ ἰδανικὸ εἶναι πολὺμορφο μὲ τὸσες μορφές ὅσες εἶναι καὶ οἱ πτυχές τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Τέλειος εἶναι ὁ ἀνθρώπος μόνον καί ἐφ' ὅσον τὴν ψυχὴ του κατευθύνει τὸ σύνολο τῶν ἰδανικῶν. Τέτοιοι ἄνθρωποι δὲν ἔμπορουν βέβαια νὰ ὑπάρξουν, γιατί ἡ τελειότητα μόνο τοῦ Θεοῦ εἶναι γνώρισμα. Οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι εἶναι ἀπλῶς ἐνάρετοι ὑπὸ κάποιαν ἄποψη, ἐφ' ὅσον ἕνα ἢ περισσότερα ἰδανικὰ κατευθύνουν τὶς πράξεις τους. Ἔτσι μιλοῦμε γιὰ δικαίους, φιλαλήθεις, φιλευσπλάχους, θρησκευτικούς, πετὲ ὅμως γιὰ τ ε λ ε ἰ ο υ ς ἀνθρώπους.

Ὁ Σοφοκλῆς στὴν «Ἀντιγόνη» δὲν ἐπιδιώκει νὰ διαμορφώσῃ τὸν τέλειο τύπο τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ νὰ ἐμβαθύνῃ καί ν' ἀποκλύσῃ μίαν πτυχή τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πλάθοντας τύπο γυναικῆς ἰδανικὸ ἢ πρὸς τὴν ἄποψη τῆς πτυχῆς τούτης, τ ἰ α μ ο ρ φ ῶ ν ο ν τ α ς δ η λ α δ ῆ τ ὸ ν ἰ δ α ν ι κ ὸ τ ῦ π ο σ ἔ μ ἰ ἄ τ ο υ μ ο ρ φ ῆ. Ὁ ἰδανικὸς αὐτὸς τύπος στὴν «Ἀντιγόνη» εἶναι ὁ ἄ ν θ ρ ῶ π ο ς μ ἔ τ ῆ ν ἀ π ὸ λ υ τ ῆ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῆ π ἰ σ τ ῆ. Ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ὁ ἰδανικὸς τύπος γυναικῆς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς θρησκευτικῆς πίστης, τοποθετημένος μέσα στὰ ἀπόλυτα πλαίσια τοῦ ἠθικοῦ χρέους.

Στὴ μελέτη μου ἐδῶ δὲ θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ θέμα τῆς ζωῆς τοῦ τραγικοῦ. Σὰ μίαν εἰσαγωγή ὅμως στὴν «Ἀντιγόνη» ὀφείλω νὰ ἀναφέρω, πῶς τὸ ἔργο χαρακτηρίστηκε τὸσον τέλειο τῆ χρονίᾳ πού ἐδιδάχθη, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐθουσιασμένοι ἐξέλεξαν τὸ Σοφοκλῆ στρατηγὸ μὲ τὸν Περικλῆ στὸ Σαμιακὸ πόλεμο, στὰ 441 π.Χ. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Φασὶ δὲ τὸν Σοφοκλέα ἠξιώσθαι τῆς ἐν Σάμῳ στρατηγίας εὐδοκίμησαντα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἀντιγόνης». Σήμερα θὰ μπορούσε νὰ φανῆ πολλὴ παράδοξο, πῶς ἕνας ποιητῆς ἐκρίθη ἄξιος νὰ ἀναλάβῃ τὸσον ὑπεύθυνον ὑπόπυργημα ἀπλῶς καί μόνο γιατί εὐδοκίμησε στὴ διδασκαλίᾳ ἐνὸς ἔργου. Ὅμως μίαν βαθύτερη ἐξέταση τῶν τότε πραγμάτων θὰ ἀποδείξῃ, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ παράδοξο στὴν τέτοια ἐκλογή τοῦ Σοφοκλή.

Εἶναι βέβαια σὲ ὄλους γνωστὸ, πῶς στοὺς χρόνους τῆς διδασκαλίας τοῦ ἔργου στὴν πολιτικὴ σκηνῇ τῶν Ἀθηνῶν μεσσυρανοῦσε ὁ Περικλῆς, ὁ ἀνθρώπος πού ἐπέβαλε — ἄς μὴ φανῆ παράδοξο — τὸ πιό δημοκρατικὸ καὶ συγχρόνως τὸ πιό ἀλυταρχικὸ πλῆτευμα. Ἡ πολιτικὴ ἐπιρροή του ἦτον χωρὶς ὄρια, σὲ τρόπο πού ἐπέβαλλε τὶς ἀπόψεις του, ὅποισιδήποτε κι' ἂν ἦταν αὐτές. Εἶναι λοιπὸν φανερό, πῶς μὲ κανένα τρόπο δὲ θὰ μπορούσε ὁ Σοφοκλῆς νὰ ἐκλεγῆ στρατηγὸς χωρὶς τὴν πολιτικὴ ἐπιρροή τοῦ Περικλή. Καί στὴν περίπτωσιν αὐτῇ ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς ἔκομε τὴν πρόταση καί ἐπέτυχε τὴν ἐκλογή του, τοῦτο δὲ γιὰ πολλοὺς λόγους καί μάλιστα τοὺς πιό κάτω. Πρῶτος λόγος εἶναι οἱ φιλικές σχέσεις μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν ἀνδρῶν, σχέσεις πού ὀφείλοντο στὴν ταυτότητά ἀντιλήψεων καί ἰδεῶν. Δεύτερος λόγος ἦταν ἡ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη τοῦ Περικλή στὴ δύναμιν τῆς πειστικότητος τοῦ ποιητῆ, πού ὀφείλετο στὴ γλυκύτητα τῆς γλώσσας του. Θὰ μπορούσε ἐπομένως νὰ τὸν χρησιμοποίησῃ σὲ διπλωματικές ἀποστολές, ὅπως πραγματικὰ τὸν χρησιμοποίησε μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία στὴν Χίο καί στὴ Λέσβο. Τρίτος λόγος ἦταν αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ θέμα τῆς τραγωδίας πού εἶχε διδάξῃ ὁ Σοφοκλῆς.

Πολλοὶ ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς συνέγραψε τὴν «Ἀντιγόνη» ὕστερα ἀπὸ παράκληση τοῦ Περικλή, πού στὴ διδασκαλίᾳ τῆς ἀπέβλεπε σὲ δυὸ πράγματα: στὸν ἕμνο τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τοῦ ὁποῖου ὁ ἴδιος ἀπεδεικνύετο θερμὸς υπέρμαχος, καί στὴν ἐξύψωση τῆς γυναικῆς στὰ μάτια τῶν συμπολιτῶν του, πού ἔχον συνεχῶς στόχο τὸν ἴδιο ἐξ αἰτίας τῆς Ἀσπασίας, ἡ ὁποία κατ' οὐσίαν διηύθυνε τὴ ζωὴ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ. Κι' ἐπειδὴ ἀκριβῶς μὲ τὴ διδασκαλίᾳ τῆς «Ἀντιγόνης» ὁ ποιητῆς εἶχεν ἐπιτύχει καί τὸ ἕνα καί τὸ ἄλλο, ὁ Περικλῆς γιὰ ἀμοιβὴ εἰσηγήθη καί πέτυχε τὴν ἐκλογή τοῦ στὸ στρατηγικὸ ὑπόπυργημα.

Ἄλλὰ ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ παρεξηγηθῆ σήμερα ὁ ποιητῆς

καί νά ἀμφισβητηθῆ ἀπό μερικούς ἢ ἀξία τῆς τέχνης του, ἀφοῦ θά ὑποστηριχθῆ, ὅτι ὁ ποιητής ἐπεζητήσε μέ τήν τέχνη νά ἐξυπηρετήσῃ μιάν ὠριμένη κατάσταση, μάλιστα δέ πολιτική. Κι' ὅταν ἡ τέχνη θέτῃ σάν σκοπό τήν ἐξυπηρετήσῃ καταστάσεων, σταματᾷ ἀπό τοῦ νά εἶναι τέχνη καί μεταπίπτει στή μορφή τοῦ ἐπαγγέλματος. Βαθύτερ ὅμως ἐξέταση τοῦ ζητήματος δείχνει, πῶς δέ μπορεί νά συμβαίη κατὶ τέτοιο μέ τὸν Σοφοκλῆ, γιατί ὁ ποιητής στήν Ἀντιγόνη ἐξαιρεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἐμμονῆς εἰς τοὺς θεοὺς νόμους, ἀποδίδει δηλαδή ἀξίαν ὄχι σέ πρόσωπα καί καταστάσεις ἀλλὰ στὰ ἰδανικά, πρὸς τὰ ὁποῖα ὀφείλει νά τείνη κάθε ἄνθρωπος. Καί ὅταν ἡ ποίηση ἀποβλέπει στήν ἐξιδανίκευση τοῦ ἀνθρώπου, τότε εἶναι τέχνη καί ὄχι ἐπάγγελμα. Καί παραμένει χρέος τῆς τέχνης νά ὑψώνεται στὰ ἰδανικά, καί ἂν ἀκόμη ὁ ποιητής γνωρίζῃ, ὅτι ἐξυπηρετεῖ ἔμμεσα κάποια κατάσταση. Ξεφυγεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς τέχνης μόνο καί ἐφ' ὅσο βάζει σάν σκοπὸ τὴν ἄμεση ἐξυπρέτηση καταστάσεως ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ἰδανικῶν. Τέτοια μπορεί νά χαρακτηρισθῆ ἡ τέχνη σέ καθεστῶτα κομμουνιστικά, γιατί σ' αὐτὰ τὸ ἴδιο τὸ καθεστῶς ζητᾷ νά ἐπιβάλῃ σάν σκοπὸ τῆς τέχνης τὴν ἐξυπρέτηση τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας, πού ἀπεμπολεῖ τὰ ἰδανικά.

Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Σοφοκλῆ πλήρῃ μόνον ἐπὶ τὰ σώζονται. Ἀπὸ τῆ μελέτῃ ὅμως καί τῶν ὀλίγων τούτων μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε τὴν αἰτία πού ὁ ποιητής κέρδισε τὴν ἐκτίμησιν καί τὸν θαυμασμὸ τῶν συμπολιτῶν του καί πού ὁ Ἀριστοτέλης τὸν παίρνει σάν πρότυπο γιὰ τὴ διατύπωσιν τῶν κανόνων τῆς δραματικῆς τέχνης. Εἶναι γιὰν στίς τραγωδίαις του ἀντικατοπτρίζεται σέ τρόπο πού ὁ ἀποκαλυφθῆ με ὅλες τῖς πτυχῆς τῆς ἡ ἀνθρώπινη ψυχῆ. Εἶναι γιὰν ἀφήνει νά ἐκδηλωθοῦν σ' ὅλη τους τὴν μεγαλοπρέπεια τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα, ἄλλοτε στήν ταπεινότητά καί τῆ σκοτεινιά τους κι' ἄλλοτε πάλι στὴ λαμπρότητα τοῦ ὕψους καί τοῦ κάλλους τους, μεγαλοπρεπῆ καί ὑπέροχα. Καί εἶναι ἀκριβῶς σέ τοῦτες τῖς ἀντιθέσεις τοῦ ποιητικοῦ τοῦ χρωστῆρα πού γίνεται ὁ Σοφοκλῆς ἀμίμητος ζωγράφος τοῦ λόγου καί τῆς ψυχῆς. Οἱ περιπέτειες καί οἱ ἀγαναρισμοὶ του περιέχουν τόσο δραματικὸ στοιχεῖο, πού συγκλονίζουν καί ἀναταράσσουν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου σέ βαθμὸ πού νά νιώθῃ τὴν μικρότητα καί τὴν μιδαιμότητα τοῦ ἐστούλου του σπὸ ἀπέραντο σύμπαν πού τὸ διευθύνουν ἡ μοῖρα καί οἱ θεοὶ νόμοι. Πῶς μπορεί κανεὶς νά μελετήσῃ τὸν Οἰδίποδα Τύραννον ἢ τὴν Ἡλέκτρα του καί τὸν Φιλοκτήτην ἢ τὸν Αἴαντα χωρὶς νά αἰσθανθῆ μιὰ ἱερὴ συγκίνηση γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς πλοκῆς καί τὸν ὑπέροχο τρόπο πού ἀνάγει τὰ ἀνθρώπινα πάθη, τῖς ἀδυναμίες καί τοὺς χαρακτήρες; Καί ἡ ἱερὴ τούτῃ συγκίνηση μετατρέπεται σέ πνευματικὴ ἠδονὴ ἀσύγκριτη σάν συλλάβῃ ὁ μελετητῆς παράλληλα με τὴ δύναμιν τῆς τέχνης καί τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, τὸ πνευμά του, εὐγενικὸ κι' ὠραῖο, πού ἀγκάλιασε τὸν ἄνθρωπο καί τὸ φροντίσε νά πλάσῃ γι' αὐτὸν τὴν εἰκόνα τοῦ ἄρτου καί τοῦ δυνατοῦ, τοῦ μεγάλου καί τοῦ ἀληθινοῦ, τὸ καλοῦπι τῆς ἰδέας. Μιὰ τέτοια εἰκόνα κι' ἓνα τέτοιο σύμβολο τελειότητος στήνει μπροστά μας ὁ ποιητῆς τὴν Ἀντιγόνην του.

* * *

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου εἶναι παρμένη ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Θηβαϊκοῦ κύκλου πού τοὺς ἐκμεταλλεύθηκαν καί οἱ ἄλλοι μεγάλοι τραγικοί, ὁ Αἰσχύλος καί ὁ Εὐριπίδης. Ὁ Ἐτεοκλῆς κι' ὁ Πολυνείκης εἶναι τὰ παιδιὰ τοῦ τραγικοῦ Οἰδίποδα. Δὲν μόνιασαν κι' αὐτὰ ὕστερα ἀπὸ τὰ βαρεῖα πλήγματα με τὰ ὁποῖα ἡ μοῖρα κυτᾷ τὸ σπῆτι τους ἀλύπητος. Φιλονικούν γιὰ τὴν ἀρχή, μιὰ βασιλεία πού δὲν γνώρισε παρὰ συμφορὰς καί λύπης. Ὁ ἀδικημένος Πολυνείκης, διωγμένος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του, σχεδιάζει τὴν κατάντησιν τῆς ἐξουσίας με τὴ βοήθεια τοῦ Ἄδραστου, βασιλιά τοῦ Ἄργους καί πεθεροῦ του. Ἀμέτρητος στρατὸς ζῶναι τὴ Θῆβα, πού διέρχεται μιὰ ἀπὸ τῖς πιὸ δύσκολες μέρες τῆς. Τὴν τύχη τῆς τὴν παίζουσιν κορώναν—γράμματια οἱ δύο ἀδελφοὶ σὲ μιὰ μονομαχία τους. Μὰ ἡ μοῖρα κάμνει ὥστε νά σκοτωθοῦν κι' οἱ δύο. Οἱ ξένοι ἐπιδρομεῖς φεύγουν νικημένοι καί μένει στὸ θρόνον ὁ Κρέοντας, ἀδελφὸς τῆς μάνας τοῦ Οἰδίποδα καί τῶν δυὸ σκοτωμένων. Ὁ νέος βασιλιάς σάν πρώτη πράξι τῆς βασιλείας του διατάσσει νά θάψουν με μεγάλες τιμὲς τὸν Ἐτεοκλῆ, πού ἔπεσε ἀγνοῦμενος γιὰ τὴν σωτηρία τῆς πατρίδας, καί ν' ἀφήσουν ἄταφο—μεγάλῃ ἀτίμωσιν γιὰ τὴν τότε ἐποχὴ—τὸν Πολυνείκη γιὰ τιμωρία πού πήρε τὰ ὄπλα ἐνάντια στήν πόλιν του. Ἀπὸ τὸ σημεῖο τοῦτο τοῦ μύθου ἀρχίζει ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἀντιγόνης.

Ἡ τραγωδία ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόλογο, πέντε ἐπεισόδια με ἀνάλογα στάσιμα, καί τὴν ἔξοδο. Στὸν πρόλογο γίνεται πάλι μεταξύ δυὸ ἀντιθέτων χαρακτήρων: τοῦ

ὑπερανθρωπίνου καὶ ὑπεργυναικείου χαρακτήρος τῆς Ἀντιγόνης μετὸν ἀπόλυτα ἀνθρώπινο καὶ γυναικείο χαρακτήρα τῆς Ἰσμήνης. Ἡ Ἀντιγόνη, καταγαυακτικῆς γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Κρέοντα, φωνάζει τὴν Ἰσμήνην γιὰ νὰ τῆς ζητήσῃ τὴ συνδρομὴ τῆς στὴν ἀπόφαση ποὺ ἔχει πάρει νὰ θάψῃ τὸ νεκρὸ ἀδελφὸς τῆς. Στὶς παρακλήσεις τῆς Ἰσμήνης νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σχέδιο τοῦτο ἀπαντᾷ μὲ λόγια ποὺ φαρμακῶνουν τὴν ἀδελφὴν. Γιατὶ πιστεύει πὼς δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος τόσο μεγάλος ποὺ νὰ μπορῇ νὰ παραβῆναι τοὺς θεῖους νόμους, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπαγορεύει τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν. Θεωρεῖ λοιπὸν ἠθικὸν χρέος νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφὸ τῆς καὶ παρὰ τὴν διαταγὴ τοῦ Τυράννου. Καὶ πιστεύει, πὼς τὰ συναίσθηματα φιλοζωίας εἶναι πολὺ ταπεινὰ ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τέτοιου ἠθικοῦ χρέους. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο μεγάλο δίδαγμα ἀπὸ τὴν τραγωδίαν. Νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος τόσο ὑπέροχος καὶ τόσο ἠθικός, ὥστε ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου νὰ μὴν εἶναι ἐμπόδιο στὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Ὁ ἰδανικὸς ὅμως αὐτὸς τύπος δὲν συναντᾶται εὐκόλως, γιατί εἶναι ὑπερανθρώπινος καὶ πρὸ πάντων ὑπεργυναικείος τύπος, ποὺ περιβάλλεται τὸ φωτιστέφανο τοῦ μαρτυρίου γιὰ νὰ δοξασιῇ τὸ ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ. Τέτοιον θέλει ὁ ποιητὴς τὸν κάθε ἄνθρωπο, ἄνδρα καὶ γυναίκα. Τὸν ἀπόλυτα ἀνθρώπινο τύπο τὸν καυρεφτίζει στὸ πρόσωπο τῆς Ἰσμήνης. Ἀλλὰ καὶ τὸν τύπον αὐτὸν ὁ ποιητὴς ἀποφεύγει νὰ τὸν παρουσιάσῃ ταπεινὰ καὶ δοῦλον. Ὁ ποιητὴς εἶναι διδάσκαλος καὶ προσπαθεῖ νὰ διδάξῃ διὰ τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδανικῶν μορφῶν χωρὶς νὰ ἐπιζητῇ νὰ καταβιβάσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ταπεινὴν μορφήν τοῦ ὑπανθρώπου. Ἡ Ἰσμήνη εἶναι θεοσεβῆς ὅπως καὶ ἡ Ἀντιγόνη. Ἀναγνωρίζει, ὅτι εἶναι ἀνόσιο νὰ μείνῃ ἄταφος ὁ νεκρὸς. Ὅμως δὲν ἔχει τὴ δύναμιν τοῦ μάρτυρος. Κι' ἀρνεῖται νὰ περιβληθῇ τὸν στέφανο τοῦ μαρτυρίου, ἀναγνωρίζουσα τὴν ἀδυναμίαν τῆς, τὴν ἀδυναμίαν τοῦ γυναικείου φύλου γενικῶς, μὲ τὴν ὁμολογίαν, ὅτι εἶναι ὑπερφυσικὸ νὰ ἀντιδράσουν, γυναῖκες αὐτές, στὴ διαταγὴ τοῦ βασιλέως.

«Ἄλλ' ἐν.οεῖν χρή τοῦτο μὲν γυναίχ' ὄτι
ἔφουμεν, ὡς πρὸς ἄνδρας οὐ μαχοῦμενα'
ἔπειτα δ' οὐνεκ' ἀρχόμεσθ' ἐκ κρείσσωνων
καὶ ταῦτ' ἀκούειν κἄτι τῶνδ' ἀλύγιονα».

Στὰ λόγια τοῦτα τῆς Ἰσμήνης, ποὺ ἀντικατοπτρίζουν τὴν ἠθικὴ τῆς ὑποχώρησιν, ὁ ποιητὴς διαγράφει τὸν ὑπαρκτὸ καὶ φυσικὸν τύπον τῆς γυναίκας μετὸν ἀδύνατον χαρακτήρα, τῆς δειλῆς καὶ ὑποτακτικῆς, τῆς φιλοζῶνης, ποὺ ὡστόσο διατηρεῖ τὴν λεπτότητα στοὺς τρόπους καὶ τὰ συναισθηματὰ τῆς, στὶς ἐκδηλώσεις στοργῆς καὶ ἀγάπης. Λεπτὸς ὁ χαρακτήρας τῆς Ἰσμήνης, καθαρὰ γυναικείος. Τραχὺς καὶ ἀλύγιτος ἐκεῖνος τῆς Ἀντιγόνης, ἰδανικὸς ὅμως στὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους.

Στὸ πρῶτο ἐπεισόδιον ὁ ποιητὴς δίδει ζωντανὴν τὴν εἰκόνα τοῦ Κρέοντα, στὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου ἀντικατοπτρίζεται ὁ ἀλύγιτος ἄρχοντας, ὁ τύραννος τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Κρέοντας κάμνει τὴν πρώτην δημόσιαν ἐμφάνισίν του στὴν πόλιν κι' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκθέσῃ στοὺς πρῶχοντας—χορὸς—τὰ πολιτικὰ του φρονήματα γιὰ τὴν δικαιολογήσιν τῆς ἀπαγόρευσιν τῆς ταφῆς τοῦ Πολυνεΐκη. Ἡ ἔκθεσις τοῦτη μετὸν ἀπολογητικὸν τῆς χαρακτῆρα ἀποτελεῖ τὴν ἔμμεση ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ Κρέοντα πὼς ἡ διαταγὴ παραβιάζει τοὺς θεῖους νόμους, ἢ παράβασις ὅμως εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἂν θεωρηθῇ σὰν ὕψιστον καθήκον τοῦ ἀρχοντα ἢ σωτηρία τῆς πατρίδας καὶ ἡ σκληρὴ καὶ παραδειγματικὴ τιμωρία ἐκείνων ποὺ τὴν προσβάλλουν καὶ τὴν ἀτιμάζουν. Ἄν λοιπὸν ἀσεβῇ στοὺς θεῖους νόμους εἶναι γιὰ τὴν πίστην ἐν τῷ ἰδανικῷ τῆς φιλοπατρίας.

Ἀλλὰ προβάλλει στὸν καθένα καὶ στὸν ποιητὴν φοβερὸν τὸ δίλημμα: ἢμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἐπιβολὴν τῶν ἰδανικῶν καταπατώντας ἄλλα ἰδανικά; Ἐχει ὁ Κρέοντας τὸ δικαίωμα νὰ διατάξῃ νὰ μείνῃ ἄταφος ὁ Πολυνεΐκης κλονίζοντας ἀπὸ τὰ θέματα τῆς θρησκευτικῆς πίστης τοῦ λαοῦ, ποῦ τὴν ταφὴν θεωρεῖ σὰν κἄτι ἐπιβεβλημένον ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἔστω καὶ ἂν ὁ νεκρὸς εἶχε ζητήσῃ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἴδιας τῆς πατρίδας του; Εἶναι πραγματικὰ φοβερὸν τὸ δίλημμα. Θὰ μπορούσε ἴσως ὁ ποιητὴς νὰ τὸ ἀποφύγῃ παρουσιάζοντας τὸν Κρέοντα πρὸς ἀπόλυτον στίς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις του. Δὲν τὸ κάμνει, γιατί ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι σκοπὸς του, νὰ φέρῃ σὲ σύγκρουσιν δύο

ιδανικά για να ξεπηδήσει ολόγυμνη ή αλήθεια, πώς ο άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ να βρή την ευτυχία στην αρμονία της ψυχής του, ἐφ' ὅσον στις πιό πολλές περιπτώσεις ἀλληλοσυγκρούονται τὰ εὐγενῆ συναισθήματα τοῦ τὸν διευθύνουν. Τὴν εὐτυχία καὶ τὴν τελειότητα τὴ δημιουργεῖ ἡ ἀρμονικὴ συν- ὑπαρξὴ καὶ συνεργασία τῶν ἰδανικῶν σ' ἓνα πρό- σωπο. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο εἶναι ὑπερκόσμιο καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀπόλυτη εὐδαιμονία καὶ τελειότητα ἀνή- κει στὸ Θεό.

Ὁ Κρέοντας εἶναι φρικτὸς στὶς ἀποφάσεις του. Ἀπειλεῖ τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας καὶ τοῖναι στὸ χορὸ, πὼς σκληρὰ θὰ εἶναι ἡ τιμωρία, ἂν τολμήσῃ κανεὶς νὰ βῆπῃ τὸ νεκρὸ. Ὅποια ὁμῶς τραγικὴ εἰρωνεία! Τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ «Κρέοντας παίρνει τίς διαβεβαιώσεις τοῦ χοροῦ πὼς δὲ θὰ τολμήσῃ κανεὶς νὰ παρακούσῃ στὴ διαταγὴ καὶ νὰ θάψῃ τὸν νεκρὸ, πραγματοποιεῖται ἡ κωμικὴ εἴσοδος τοῦ φίλακα γιὰ νὰ κάμῃ τὴν ἀποκάλυψη πὼς «τὸν νεκρὸν τίς ἀρτίως θάψῃς βέβηκε». Ἄγρια κύματα μανίας ξεπετιοῦνται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ τυράννου οἱ ἀπειλὲς καὶ οἱ φοβέρες. Στὰ μάτια του ἡ ταφὴ πρέπει νὰ εἶναι ἔργο τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων, ποῦ πλέρωσαν τοὺς φύλακες γιὰ νὰ τὴν κάμουν. Πόσο χαμηλὰ, ἀλήθεια, στέκει ὁ ἄνθρωπος, ποῦ δὲ μπορεί πέρα ἀπὸ τὰ πάθη καὶ πέρα ἀπὸ τὸ συμφέρο νὰ διακρίνῃ τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς ἡθικούς, τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ἀγωνίζονται μοναχὰ γιὰ τὰ ἰδανικά! Τόσο δὲ χαμηλὰ στάθηκε κι' ὁ Κρέοντας, ἀνίκανος νὰ διακρίνῃ στὴν ταφὴ τοῦ Πολυνεῖκη τὴν ἀπόφαση τῆς θυσίας γιὰ νὰ τηρηθοῦν οἱ θεῖοι νόμοι!

Ἦστερα ἀπὸ ἓνα στάσιμον, στὸ ὁποῖο ὁ ποιητὴς ἐξυμνεῖ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν τέ- χνη καὶ τὴν σοφία του, μπαίνουμε στὸ δεύτερο ἐπεισόδιον. Εἶναι ἀπὸ τὰ πιό σημαντικὰ τοῦ ἔργου. Σ' αὐτὸ ἡ σύγκρουση τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ θετοῦ νόμου γίνεται βίαιη, ἔτσι ποῦ συγκλονίζει τὸν θεατῆ. Σκηναὶ βίας καὶ πάθους καὶ ἐξαψης τὸ γεμίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ἄν σήμερα, ποῦ ὅλοι μας ἔχουμε χάσει τὴν ἔννοια τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ ὠραίου, μπορούσαμε νὰ μεταφερθοῦμε στοὺς χρόνους ἐκείνους τοῦ ἀδολου ἐν- θουσιασμοῦ, θὰ βλέπαμε κι' ἐμεῖς νὰ δονεῖται ἀπὸ χειροκροτήματα ἑξαλλων ἀνθρώπων τὸ Διονυσιακὸ θέατρο τὴν στιγμὴ ποῦ ἡ Ἀντιγόνη ὑψώνει θαρραλέα τὸ ἀνάστημα καὶ τὴ φωνὴ τῆς γιὰ νὰ φωνάξῃ στὸν ἑξαλλο καὶ κατάπληκτο τυράννο τοὺς λόγους τῆς ἀλήθειας, τίμια καὶ εἰλικρινὰ καὶ ἀφοβὰ: «Καὶ φημί δράσαι, κοῦκ ἀπαρνούμαι τὸ μῆ». Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι κάτι ποῦ μποροῦν νὰ τὸ ἀποκρύψουν οἱ μεγάλοι καὶ οἱ δυ- νατοί, γιατί δὲν τοὺς τρομάζει. Ἀντίθετα τοὺς μικροὺς τοὺς ἐκπλήττει γιατί δὲν ἡμ- ποροῦν νὰ διακρίνουν πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὸν μικρὸ ἑαυτὸ τους. Κι' ὅταν ὁ Κρέοντας, ἀνῆμπορος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ τόσο θάρρος καὶ τὴν παρρησία τῆς Ἀντιγόνης, ἀποδίδει τὴν πράξῃ τῆς σὲ καλὴ θέληση, ἀπὸ ἄγνοια τῆς διαταγῆς του, αὐτὴ τὸν βγάζει ἀπὸ τὴν πλάνη καὶ ὁμολογεῖ ὅτι τὸν ἔθαψε ἐν γνώσει τῆς ἀπαγορεύσεως, γιατί πιστεύει πὼς

«οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ῥόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὡς τάγραπτα κάσφαλή θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
Οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰέποτε
ζῆ ταῦτα, κούδεις οἶδεν ἐξ ὄτου φάνη».

Ἡ Ἀντιγόνη δὲν ἔμπορεῖ νὰ καταλογίσῃ στὸν ἑαυτὸ τῆς ἐνοχί, γιατί ἔχει τὴν πεποί- θηση πὼς ἐξετέλεσε χρέος ἠθικὸ καὶ θεάρεστο. Γι' αὐτὸ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ τὴν πράξῃ τῆς, γιατί ἡ ἀρνησιθὴ θὰ ἔκανε νὰ κατακρημνισθῇ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ἡ θυσία τῆς. Κι' ὁ Κρέοντας ὁμῶς ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἠθικὴ, ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρὰ τῆς. Ἡ πατρίδα δὲν εἶναι κάτι γιὰ νὰ τὸ ἀτιμάξῃ ὁ καθένας. Εἶναι ἔννοια ὑψηλὴ, τόσο ὑψηλὴ, ὅσο καὶ αὐτὴ τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ φιλοπατρία ἔχει ἴση ἀξία μὲ τὴν θεοσέβεια καὶ πιὸ μεγάλη, γιὰ τὸν τυράννο. Γι' αὐτὸ στὰ μάτια του ἡ Ἀντιγόνη εἶναι ἐνοχὴ γιατί ἐτίμησε μὲ τὴν ταφὴ τὸν ἄνθρωπο, ποῦ πρόδωσε καὶ ἀτίμησε τὴν ἴδια του πατρίδα. Πόσο πραγματικὰ ζηλεύουμε τὸν Σοφοκλῆ ποῦ μπόρεσε σὲ μιὰ λογομαχίαν νὰ ζωγραφίσῃ μὲ τόση ζωηράδα καὶ δύναμη τίς ἀναταραχὰς δυὸ ἀντίθετων ψυχῶν, ποῦ ἡ καθεμίαν τοὺς ἀγωνίζεται γιὰ ἓνα ἰδανικὸ! Κι' ὁ θεατῆς μπροστὰ στὴν ὑπέροχη πάλῃ μένει ἀναποφάσιτος ἂν πρέπει νὰ χειροκροτήσῃ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ Κρέοντα ἢ νὰ δοξάσῃ τὴν πίστη τῆς Ἀντιγόνης στοὺς θεοὺς καὶ αἰώνιους νόμους. Κι' ὅταν πιὰ τὸ πάθος τῶν ἀντιμαχομένων φτάνει στὸ κατακόρυφο κι' ἡ ἀγωνία τῶν

θεατῶν σὲ ὑπερένταση, κάμνει τὴν ἐμφάνισή της στὴ σκηνὴ ἢ τραγικὴ μορφή τῆς Ἰσμήνης, συγκλονιστικὴ στὴν ταπεινώση καὶ τὴν θλίψη της, γιὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ αἰσθηματικὰ μέρη τῆς τραγωδίας.

Πόσο διαφορετικὴ εἶναι ἡ Ἰσμήνη τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἀπὸ ἐκείνη ποῦ γνωρίζουμε στὸν πρόλογο! Ὁ κίνδυνος ποῦ διατρέχει ἡ ἀδελφή της ἀποδιώχνει κάθε διστακτικότητα καὶ ἡ Ἰσμήνη ἢ δειλή, ἢ φιλόζωη, ἢ ὑποτακτικὴ, ἢ κυριαρχημένη ἀπὸ τὴν μοιρολατρία, γίνεται θαρραλέα καὶ τολμηρὴ, ἔτοιμη ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἀδελφή της στὸ Γολγοθὰ τοῦ μαρτυρίου της. Εἶναι πραγματικὰ στιγμὲς μεγαλείου ποῦ νιώθει ὁ θεατὴς σὰν παρακολουθεῖ τὴ νέα πάλη μεταξύ δυὸ εὐγενικῶν ψυχῶν, ποῦ ἡ καθεμιὰ τους ἀγωνίζεται μὲ τὸν τρόπο της, ἢ μιὰ νὰ σώσῃ τὴν ἀδελφὴ της κι' ἢ ἄλλη νὰ συναποθάνῃ μ' αὐτή! Εἶναι ἡ σκηνὴ ποῦ πετυχαίνει ὁ ποιητὴς νὰ ζωγραφίσῃ τὸ βαθύ συναίσθημα τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης σ' ἓνα πλῆθος μὲ ἀντίθετους χρωματισμούς, ποῦ δίνουν ὄμως ἄρμονία καὶ τελειότητα στὸ σύνολο! Ἡ σκληρότητα, ἀγκαλιασμένη γιὰ μιὰ φορὰ μὲ τὴ γλυκύτητα καὶ τὴν πρᾶσιότητα, δίνουν στὴν ζωὴ νόημα καὶ τὴν ἐξυψώνουν στὴ σφαῖρα τοῦ ὑπέρκαλλου καὶ τοῦ ὑπέροχου! Μὲ πόσα δάκρυα θεατῶν θὰ ποτίστηκαν τὰ μάρμαρα τοῦ θεάτρου σὰν ἀκούστηκε περὶ τῆς φωνῆ τῆς Ἰσμήνης ποῦ παρακαλεῖ τὴν ἀδελφὴ της νὰ συναϊνέσῃ στὴν ἀπόφασή της νὰ πεθάνῃ μαζί της :

«Μῆτοι, κασιγνήτη, μ' ἀτιμάσης τὸ μὴ οὐ
θανεῖν τε σὺν σοὶ τὸν θανόντα θ' ἀγνίσαι».

Καὶ πόσες καρδιὲς εὐγενικῶν ὑπάρξεων δὲν θὰ μπόρεσαν νὰ συγκρατήσουν τοὺς γρήγορους παλμούς των, σὰν ἄκουσαν τὴν τραχεῖα φωνὴ τῆς Ἀντιγόνης νὰ ξεπροβάλλῃ φτωεὴν σὲ μιὰ ὕστατη προσπάθεια νὰ σώσῃ καὶ τὴν ἀδελφὴ της :

«Μῆ μοι θάνης σὺ κοινά...
ἀρκέσω θνήσκουσ' ἐγώ».

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Αἴμωνος στὸ τρίτο ἐπίσδιον δημιουργεῖ νέες σκηνὲς βίας καὶ τραγικότητας. Ὁ Αἴμων, γιοῦς τοῦ τυράννου καὶ μνηστῆρ τῆς Ἀντιγόνης, ἔρχεται νὰ μεσιτεύσῃ στὸν πατέρα του γιὰ τὴ σωτηρία της. Γιὰ νὰ γίνῃ πειστικὸς παρουσιάζει τὶς σκέψεις του σὰν ἀπόψεις τῶν Θεβαίων, ποῦ θρηνολογοῦν γιὰ τὴν κόρη ποῦ ἔχει καταδικασθῆ ἄδικα ἐκτελωνάτας ἔργον εὐσεβές καὶ ὅσιον. Τὸ ἐπίσδιον εἶναι γεμάτο ἀπὸ ὑψηλὰ διδάγματα καὶ ἀποτελεῖ νέα σύγκρουση μεταξύ δυὸ καθεστώτων, τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ. Ὁ Κρέοντας εἶναι ἀπόλυτος στὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις του, ἔχοντας τὴν πεποίθησιν πὼς ὁ ἄρχοντας εἶναι πρόσωπο σεβαστό, σὲ βαθμὸ ποῦ οἱ πολῖτες νὰ συμμορφώνονται σ' ὅλες τὶς ἀποφάσεις του. Δόγμα πολιτικὸ γι' αὐτὸν εἶναι ἡ ἀμεροληψία τοῦ ἄρχοντα, γιὰτὶ μόνο μὴ αὐτὴ θὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πειθαρχία, ἀπαραίτητη γὰ τὴν εὐδαιμονία καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς πόλης. Τὸ ἀπόλυτο τοῦ χαρακτῆρα του φαίνεται στοὺς στίχους :

«ἄλλ' ὄν πόλις στήσειε, τοῦδε χρὴ κλύειν,
καὶ σμικρὰ καὶ δίκαια καὶ τάναντία».

Μ' αὐτὲς ὁμως τὶς ἀπόψεις του ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸν γιοῦ του, ποῦ εἶναι δημοκρατικὸς. Κι' ἔτσι ὁ Αἴμωνας χρησιμοποιεῖ γλῶσσα ἀνάρμοστη γιὰ τὸ γιοῦ του. Σὲ μιὰ στιγμὴ θὰ βλέπαμε ἀσφαλῶς νὰ σαλεύῃ τὸ θέατρο ἀπὸ τὶς ἰαχές καὶ τὰ χειροκροτήματα τῶν δημοκρατικῶν Ἀθηναίων σὰν ἄκουσαν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἴδιου τοῦ παιδιοῦ τοῦ τυράννου τούτα τὰ λόγια :

«Πόλις γὰρ οὐκ ἔσθ' ἦτις ἀνδρὸς ἔσθ' ἐνός».

Πόσο βαθύς γνώστης τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πρέπει νὰ ἦταν ὁ Σοφοκλῆς γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἐπίσδιον τοῦτο μὲ τόση ζωηρότητα χρωμάτων! Μανία, πάθος, τυφλὴ ἀπό ἔρωτα, ὅλα τὰ ἀνθρώπινα συναίσθηματα σὲ μιὰ λογομαχίᾳ μὲ τόση τέχνη, ποῦ ὁ θεατὴς βλέπει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του μὲ τὶς ἀδυναμίες του κι' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη ἄλλοτε νὰ κλάψῃ κι' ἄλλοτε νὰ χειροκροτήσῃ ἐνθουσιασμένος, ἄλλοτε δὲ πάλιν νὰ ἀντιληφθῇ τὴ μικρότητά του καὶ νὰ θελήσῃ νὰ γίνῃ ἄλλος ἄνθρωπος, θεοσεβῆς καὶ ἐνάρετος.

Ὑστερα ἀπὸ ἓνα στάσιμον, στὸ ὁποῖο ὁ χορὸς ψάλλει τὴν παντοδυναμία τοῦ Ἐρωτα, ἀρχίζει ὁ κομμὸς, τὸ πιὸ ἀνθρώπινο μέρος τῆς τραγωδίας. Ἡ Ἀντιγόνη ὀδηγεῖται στὸ θάνατο καὶ κλαίει γιὰτὶ χάνει ἄδικα τὴ ζωὴ χωρὶς νὰ νιώσῃ τὴ χαρὰ ποῦ δίνουν

σὲ κάθε κοπέλλα ὁ γάμος καὶ τὰ παιδιά. Κλαίει γιὰ τὴ συμφωνία τῆς, κλαίει γιὰ ὅλα καὶ γιὰ τὴ πόλη τῆς καὶ γιὰ τοὺς συμπολίτες ποὺ χάνει. Καὶ τὸ κλάμα τῆς βρίσκει τὴν ἀδολὴ ἀνταπόκριση τοῦ χοροῦ, ποὺ ἐπιζητεῖ νὰ τὴν παρηγορήσῃ.

Προβάλλει ὁμως τὸ ἐρώτημα : Ταιριάζει στὸν χαρακτήρα τῆς Ἀντιγόνης, ὅπως τὸν ἔχει σχεδιάσει ὁ ποιητής, ὁ κομμὸς ; Ταιριάζει στὴν ἀλύγιστη Ἀντιγόνη, σ' αὐτὴ ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ θάνατο μὲ φρόνημα ἀκαμπτο, ὁ θῆρος γιὰ τὸν ἐπικείμενο θάνατο; Μιὰ βαρύτερη ἔρευνα θὰ μᾶς πείσῃ πὼς ὁ κομμὸς ἦταν ἀπαραίτητος, καὶ πὼς χωρὶς αὐτὸν ἡ τραγωδία δὲν θὰ ἦταν ὀλοκληρωμένη. Γιατὶ ὁ Σοφοκλῆς στὸ πρόσωπο τῆς Ἀντιγόνης θέλει νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἄποψη ἰδανικῆς γυναίκας, ἀλλὰ ποὺ νὰ μὴ ξεφεύγῃ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπινου. Ἡ Ἀντιγόνη μὲ τὸ ἀκαμπτο φρόνημα γίνεται πρότυπο ἐμμονῆς στὴν ἰδέα τοῦ θεοῦ καὶ στὴν ἀπόφαση τῆς θυσίας γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἠθικοῦ χρέους. Τέτοια τὴν φαντάζεται καὶ τέτοια τὴν θέλει ὁ ποιητής : τὸ ὑπεργυναικεῖο ἀλλὰ πιθάνο καὶ ἐγκόσμιο. Ἐν ὅμως ἡ Ἀντιγόνη ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἀλύγιστη καὶ τὴν τελευταία στιγμή, τότε ὁ τύπος τῆς θᾶ ἦταν ἀπίθανος καὶ ὑπερκόσμιος. Ἐν ἑνός Θεάνθρωπος ἐδειλίασε τὴν στιγμή τοῦ μαρτυρίου καὶ ἀνεφώνησε τὸ «Πάτερ, εἰ δυνατόν παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο» ἢ ἂν πάλιν ἀπὸ τὴν ἀγωνία «ἐγένετο ὁ ἰδῶς Αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβος αἵματος καταβαίνοντας ἐπὶ τὴν γῆν», πολὺ περισσότερο πρέπει νὰ θεωρήσουμε φυσικό νὰ δειλιάσῃ καὶ νὰ θρηνησῇ ὁ θνητὸς γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ζωῆς μὲ ὅλες τὶς ἀπολαύσεις τῆς. Μὲ τὸν κομμὸ ὁ Σοφοκλῆς φέρει τὴν Ἀντιγόνη στὴ σφαῖρα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τὴν καθιστᾷ πραγματικὸ καλοῦπι γιὰ μίμηση. Ἐτοί ἡ ἐπιτυχία τοῦ εἶναι πλήρης.

Ἡ λύση τοῦ δράματος ἔρχεται ὅταν ὁ Κρέοντας, ὕστερα ἀπὸ μιὰ δραματικὴ σκηνὴ μὲ τὸν μάντη Τειρεσίαι, πείθεται στὰ λόγια τοῦ χοροῦ καὶ ἀπὸ φόβο σπεύδει νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἀντιγόνη καὶ νὰ θάψῃ ὁ ἴδιος τὸν Πολυεῖκη. Εἶναι ὁμως ἀργά πιά. Γιατὶ ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἀντιγόνη ἔχει αὐτοκτονήσει, τὸ ἴδιο δὲ καὶ ὁ Αἴμωνας, γιὰ νὰ ἔρθῃ σὰν ἐπιστέγασμα τῶν συμφορῶν ἢ αὐτοκτονία τῆς Εὐρυδίκης, γυναίκας τοῦ Κρέοντα.

Ἡ τόση συμφορὰ ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα τοῦ δράματος δημιουργεῖ μερικὲς σκέψεις γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὸ δημιουργό του. Τί θέλει νὰ διδάξῃ ὁ ποιητής ; Θέλει μίμηση νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀντιστρατεύεται τὸ θεῖο δίκαιο, γιατί τότε θὰ πῆσῃ βαρεῖα κατάρρα σ' αὐτὸν καὶ τὴ γενιά του ; Εἶναι μιὰ ἄποψη, ποὺ τὴν ἐνισχύουν οἱ τόσες συμφορὲς ποὺ πλήττουν τὸν Κρέοντα, ποὺ ἀσέβησε στοὺς θεοὺς. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τούτῃ ἡ Ἀντιγόνη εἶναι τὸ ἐξίλασθῆρι θυμὰ καὶ ἡ θυσία τῆς ἔχει γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τὴν ἴδια σημασία ποὺ ἔχει μιὰ μᾶς τοὺς Χριστιανοὺς ὁ Γολγοθᾶς καὶ ὁ Σταυρός.

Ἄλλὰ εἶναι ἐξ ἴσου φανερὸ πὼς στὸ δράμα ὑπάρχουν πολλὲς ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις. Θέλει μίμηση ὁ ποιητής τὴ σύγκρουση τούτῃ νὰ ἐξάρῃ ; Εἶναι καὶ τοῦτο μιὰ ἄλλη ἄποψη ποὺ τονίστηκε ἤδη : πὼς δηλαδὴ σκοπὸς τοῦ ποιητῆ εἶναι νὰ φέρῃ σὲ ἀντίθεση τὸ θεῖο μὲ τὸ δίκαιο γιὰ νὰ φανῇ ἀπὸ τὴ σύγκρουση ποῖο εἶναι μὲ μεγαλύτερη ἀξία. Ποιὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ σύγκρουση τούτῃ ; Θυσία ἀπὸ τὴ μιὰ, συμφορὲς ἀπὸ τὴν ἄλλη, σὲ τρόπο ποὺ νὰ ξεπροβάλλῃ ὀλοφάνερος ὁ σκοπὸς τοῦ ποιητῆ νὰ διαλαλήσῃ παντοῦ, πὼς ὁ ἄνθρωπος, ποὺ τὴν τύχη του τὴ διευθύνει πολλὲς φορὲς ἢ μοῖρα, δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμονία καὶ νὰ γίνῃ τέλειος, ἐφ' ὅσον ἀφήνει στὴν ψυχὴ του νὰ ἀλληλοσυγκρούωνται συναισθήματα, ποὺ τὸ καθένα χωριστὰ εἶναι ὑψηλὰ σὲ νόημα καὶ περιεχόμενο μὰ ποὺ στὴ σύγκρουση παρασύρουν στὴν συμφορὰ καὶ στὴν ἀφάνεια. Ἡ τελειότητα καὶ ἡ εὐδαιμονία πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἁρμονία τῶν συναισθημάτων. Καὶ ἡ ἁρμονία τούτῃ εἶναι ἐξωκοσμικὴ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ Θεό. Ὁ ἄνθρωπος θὰ δέρνεται στὶς συμφορὲς, ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ γεράσῃ, ὅταν πιά ἡ πείρα θὰ τοῦ δείξῃ τὸν ὀρθὸ δρόμο, στὸν ὁποῖο ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο ἡ σωφροσύνη.

Ἄλλ' ἔὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμπορεῖ νὰ φθάσῃ τὸ τέλειον καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ὀλοκληρωμένη εὐδαιμονία, ὅμως ὑπάρχει τρόπος νὰ εἶναι τύπος ἀνθρώπινα ἰδανικός. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς δίδεται στὴν κατακλείδα τοῦ ἔργου, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ σύνοψη τῶν διδαγμάτων τοῦ ποιητῆ.

«πολλῶ τὸ φρονεῖν εὐδαιμονίας
πρῶτον ὑπάρχει· χρὴ δὲ τὰ γ' ἐς θεοὺς
μηδὲν ἀσεπτεῖν.....».

Σωφροσύνη και ευσέβεια πρέπει να είναι η κατευθυντήριος γραμμή τῆς ζωῆς μας γιὰ νὰ εἴμεθα εὐτυχεῖς. Ἰδανικὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ σώφρων, ὁ θεοσεβής, ἐκεῖνος ποὺ δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀδυναμιῶν καὶ τῶν ὀρμῶν του, ὁ ἄνθρωπος ποὺ πιστεύει στὰ μεγάλα ἰδανικά. Ὁ Κρέων δὲν πιστεύει σ' αὐτά. Πιστεύει μόνο στὸν ἑαυτό του καὶ στὴν παντοδυναμία του. Γι' αὐτὸ καὶ κατακρημνίζεται, γιὰτὶ βάζει τὸν ἑαυτό του πρὸ πάνω κ' ἀπ' αὐτοὺς τοὺς θεοὺς. Στὸ κατακύλισμά του ὀδηγεῖ καὶ τὴν Ἀντιγόνη στὸ θάνατο. Ὅμως ὁ θάνατός της δὲν εἶναι τιμωρία. Εἶναι τὸ σύμβολον τῆς θυσίας ὑπὲρ τῶν ἰδανικῶν. Μὲ τὴ θυσία της τούτη ἀνοίγει φωτεινὸ τὸ δρόμο τοῦ καθήκοντος σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Πίστη θρησκευτικὴ ἀπαιτεῖ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἐμμονὴ μέχρι θυσίας στὰ θεῖα. Τὸν θέλει ἀκόμη ἀσάλευτο στὴν ἀπόφαση νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἠθικὸ του χρέος, λεπτὸ σὲ συναισθηματικὲς ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ ἀλύγιστο στὸ καθῆκο, ὅταν μάλιστα τοῦτο τὸ ἐπιβάλλουν οἱ θεῖοι νόμοι. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος ἰδανικὸς εἶναι ὁ τύπος τῆς Ἀντιγόνης. Κι' αὐτὸν σήνει ὁ ποιητὴς μπροστὰ μας σὰν πρότυπο γιὰ μίμηση.

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

ΕΔΕΣΕΣ ΤΗ ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΑΝΕΜΟΥ....

Στύλωσε,
σὰν τὸ λιγνὸ καθάκι, ποὺ στυλώνει
ψηλὴ φυλλωσιά μὲς τὸν αἰθέρα
κι' ἀπαλύνει
τὴ διάφωτη κορφή τῶν φύλλων
μὲς τὸ λεπτὸ χαμόγελο
τῆς γαληνῆς ἡμέρας.
Βῆμα γοργὸ στὸ δρόμο τὸν πλατὺ,
σ' ὄρθον ἀνήφορο,
σ' ἀγκαθερὸ χωράφι!
Χλωρὸ βεργὶ ποὺ ἰδρώνει,
λύγισε τὸ γυμνὸ σου πόδι
καὶ φύτρωσε τ' ἀσπρολούουδο
τῆς σιωπηλῆς ματιᾶς σου!
Ἐσὺ, ποὺ κράτησες
πίσω ἀπ' τὸ σρογγυλὸ σου μέτωπο
στέρεη σὰ μῆλο τὴν ὄρθή σου ἰδέα,
π' ἀγγισαν τὰ μαλιά σου
τὸ πυκνὸ κυπαρίσσι
καὶ φίλησες ὀλόσωμη τὸ στάχυ
στὴ χάρη τῆς ξανθῆς του ἀντιφεγγῆς.
Δὲν ἦτανε τῆς λεύκας τ' ἀστροφύλλα,
π' ἀνοιγόκλειναν τὰ πράσινα μάτια
στ' ἀπαλὸ φύσημα,
ποὺ κλείδωσαν τὴ δύναμη τῆς ἀλαφράδας
κι' ἄρθρωσαν τὸ περπάτημά σου ;

Ἄκουσες τὴ φωνὴ τῶν τζιτζικιῶν
μὲς τὰ πυκνὰ πευκόφυλλα,
τὸ τραγοῦδι τῶν νύχτιων πουλιῶν,
τὸ τρίλλισμα τοῦ γρύλλου,
τὸ κοφτερὸ φτερούγισμα τοῦ γερακιῶ
καὶ τὴ χαρὰ τὴν κρούσταλλη τῆς βρύσης
μὲς τὸ εὐωδᾶτο θάμνο.

Ἔδεσες τὴ φωνὴ τοῦ ἀνέμου
κι' ἔγραψες τὸ λυγερὸ ρυθμὸ
στὰ στρογγυλὰ λαδόφωτα
καρῦδια τοῦ κορμιοῦ σου !

ΚΩΣΤΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Λ Ε Φ Τ Α Σ Τ Ο Ν Α Ν Ε Μ Ο

Ὁ δεύτερος πόλεμος κόντεθε νὰ τελειώσει. Ἐμένα τότε στοῦ ἑξακουστοῦ Σόχο τοῦ Λονδίνου στοῦ τρίτο πάτωμα κάποιου σπιτιοῦ ποῦ εἶχε ἀγοράσει ὁ θειος μου. Τὸ ἰσόγειο αὐτοῦ τοῦ σπιτιοῦ τὸ εἶχε κάνει ρεστωρὰν καὶ τὸ δούλευε ὁ ἴδιος.

Κεῖνο τὸ πρωῒνὸ, κατέβηκα ἀργὰ στοῦ ἐστιατόριο γιὰ πρόγευμα. Βρῆκα τὰ γκαρσόνια νὰ θάζουν τὰ τραπέζια, γιατί σὲ καμμιά ὥρα μέσα θάνοιγε ἡ πόρτα καὶ θάρχιζε ἡ δουλειά.

Κάθησα σὲνα τραπέζι κοντὰ στοῦ ταμειοῦ, ξέχωρα ἀπ' τὰλλα, πάντα κρατημένο γιὰ τοὺς νοικοκυραῖους. Ὁ Μάηκ, τὸ γκαρσόνι, βλέποντάς με, ζύγασε ἀμέσως καὶ μὲ ρώτησε τί ἤθελα νὰ φάω. Παίρνοντας τὴν παραγγελία ἔτρεξε νὰ τὴν μεταβιβάσει στοῦ μάγειρο, καὶ γυρνώντας πίσω στὴ σάλα, ἐξακολούθησε τὴ δουλειά του, ψιθυρίζοντας ἀνάμεσα στὰ χεῖλη του κάποιο σκοπὸ τῆς ἐποχῆς. Φαινόταν ὅλος κέφι σήμερα. Κάπου-κάπου στεκόταν λιγάκι νὰ κάνει κανένα ἀστεῖο μὲ τὰλλα γκαρσόνια.

Σὰν ἔφερε τὸ πρόγευμα τὸν ρώτησα :

— «Πολύ, χαρούμενος, φαίνεσαι, σήμερα Μάηκ, τί τρέχει;»

— «Ἄ, κύριε, δάσκαλε, ἀπάντησε μὲ λαχτάρια. «Σήμερα εἶναι Τρίτη, καὶ τὸ ἀπόγευμα ἔχουν κούρσες, κούρσες τῶν σκύλλων καὶ καρτερῶ ἀνυπόμονα τὴν ὥρα ποῦ θὰ βρεθῶ στοῦ στάδιο τοῦ Χουάητ Σίτυ. Ἐχω προαίσθηση πὼς θὰ κερδίσω, καὶ γι' αὐτὸ ἡ χαρὰ μου εἶναι μεγάλη».

— «Πάντα προαισθήσεις, ἔχεις Μάηκ, καὶ πάντα πανὶ μὲ πανὶ γυρνᾶς», τοῦπα χαμογελῶντας.

— «Οἱ σημερινὲς προαισθήσεις», μ' ἀπάντησε μ' ἕνα πειστικὸ τόνο ὁ Μάηκ, «εἶναι πολὺ διαφορετικὲς ἀπ' τίς προηγούμενες. Ψές, τὸ εἶδα καὶ στοῦ ὄνειρό μου. Ὁνειρεύτηκα, πὼς πέντε πελάτες μοῦδωσαν πουργουάρ πέντε λίρες καὶ πὼς μιά πελάτρια εἶχε λησμονήσει κάτω ἀπ' τὸ κάθισμά της ἕνα πακέτο μὲ πέντε ἀυγά. Τὸ ὄνειρο ἦταν τόσο ζωντανὸ ποῦ δὲν θὰ τὸ ξεχάσω ποτέ. Πέντε πελάτες, πέντε λίρες, πέντε ἀυγά.... Ὁ ἀριθμὸς πέντε, θέλεις ξεχωρίζει. Ἔτσι ἔχω προαίσθηση ὅτι τὸ πέντε θὰ κερδίσει σ' ὅλες τίς κούρσες. Καὶ ἀκόμη κάτι ἄλλο ποῦ δυνάμωσε τὴν προαίσθησή μου. Τὸ πρωῒ, ποῦ ἐτοιμαζόμουν αὐτὰ βγαῶ ἀπ' τὸ σπῆτι, βρῆκα στοῦ κουτὶ πίσω ἀπ' τὴν πόρτα, πέντε γράμματα δικὰ μου ποῦ τὰ εἶχε φέρει ὁ ταχυδρόμος στὴν πρωῒνὴ διανομὴ τῶν ἑπτὰ, πρᾶγμα ποῦ δὲν συνέβη ποτέ σὲ μένα νὰ πάρω πέντε γράμματα σὲ μιά μονάχα διανομή».

Ὁ Μάηκ μιλοῦσε μὲ τέτοια πεποίθηση γιὰ τὸν μελλούμενο θρίαμβό του ποῦ σ' ἔκανε νὰ πιστέψω ὅτι ἡ νίκη ἦταν βεβαία. Στὴν τσέπη του εἶχε τὴν εἰδικὴ ἔφημερίδα ποῦ ἔγραφε γιὰ τίς κούρσες τῆς ἡμέρας, τὰ ὀνόματα τῶν σκύλλων, ποῦ θὰ διαγωνίζονταν, τὴ βιογραφία καὶ σταδιοδρομία τους καὶ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο καθενός. Ἦταν ἀποφασισμένος νὰ παίξει ὅτι κρατοῦσε στον ἀριθμὸ πέντε ὅλων τῶν κούρσων — ὀκτώ τὸ ὅλον. Ἄν τῷφερνε βολικά ἡ τύχη, ὅπως ἦταν οἱ προαισθήσεις του, θὰ γυρνοῦσε πίσω μὲ πολλὰ λεφτά.

Εἶχα πιά φάει καὶ ὁ Μάηκ πῆγε νὰ τελειώσει τὴν δουλειά του. Δὲν βγῆκα ἔξω ἐκεῖνο τὸ πρωῒνὸ. Διαλέξεις στοῦ Πανεπιστημίου δὲν εἶχαμε, γιατί ἦταν διακοπὲς τῶν Χριστουγέννων. Κάθησα, λοιπόν, στοῦ ἐστιατόριο καὶ διάβασα τίς πρωῒνὲς ἔφημερίδες, ποῦ ὅλες ἀνέφεραν μὲ λίγα λόγια τίς κούρσες τῆς ἡμέρας.

Ἄμα ἐτοίμασε τὰ τραπέζια, ὁ Μάηκ πῆγε στὴν κάμαρα νὰ θάλει τὴ στολή τοῦ γκαρσονιῶ. Σὲ λίγο, γύρισε φορῶντας τὸ φράκο του ποῦ τοῦ πηγαινε θαυμάσια. Ἦταν καὶ νόστιμο παιδί' ψηλός, λιγάκι λιγνός, μὲ μεγάλα μαῦρα μάτια, ποῦ μέσα τους καθρεφτίζονταν ὅλες οἱ κατεργαρίες τῆς Ἀνατολῆς. Μιλοῦσε πολλὲς γλῶσσες — ἤξερε καὶ καλὰ Ἑλληνικά πούμαθε στὴν Ἀλεξάνδρεια. Εἶχε κάνει κι' ἕνα φεγγάρι στρατιώτης, μὰ κατάρθωσε μὲ κάτι πρωτότυπα κόλπα νὰ βγεῖ σκάρτος καὶ νὰ γυρίσει πάλι στὰ ρεστωρὰν. Στὴν δουλειά του ἦταν καλὸ γκαρσόνι μὲ ἑννιά χρόνια πείρα. Εὐγενικός στοὺς πελάτες. Εἶχε ὅμως κι' ἕνα ἐλάττωμα' μιά μεγάλη ἀδυναμία. Ἄν καμ-

μιά φορά έρχόταν κανένας γνωστός παραλής πελάτης πού ήξερε ότι ήταν τσιγγούνης και δέν άφηνε πουργούάρ, έπρεπε νά μεταχειρισθεί χίλια-δυό κόλπα, χωρίς βέβαια νά τó ξέρει ó νοικοκύρης, γιά νά θγάλει έστω και μιά δεκάρα από πάνω του. Ή μόνη του απόλαυση ήταν οί κουρσες' κουρσες άλόγων, κουρσες σκύλλων. "Όλες του οί κουβέντες γίνονταν γύρω άπ' τά δύστυχα αύτά ζώα, πού γιά πολλούς έχουν κατανήσει σωστοί εφιάλτες, κυνηγώντας τους στόν ύπνο και στόν ξύπνο.

Σέ λίγο άνοιξε ή πόρτα του ρεστωράν. Πρώτοι μπήκαν τρείς γελαστοί Γιάγκηδες στρατιώτες μέ δυό πεταχτά κορίτσια και κάθησαν σ' ένα από τά τραπέζια του Μάηκ — κάθε γκαρσόνι έχει ώρισμένα τραπέζια γιά τά όποια είναι ύπεύθυνο. "Ο Μάηκ όλος χαρά πήρε τήν παραγγελία τους και τή μεταβίβασε στό μάγειρο. Περνώντας από κοντά μου μου ψιθύρισε θιαστικά:

—«Πέντε, πέντε πελάτες! Καλός οϊωνός!»

Ή κίνηση του ρεστωράν ήταν έξαιρετική εκείνη τήν ήμέρα, γιати είχαν κατέθει πολλοί στρατιώτες του συμμαχικού στρατού. "Ο Μάηκ πηγαίνούερχονταν έκτελώντας παραγγελίες ή παίρνοντας λεφτά στό ταμείο. Γρήγορα γέμισαν όλα τά τραπέζια. Κάθε φορά πού ένας πελάτης του άφηνε γερό πουργούάρ μου τó ψιθύριζε περνώντας από κοντά μου.

Είχε πιά άραιοσει ή δουλειά. Στή σάλα μέσα δέ θρίσκονταν και πολλοί πελάτες. Σ' ένα άπ' τά τραπέζια του Μάηκ καθόταν μιά παρέα από πέντε άτομα — τέσσερις αξιωματικοί του έμπορικού ναυτικού μέ στολή, ώραίο παρουσιαστικό και καλοφτιαγμένα κορμιά, κι ένας άλλος ντυμένος πολιτικά, πού τόν ήξερε ó Μάηκ γιά περίφημο μαυραγορίτη, πρότυπο τσιγκουνιάς. Προμήθευε τά έστιατόρια μέ λίπος πού τούφερναι μερικά κεράθια λαθραία από τόν Καναδά. "Ετρωγε κάποτε σ' αύτό τó ρεστωράν, αλλά ποτέ δέν άφηνε ούτε μιά δεκάρα γιά τά γκαρσόνια.

Τελειώνοντας τó φαί, ó μαυραγορίτης, πού, ως φαίνεται, φιλοξενούσε τους αξιωματικούς, γιати πούος ξέρει τί κομπίνες κάνανε μαζί, ζήτησε τó λογαριασμό. "Ο Μάηκ, βάζοντάς τον μέσα σ' ένα πιατάκι, του τόν πήρε — δυό λίρες πέντε σελίνια μέ τó πιστό. "Ο πελάτης θγάζοντας άπ' τó πορτοφόλι του ένα σιδερωμένο άσπρο χαρτί τó δίπλωσε στή μέση και τóβαλε στό πιάτο πού ήταν ó λογαριασμός. Τó γκαρσόνι τó πήρε και τράβηξε κατά τó ταμείο νά πληρώσει και νά φέρει πίσω τά ρέστα. Έκει στέκονταν δυό άλλα γκαρσόνια πού πλήρωναν τους λογαριασμούς των πελατών τους. "Ο Μάηκ στάθηκε μερικά δευτερόλεπτα άναμένοντας τή σειρά του. Στό άναμεταξύ, εκεί πού κρατούσε τó πιατάκι, ξεδίπλωσε κρυφά τó χαρτονόμισμα και βλέποντας ότι ήταν δεκάλιρο, έφερε, μέ μιά γοργή κίνηση, τó πιατάκι πίσω άπ' τήν ούρά τής βελάδας του. Τά γκαρσόνια πλήρωσαν και ó Μάηκ, ανταλλάσσοντας μερικά λόγια μέ τόν ταμία, γύρισε πίσω στό μαυραγορίτη και τούπε, προτείνοντάς του τó στυλό του :

—«Μέ συγχωρείτε, κύριε, σύμφωνα μέ τους κανονισμούς των τραπεζών πρέπει νά όπισθογραφήσετε τó...»

Δέν είχε άκόμη τελειώσει και ó πελάτης τόν διέκοψε λέγοντας:

—«"Α, μάλιστα, ληιμόνησα». Και, παίρνοντας τó στυλό του Μάηκ, όπισθογράφησε τó χαρτονόμισμα.

—Πράγματι, εκείνες τίς μέρες, έπειδή κυκλοφορούσαν κάλπικα χαρτονόμισματα των πέντε και των δέκα λιρών — δέ ύπάρχει καμμιά διαφορά στό μέγεθος μεταξύ χαρτονομισμάτων των πέντε και των δέκα λιρών, κατάλυκα και τά δυό σέ φιλό χαρτί σάν μετάξι, μονάχα πού οί αριθμοί αλλάζουν — οί τράπεζες γιά νά δεχτοϋν τέτοιου είδους χαρτιά έπρεπε νά ήταν όπισθογραφημένα και έπί πλέον νά έχουν και τή διεύθυνση του κατόχου.

"Ο Μάηκ γύρισε φέρνοντας μέσα στό πιατάκι τά ρέστα.

"Ο μαυραγορίτης, μετρώντας τα δυό-τρείς φορές, γύρισε στό γκαρσόνι και ρίχνοντάς του ένα θλέμμα άγριωπό, του λέγει:

—«Κύριε, κάνετε λάθος. Σας έδωσα δεκάλιρο. Τó πήρα τó πρωί από κάποιον πελάτη, στόν όποϊον πούλησα κάτι, και πού ξεχάσε νά τó όπισθογραφήσει».

—«Όχι, κύριε, ήταν πεντόλιρο», απάντησε ὁ Μάηκ, καὶ ζυγώνοντας στὸ ταμεῖο ζήτησε τὸ χαρτονόμισμα, τὸ ὁποῖον παρουσίασε στὸν ἐξαργιωμένο πελάτη.

Κόκκαλο ὁ μαυραγορίτης σὰν εἶδε πίσω ἀπὸ τὸ πεντόλιρο τὴν ὑπογραφή του.

Τὸ ζήτημα δὲν χῶραε πιά καμμιά συζήτηση κι' ἡ παρέα σηκώθηκε νὰ φύγει.

«Ὅλα τ' ἄλλα τραπεζάκια εἶχαν πιά ἀδιάσει. Ὁ Μάηκ πετώντας ἀπὸ χαρὰ γιὰ τὴν ἐπιτυχία του μὲ σίμωσε λέγοντάς μου:

—«Καλὰ τοῦ τὴν ἔσκασα τοῦ τσιγγούναρου. Κλέβει τόσα κάθε μέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ρεστωράν, καὶ δὲν δίνει ποτὲ σὲ κανένα μιὰ δεκάρα. Εἶμαι θέβαιος πῶς ἡ ζωὴ του ἔχει συντομέψει κατὰ τρία χρόνια μὲ κείνο πού τοῦ κατάφερα».

Καὶ ψηλώνοντας τὴν οὐρά τῆς θελάδας του ἔβγαλε ἀπ' τὴν τσέπη τὸ δεκάλιρο τοῦ μαυραγορίτη.

—«Βλέπεις», μοῦ λέγει, «τ' ἄλλαξα μὲ τὸ πεντόλιρο πού τράβηξα τὸ πρωὶ ἀπ' τὴν τράπεζα γιὰ τίς κούρσες. Τώρα θὰ τὰ παίξω ὅλα στὸ πέντε στὴν ὑγειὰ τοῦ τσιγγούνη. Ὅ,τι ὄνειρευτηκα ψὲς ἀρχίζει τώρα νὰ γίνεται πραγματικότητα. Πέντε πελάτες, πέντε λίρες πουρπουάρ».

Καὶ τελειώνοντας τὴν κουθέντα του πῆγε νὰ σηκώσει μερικά πιάτα πού ἦταν πάνω στὰ τραπέζια.

Κάτω ἀπὸ ἓνα κάθισμα, ἐκεῖ στὴ γωνιά, θρῆκε ἓνα μακρουλὸ κουτί, πού κάποιος πελάτης τὸ εἶχε ξεχάσει. Τ' ἀνοίξε καὶ μέσα θρῆκε πέντε μπάλες τοῦ τένις. Τρελλάθηκε ἀπ' τὴ χαρὰ του. «Όχι θέβαια γιὰ τὸ εὐρημα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπαλήθευση, νὰ ποῦμε, τοῦ ὄνειρου του. Ἐνα πακέτο μὲ πέντε αὐγά εἶχε δεῖ στὸ ὄνειρό του καὶ τώρα θρῆκε πέντε μπάλες. Ὅπωςδήποτε ὁ ἀριθμὸς πέντε ἦταν πάλι μπροστά του. Ἄλλαξε τὰ ρούχα του καὶ χωρὶς νὰ γευθῆ ἔστω καὶ μιὰ μπουκιά, τράβηξε μὲ χίλια δυὸ ὄνειρα γιὰ τὸ Χουάιτ Σίτυ, ὅπου ἡ Μοῖρα μ' ἓνα γλυκὸ χαμόγελο θὰ ἱκανοποιούσε κάθε του ἐπιθυμία, ὅσο παράλογη κι' ἂν ἦταν αὐτή!....

* * *

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ κατέβηκα λίγο πιὸ ἔνωρις στὸ ρεστωράν, γιὰτὶ ἀνυπομονοῦσα νὰ μάθω νέα τοῦ Μάηκ. Τὸν θρῆκα νὰ κάβεται κοντὰ στὴ σόπα καὶ νὰ ζεσταίνεται, γιὰτὶ ἔκανε τσουχτερὸ κρυο ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Δὲν εἶχε πιάσει ἀκόμη δουλειά.

—«Ἐ, Μάηκ, πῶς τὰ πῆγες;» τὸν ρώτησα.

—«Τί νὰ σοῦ πῶ, κύριε δάσκαλε' τάχασα ὅλα», μ' ἀπάντησε μὲ λυπηρὸ τόνο. Τὸ πεντε δὲν μάρκαρε οὔτε κούρσα. Τὰ λεφτὰ τοῦ μαυραγορίτη μούφεραν μεγάλη καταδρομὴ. Ἦταν, βλέπεις, λεφτὰ παρμένα μ' ἀδικία καὶ δὲν πιάσανε καθόλου τόπο. Τὰ σκόρπισε ὁ ἄνεμος μ' ἓνα μονάχα ἐλαφρὸ του φύσημα».

Καὶ ἀφήνοντας τὴ ζεστασιά πῆγε νὰ ἐτοιμάσει τὰ τραπέζια.

Στὴ θράση ἀπάνω τῆς δουλειᾶς, ἓνας ψηλὸς κύριος, φορώντας λεκιασμένο κιτρινωπὸ ἀδιάβροχο, μπῆκε στὸ ρεστωράν καὶ ζήτησε τὸν Μάηκ. Ἀνταλλάσσοντας δυὸ λόγια μαζί του τὸν διάταξε νὰ ντυθῆ ἀμέσως καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσει στὸν πιὸ κοντινὸ ἀστυνομικὸ σταθμὸ.

Ὁ Μάηκ τάχασε. Δὲν ἤξερε τί νὰ ὑποθέσει. Φθάνοντας ἐκεῖ, ὁ κύριος μὲ τὸ ἀδιάβροχο, πού θρῆσκόταν στὴν ὑπηρεσία τῆς Σκώτλαντ Γιάρτ, τοῦδεῖξε ἓνα χαρτονόμισμα τῶν δέκα λιρῶν πού ἔφερε τὴν ὑπογραφή του καὶ τὴ διεύθυνσή του στὸ ρεστωράν. Ἦταν τὸ δεκάλιρο τοῦ μαυραγορίτη, πού ὁ Μάηκ εἶχε δώσει χθὲς στὸ ταμεῖο τῶν κούρσων. Βρέθηκε κάλτικο κι' ἔτσι τὴν ἔπαθε χιῶτικα. Τὸν χῶσανε μέσα ἓνα μῆνα καὶ πλήρωσε καὶ τριάντα λίρες πρόστιμο....

ΚΩΣΤΑΚΗΣ ΚΑΚΟΥΛΑΣ

Σ Χ Ε Δ Ι Ο Σ Υ Γ Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η Σ Μ Ε Λ Ε Τ Η Σ Τ Η Σ Λ Α Ϊ Τ Ι Κ Η Σ Μ Ο Υ Σ Ι Κ Η Σ (*)

Στὴν ἀνακοίνωση, ποὺ παρουσίασα πέρυσι στὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ «Διεθνoῦς Συμβουλίου Λαϊκῆς Μουσικῆς» στὴ Βασιλεία (βλ. στὸ Περιοδικὸ τοῦ Δ.Σ.Λ.Μ., τόμ. 1, σελ. 21—24), εἰσηγήθηκα τὸ σχηματισμὸ διεθνῶν ἐπιτροπῶν ἀπὸ ἐμπειρογνώμονες, μὲ σκοπὸ τὴ συγκριτικὴ μελέτη τῆς λαϊκῆς μουσικῆς κάθε περιοχῆς ἢ ομάδας χωρῶν. Ἡ πρόταση, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἔγινε ἀποδεκτὴ καὶ συμπεριελήφθη ἀργότερα στὴν ἀκόλουθη ἀπόφαση: «Ὅπως ἡ Οὐνέσκο παρακληθεῖ νὰ καλέσει μιά σύσκεψη ἐμπειρογνωμόνων γιὰ νὰ μελετήσῃ μεθόδους ἠχογράφησης καὶ καταγραφῆς τῆς λαϊκῆς μουσικῆς καὶ τῶν λαϊκῶν χορῶν, καὶ νὰ προωθήσῃ τὴ συγκριτικὴ τους μελέτη πάνω σὲ διεθνῆ βάση».

Ἡ σημασία τῆς ἀπόφασης αὐτῆς εἶναι φανερὴ καὶ δὲ χρειάζεται νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερα, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἔχει γίνῃ ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὸ δεύτερο τῆς μέρος. Γι' αὐτὸ μοῦ ἔχει ζητηθῆ (ἀπὸ τὴν Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ) νὰ ἐτοιμάσω ἓνα σχέδιον ποὺ νὰ προωθήσῃ τὴν ἀπόφαση ἐκείνη πιὸ κοντὰ στὴν πραγματοποιήσῃ της. Μελέτησα, ὅσο πιὸ βαθειὰ μπορούσα, τὸ τεράστιον καὶ πολὺπλοκον αὐτὸ ζήτημα καὶ προσάθησα νὰ βρῶ μερικὲς πρακτικὲς λύσεις τοῦ προβλήματος. Νόμισα πὼς δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ δώσω ἀπὸ πρὶν κάθε λεπτομέρεια τοῦ σχεδίου, ἀλλὰ νὰ καθορίσω ἓνα σαφὴ καὶ πρακτικὸ τρόπο ἐργασίας.

Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ μουσικόν, ἀλλὰ παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον κι' ἀπὸ ἄλλες ἐπιστημονικὲς πλευρῆς, καὶ κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς συγκριτικῆς μελέτης ὀρισμένες ἄλλες ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ ἐθνολογία, ἡ βιολογία, ἡ γλωσσολογία, ἡ ἱστορία κλπ., θὰ ἐνδιαφερθοῦν. Ἀλλὰ, μολονότι ἡ βοήθειά τους θάνα ἀναμφίβολα ἀπαραίτητη, ὡς ἓνα σημεῖον, πρέπει νὰ προσέξουμε ν' ἀποφύγομε σύγχυση εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Θάνα, λοιπόν, καλύτερα ἂν ἐξετάσομε τὸ ζήτημα πρῶτα ἀπὸ τὴν πιὸ σημαντικὴ του ἄποψη: τὴν καθαρά μουσικὴν.

Δυὸ κύρια σημεῖα πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν:

A'— Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ἐργασία τῶν διεθνῶν ἐπιτροπῶν,

B'— Τὰ θέματα τῆς μελέτης των.

A'— Ὁ σχηματισμὸς τῶν διεθνῶν ἐπιτροπῶν παρουσιάζει μόνος του ἓνα τεράστιον καὶ δύσκολον πρόβλημα. Φυλετικοί, ἱστορικοί, γεωγραφικοί, γλωσσολογικοί καὶ ἄλλοι λόγοι θὰ πρέπει, ἴσως, νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἐκλογὴ τῶν χωρῶν κάθε ομάδας. Ἀλλὰ αὐτὸ περιπλέκεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πλείστα ἔθνη, ἰδιαίτερα τῆς Εὐρώπης, εὐρίσκονται ἀπὸ πολὺ μακρὰ χρόνια σὲ διαρκὴ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐπικοινωνία καὶ ὑπῆρξεν, ἐπομένως, σημαντικὴ ἀλληλοεπίδραση στὴν τέχνη τους. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ὑπάρχουν ξεχωριστὰ ἔθνη καὶ χαρακτηριστικὰ σὲ κάθε περίπτωσιν καὶ πρέπει νὰ προσπαθήσομε νὰ βροῦμε κάποιον τρόπο γιὰ νὰ ὑπερηδηθοῦν οἱ δυσκολίες αὐτές. Εἰσηγοῦμαστε νὰ ἀρχίσουμε πρῶτα μόνον μὲ τὴν Εὐρώπην, ὅπου κάποια ἐργασία στὸν τομέα τῆς συγκριτικῆς μελέτης ἔχει κιόλας γίνῃ ἀπὸ διάφορα ἰδρύματα καὶ μουσικολόγους. Προτείνουμε ὅπως ἡ Εὐρώπη χωριστῆ στίς ἀκόλουθες ομάδες:

1) Λατινικὴ ὁμάδα: Ἰταλία, Ἰσπανία, Πορτογαλλία, Γαλλία, Βέλγιο (μέρος), Ἑλβετία (μέρος), Ρουμανία.

2) Ἀγγλογερμανικὴ ὁμάδα: Μ. Βρετανία, Γερμανία, Αὐστρία, Ὀλλανδία, Βέλγιο (μέρος), Ἑλβετία (μέρος).

(*) Ἀνακοίνωση, ποὺ ἔκανε ὁ κ. Σόλων Μιχαηλίδης ἐκ μέρους τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ «Διεθνoῦς Συμβουλίου Λαϊκῆς Μουσικῆς», στὸ Παγκόσμιον συνέδριον τῆς Βενετίας (7—11 Σεπτ. 1949), ὅπως δημοσιεύεται στὸ Journal of International Folk Music Council, Μάρτις 1950, τεῦχος II, σελ. 28—31. Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικόν.

3) Σκανδιναυϊκή ομάδα: Δανία, Νορβηγία, Σουηδία, Ίσλανδία, Φινλανδία (μέρος).

4) Φιννο-ούγγρική ομάδα: Ούγγαρία, Φινλανδία (μέρος).

5) Κελτική ομάδα: Ουαλλία, Σκωτικά νησιά, Ίρλανδία, Γαλλία (μέρος της Βρετανίας).

6) Σλαυϊκή ομάδα: Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Πολωνία, Ρωσία.

7) Βαλκανική ομάδα: Έλλάδα, Τουρκία, Άλβανία, επίσης Ρουμανία κλπ.

Μέσα σέ πολλές χώρες υπάρχουν κοινότητες με δικό τους ξεχωριστό χαρακτήρα και πρέπει επίσης ν' αντιπροσωπευθούν. Η διαίρεση αυτή δέν πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς ἀπόλυτη ἢ ὅτι τείνει με ὁποιοδήποτε τρόπο νά παρουσιάσει ὀριστικές ἀντιλήψεις σχετικά με τή λαϊκή μουσική τῶν ἐνδιαφερομένων χωρῶν. Σκέφθηκα κι' ἄλλους συνδυασμούς βασισμένους σέ ἀπλούς γεωγραφικούς ἢ ἄλλους ὄρους, ἀλλά βρήκα τήν πιό πάνω διευθέτηση πιό λογική και πιό πρακτική. Ξέρω πῶς θά ὑπάρξουν μερικές ἀντιρρήσεις σ' αὐτή, ἀλλά νομίζω πῶς ἀν τή δεχτοῦμε, κατ' ἀρχήν, ὡς προσωρινή διευθέτηση, μπορούμε νά τήν ἀναθεωρήσουμε κατόπι βλέπω, ὡστόσο, μιάν ἀντίρρηση σημαντική: Πολλές χώρες πού ἀνήκουν με τήν πιό πάνω διαίρεση σέ διαφορετικές ομάδες, εὐρίσκονται γιά αἰῶνες σέ στενή ἐπαφή ἢ μιὰ με τήν ἄλλη και ἡ ἀλληλοεπίδραση πάνω στήν τέχνη τους εἶναι πολύ μεγάλη γιά ν' ἀγνοηθῆ. "Αν μπορούσαμε νά χουμε μονάχα μιάν Εὐρωπαϊκή ἐπιτροπή θ' ἀποφεύγαμε, βέβαια, πολλές δυσκολίες, ἀλλά ὁ σχηματισμός μιᾶς τέτοιας ἐπιτροπῆς εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατος. Δέν εἶναι, ἐν τούτοις, ἀδύνατο νά βρεθῆ λύση πρὸς ὑπερπήδηση τῆς δυσκολίας.

Ἡ ἀκόλουθη εἰσήγηση εἶναι ἕνα ὀργανικό και ἀπαραίτητο τμήμα τῆς ὅλης διευθέτησης: Οἱ διεθνεῖς ἐπιτροπές δέ θά ἐργάζονται ὡς κλειστοί και χωριστοί κύκλοι, ἀλλά σάν συνδεδεμένοι και συνεργαζόμενοι κρίκοι, δηλ. μιὰ χώρα μπορεί νά ἀνήκει σέ δυὸ διαφορετικές ομάδες ταυτόχρονα. Ἡ Ἑλλάδα, λ.χ., πού ἀπό μακρὰ χρόνια ὑπῆρξε ἕνα σταυροδρόμι ἀνάμεσα στήν Ἀνατολή και τή Δύση, συνδέεται στενά τόσο με τή Λατινική ὅσο και τή Βαλκανική ομάδα. Μπορεῖ, ἐπομένως, νά ἀνήκει και στίς δυὸ αὐτές ομάδες ὕπάρχουν πολλές παρόμοιες περιπτώσεις: Ἔτσι, ἡ Ρουμανία μπορεί νά ἀνήκει στή Βαλκανική και τή Λατινική ομάδα, τὸ Βέλγιο στήν Ἀγγλογερμανική και τή Λατινική κ.ο.κ. Νομίζω πῶς ἡ διευθέτηση αὐτή δίνει σὸ σχέδιο ἐλασικότητα και εὐκαμψία.

Ἐνα ἄλλο θῆμα, πού πρέπει νά γίνε μετὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν διεθνῶν ἐπιτροπῶν, εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση μιᾶς κεντρικῆς συντονιστικῆς ἐπιτροπῆς (ἡ γραφείου). Ἡ ἐπιτροπή αὐτή πρέπει νά ἀποτελεῖται ἀπὸ 3-4 μέλη, πού νά ἐκτελεγοῦν εἴτε ἀπὸ τῆ Γενική συνέλευση εἴτε ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο, και θάχει ὡς σκοπὸ νά παρακολουθεῖ και νά συντονίζει τῆ δουλειὰ τῶν διεθνῶν ἐπιτροπῶν.

Β' — Προχωροῦμε τώρα σὸ δεύτερο μέρος τοῦ σχεδίου, πού ἀφορᾶ τὰ θέματα τῆς συγκριτικῆς μελέτης. Αὐτὰ εἶναι πολλά, ἀλλά θά ἀσχοληθοῦμε με τὰ σπουδαιότερα. Θά εἰσηγοῦμην τὰ ἀκόλουθα θέματα:

α) Ἡ λαϊκὴ μουσικὴ ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο. Ἡ θέση πού ἔχει στὴ ζωὴ κάθε λαοῦ τῆς ομάδας ἢ κατηγορία τραγουδιῶν και χορῶν πού κυριαρχοῦν στὴν κάθε περίπτωση.

β) Μελέτη τῶν ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν κάθε χώρας τῆς ομάδας:

1) Μελωδικά: Ἐπικράτηση ὀρισμένων διαστημάτων και μελωδικῶν φράσεων, καλλωπίσματα, ἔκταση τραγουδιῶν κλπ.

11) Μορφολογικά: μῆκος φράσεων, χρῆση ἀνάκρουσης και ἐπωδοῦ, κυριαρχία ὀρισμένων τύπων — μορφῶν και πτώσεων.

III) Ἀρμονικοὶ συνδυασμοί, ὅπου ὑπάρχουν.

IV) Τρόποι και κλίμακες : επικράτηση όρισμένων τρόπων ή κλιμάκων, έπισης θαθμίδων τών κλιμάκων.

V) Κανονικοί και έλευθροί ρυθμοί, μέτρα, συγκοπή κλπ. 'Ακόμη, μιá προσεκτική μελέτη του τρόπου τής εκτέλεσης, καθώς και τών λαϊκών όργάνων και ιδιαίτερα τών λαϊκών χορών (κινήσεις, χορογραφικοί συνδυασμοί, θέματα κλπ.) θάναι χρησιμώτατη κι' άπαραίτητη. 'Επί πλέον, μιá μελέτη τής έπίδρασης τής έντεχνης μουσικής και τής άμοιβαίας σχέσης άνάμεσα στην ποίηση και τό τραγουδί θάναι έπίσης χρήσιμη.

γ) Συγγενικά ή κοινά γνωρίσματα. Τό έπόμενο θήμα θάναι ό καθορισμός τών συγγενικών ή κοινών γνωρισμάτων στην μουσική τών έθνων τής ομάδας. 'Υπάρχουν πολλές γνωστές περιπτώσεις τής προτίμησης διαφόρων λαών σε όρισμένα μελωδικά, ρυθμικά, «τροπικά» (modal) και άλλα γνωρίσματα. Μιá προσεκτική ιστορική και τεχνική μελέτη μπορεί νά άποκαλύψει πολλά άλλα και νά οδηγήσει στην δυνατή άνακάλυψη τών δρόμων μέσα άπ' τούς όποιους τά γνωρίσματα αυτά πέρασαν. Μερικοί άλλοι συντελεστές μελέτης, όπως ή γλωσσολογία (τρόπος όμιλίας και προφοράς), κληρονομικότητα κλπ., θάναι χρήσιμοι. Αυτό είναι άπλώς μιá νύξη του τί μπορεί νά γίνει στο στάδιο αυτό.

δ) Γενικά γνωρίσματα. 'Ο καθορισμός τών συγγενικών γνωρισμάτων θά οδηγήσει άναμφίβολα στον καθορισμό γενικών χαρακτηριστικών. Αυτό θάναι ή ιδιαίτερη έργασία τής Κεντρικής 'Επιτροπής ή μιás ειδικής έπιτροπής έμπειρογνωμόνων, που θά έκλεγη μετά τή συμπλήρωση τής δουλειάς τών διεθνών έπιτροπών.

"Άλλα ζητήματα, που έχουν μελετηθί κίόλας ως ένα σημείο, άπό μουσικολόγους, μπορούν νά προσεγγισθούν, σαν λ.χ.: 'Υπάρχει καμμιá σχέση ή άναλογία άνάμεσα στο γενικό μορφωτικό και τό μουσικό επίπεδο ενός λαού; Δηλ. μπορούμε νά κρίνουμε τή γενική καλλιέργεια ενός λαού άπό τή λαϊκή του μουσική; 'Υπάρχει κοινή μουσική κληρονομιά, έκφρασμένη με γενικά χαρακτηριστικά, σε μεγάλες ομάδες έθνών, λ.χ. τής 'Αρείας φυλής;

Μένει άκόμη μιá λέξη νά λεχθί. Είναι έξω άπό τό πλαίσιο τής άνακοίνωσης, άλλα, ώστόσο, μεγίστης σπουδαιότητας. 'Αναφέρομαι στον οικονομικό παράγοντα. Δέν έχω εισηγήσει νά προσφέρω. Εύχομαι μονάχα όπως οί Κυβερνήσεις τών χωρών, που άντιπροσωπεύονται στο Διεθνές Συμβούλιο Λαϊκής Μουσικής, και ιδιαίτερα ή Ούνέσκο, ένδιαφεροθούν στο σχέδιο αυτό και βοηθήσουν στην πραγματοποίησή του.

Αυτό είναι με ίσα λόγια τό σχέδιο, που προτείνω στην Γενική Συνέλευση προς μελετη. Δέν ίσχυρίζομαι ότι είναι πλήρες και τέλειο. Τό ζήτημα είναι τεράστιο και πολύπλοκο και πιστεύω πώς είναι άδύνατο νά έτοιμασθί ένα πλήρες σχέδιο στο παρόν στάδιο σ' ένα τομέα, όπου σχεδόν τίποτε δέν έχει γίνει ως σήμερα. Συχνά μιλούμε περι σχέσεων και έπίδρασεων στην λαϊκή μουσική διαφόρων λαών, άλλα αυτό βασίζεται σε μάλλον στοιχειώδεις πληροφορίες. Μονάχα με έκτεταμένες και βαθιές συγκριτικές μελέτες μπορούμε νά φτάσουμε σ' όριστικά συμπεράσματα: αυτά θάναι μεγίστης μουσικής και άνθρωπιστικής σημασίας. Μπορεί, σε μερικές περιπτώσεις, νά έπιβεβαιώσουν τις άπόψεις που έχουμε ήδη, άλλα μπορεί, σ' άλλες περιπτώσεις, νάναι έκπληκτικά διάφορα. Θά πλουτίσουν πάρα πολύ τις γνώσεις μας και θά άποκαλύψουν μπροστά μας μιá συγκινητική πλευρά του άνθρώπινου πολιτισμού. Γι' αυτούς τούς λόγους δέν πρέπει νά διατάσουμε μπροστά στις δυσκολίες που θ' άντικρύσουμε. Θά άνταμφισθούμε γενναριά. 'Επιθυμώ νά προσθέσω ότι θά δεχθώ μ' εύγνωμοσύνη εισηγήσεις, παρατηρήσεις και διορθώσεις που θά οδηγήσουν στην βελτίωση και τελειοποίηση του σχεδίου αυτού(1).

ΣΟΛΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

(1) Διάφοροι συνέδροι εξέφρασαν την εύγνωμοσύνη του Συμβουλίου για την έργασία του κ. Μιχαηλίδη' άκολούθησε συζήτηση (βλ. σελ. 31—32 του περιοδικού) και τό σχέδιο έγινε κατ' άρχην άποδεκτό, κι' άνετέθη στο 'Εκτελεστικό Συμβούλιο, του όποιου μέλος είναι και ό κ. Μιχαηλίδης, νά τό μελετήσει στις λεπτομέρειές του και νά τό προωθήσει στην πραγματοποίησή του.

Δ Η Μ Ω Ν Α Σ Σ Α (*)

ΧΟΡΟΣ

Ὁλόγυρα θλαστύνουν οἱ δάφνες
 κι' ἀγκαλιάζουν μ' ἀγάπες τὸν ἄνεμο,
 τὸ ζουμπούλι σγουρόμαλλο λάμπει
 σὰ σγουρόμαλλος ἔφηθος
 καὶ κοιτοῦν μὲς τῆ λίμνη τῶν ἴσκιων τους
 οἱ ὁμορφιές τῶν ἀνθῶν.
 Χρυσομάλλης ὁ κρόκος παρέκει
 καμαρώνει, σὰν κόρη ποῦ βλέπει
 νὰ ξυπνᾷ μὲς τὰ μάτια τῶν νέων
 χίλιους πόθους τῶν γάμων.

Κι' οἱ πηγές σὰν μελίσι βουίζουν,
 οἱ σπηλιές μὲ ραθύμια κοιμούνται
 μὲς σὲ δρόσους κρεβάτια.

Τὰ ποτάμια γλυστράνε
 σὰν παιδάκια χρονιάρικα
 κι' οἱ μικροὶ καταρράχτες
 στὰ παιγνίδια τρελλαίνονται.

Ὁ Βωμὸς ἐπρασίνισε γύρω,
 σὰν τις πέτρες ποῦ λάμπουν στὸν ἥλιο
 καὶ θαρρεῖς θὰ πετάξουν ἀνθούς.

Αὐτοφύτρωτο δάσος τοῦ Ἀπόλλωνα,
 ἔακουστὸ καὶ στῆς Κύπρου τ' ἀπόμερα
 γιὰ τὴν πλούσια σου θλάσση,
 νὰ δεχτεῖς πρὸ καλόκαρδο
 τὸν ἰκέτη ποῦ θάρθει σὲ λίγο
 νὰ ζητήσῃ ἀπ' τὸ πνεῦμα σου λίγη
 γαληνιά καὶ δροσιὰ γιὰ τὸ πένθος του.

(Μπαίνει ἡ Τροφός)

ΤΡΟΦΟΣ

Φεύγει. Τρεχάτε, μποδίστε την, φίλοι.

Ἐ! ἔσεῖς φρουρές, κουνηθῆτε. Τρεχάτε.

ΧΟΡΟΣ

Τρέχτε, πετάχτε. Κι' εἰς τὴ Δημῶασσα
 τρέχα εἰδοποίησε. Μεγάλα κακά,
 δόλια μου πόλη, σοῦ πλέκουν οἱ Μοῖρες

(Μπαίνει μέσα ἡ Τροφός καὶ
 βγαίνει μὲ τὴ Δημῶασσα)

ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ

"ὦ! κακὸ ποῦ μὲ βρῆκε, ποῦ φαίνεται
 πρὸ κακὸ στὸ παλιὸ σὰν στιβάζεται.

Σὰ φτερά ξεχυθεῖτε στὶς τέσσερις
 τῆς κοιλάδας γωνιές καὶ κρατήχτε
 τ' ἀσυλλόγιστο πλάσμα. Τρεχάτε.

"ὦ! προδόθηκα ἢ δύστυχη ἀπ' ὅλα
 τῆς κοιλιᾶς μου τὰ φύτρα.

ΧΟΡΟΣ

Γαλήνεψε.

Τὴν κοπέλλα θὰ βροῦνε,

ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ

Κι' ἀπόμεινα
 γερασμένος κορμὸς ποῦ οὔτε φύλλο
 δὲν τοῦ ὑπόσχηται πάλι ξανάθισμα.

ΧΟΡΟΣ

Ποῦ τὰ φρένα παράδοσε σὲ ἄκριτες
 ἀποφάσεις, χαμένη ἀπ' τὸ πένθος.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

ΔΗΜΩΝΑΣ ΣΑ

Μά, γυναίκα, πού πρώτη ύποδέχτηκες
τὸ παιδί σὰν πετοῦσε ἀπ' τὰ σπλάγχνα μου,
πῶς μὲ ξώβεργα λόγια δὲν μπόρεσες
πρωτοφτέρουγο σπῖνο στὸ στήθος σου
νὰ κρατήξεις τὸν μόνο βλαστό μου!

ΤΡΟΦΟΣ

Μιλώντας ἀποστέγνωσα, Δημόνασσα.
"Ὅπως τὸ κύμα γλύφει θράχο ἀπόγκρεμο,
σὲ τρικυμιά καὶ σιγαλιά ἀκατάπαυστα,
ὥσπου νὰ τὸν κουφάνει καὶ τὸν ρίξει,
ἔτσι μὲ λόγια κι' ἰκεσίες προσπαθοῦσα
νὰ τὴν δροσίσω καὶ νὰ τὴν κρατήσω.

ΔΗΜΩΝΑΣ ΣΑ

Κι' ὅταν εἶδες τὰ λόγια σὰν σπόρους
σ' ἀμμοτόπι νὰ πέφτουν, γιατί
δὲν μοῦ μήνυσες ; Ξαίρεις πῶς πρέπει,
μιά κι' ἀπότυχε ὁ λόγος, ἢ θία
τέτιες ὄρες νὰ τρέχει γοργόποδη.

ΤΡΟΦΟΣ

Μὰ νόμιζα, Δημόνασσα, πῶς θλάστησαν
στὸ στήθος της βαθιά οἱ παραγγελιές μου.
Ἐναφτερούγιαζα, καθὼς τὴν ἔβλεπα
στὸ δάσος τ' αὐτοφύτρωτο νὰ μπαίνει
κι' ὅποιον ἀνθὸ ἀπαντοῦσε νὰ τὸν κόβει
καὶ νὰ στολίζει τὰ μαλλιά της, ψάλλοντας,
ἕμνους στὸ Φοῖβο παρακλητικούς.
Μὰ ξάφνου στάθηκε, σὰν τὸ λαγό,
πού πέρα βόσκοντας κάποιος ἀχὸς
τοῦ κίνησε τοὺς φόβους' ἀφογκράστηκε.
Κι' ὕστερα πέταξε κατὰ τίς στάνες.
Κάτι μοῦ μίλησε, πού τέτιες ὄρες
ὀλόλαθο δὲ θγαίνει, καὶ ροβόλησα
τῆς πόλης νὰ σηκώσω τίς φρουρές.

(Μπαίνει ὁ ἀγγελιαφόρος.)

ΔΗΜΩΝΑΣ ΣΑ

Μίλησε. Κατόπιν ξεκούραση θρίσκεις.

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

Βασίλισσα, στὰ τέσσερα σημεῖα
στόμα μὲ στόμα ἀπόστειλα τὸ μήνυμα
κι' ὅσο νὰ πάει τὸ μήνυμα ἢ ἀπόκριση
ἐπέστρεψε στ' αὐτιά μου, ὅπως ὁ ἀντίλαλος
γυρνᾷ ἀπ' τὸ δάσος μόλις θγει ἡ φωνὴ
τοῦ λαλητῆ. Στὸν κάμπο οἱ ζευγολάτες
γυναίκα νὰ περνάει ἐξὸν ἀπ' ὅσες
δουλεύουν στὰ χωράφια δὲν ἀπάντησαν.
Κι' ὅσοι θρισκόνταν στὸ γιαιλὸ ψαράδες
ἢ ναῦτες δὲν ἀντίκρυσαν κανένα.
Κι' οἱ γελαδάρηδες στὸ ρέμμα δίπλα,
πού συνορεύει μὲ τὸ δάσος, ἄλλο
ἐξὸν ἀπ' τοὺς λοτόμους δὲ διακρίναν.
"Ἐνας τσοπάνος μονάχα δηγιέται
πῶς μιά γυναίκα ἀλλόφρενα προσπέρασε
τῶν κοπαδιῶν τὰ πλάγια καὶ τίς στάνες
καὶ χάθηκε στὴ λαγκαδιά, καθὼς
ἰσάνεμο κοντάρι πού τὸ ρίχνει
γίγαντα χέρι, δίχως νὰ προλάβει
νὰ ξεχωρίσει τὴ μορφή της. Ὑστερα
τὴν εἶδε ν' ἀνεβαίνει τ' ἄλλο πλάγι
καὶ μὲς τὸ δάσος νὰ τρυπώνει γρήγορα,
ποῦναι τὸ σύνορό μας βορεινά.

ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

ΕΓΓΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΟΝΟΣ

Σε τελευταία γενική συνέλευση κάποιου φιλικού σωματείου είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω μερικά πολύ ενδιαφέροντα πράγματα. Κι' αισθάνομαι την ανάγκη να τὰ φέρω στη δημοσιότητα. 'Αξίζουν τὸν κόπο.

Τὸ θέμα πὸ ἀπασχολοῦσε σ' ἐκείνη τὴ συγκέντρωση τὰ μέλη ἦταν ὁ ἀπολογισμὸς ἐργασίας τοῦ χρόνου πὸ ἔληγε. Κι' ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή πὸς δρέθηκα μπρὸς σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐχάριστη ἐκπλήξη. Νέα παιδιά ὄλοι ἐκεῖ συζητοῦσαν κάπως νευρικά, ἀλλὰ καὶ μὲ κοσμιότητα, σύνεση καὶ ἀλληλοκατανόηση. 'Αφοῦ ἄκουσαν μὲ προσοχὴ τὴ λογοδοσία τῶν ὑπευθύνων, ζύγισαν τὸ κάθε τι ξεχωριστὰ καὶ προχώρησαν στὴν ἐξευχύχιση τῶν ὧσων ἐνδιέφεραν τὸ σύλλογό τους μὲ θάρρος. 'Απόψεις εἶχαν ὄλοι τους—κι' ὄλοι ἦταν παρασκευασμένοι γιὰ τὴ συζήτηση. Καὶ στάθηκαν ἀπάνω στὴν αὐτοκριτικὴ κυρίως. Δέχτηκαν πὸς ὅτι εἶχε γίνεϊ τὸν προηγούμενο χρόνο δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν ἀξιόλογο. Μὰ γι' αὐτὸ δὲν εἶχε τὸ Συμβούλιο μόνον τὴν εὐθύνη. 'Ανάσθε τοῦτο μερικὲς προσπάθειες, πού δὲν τελεσφόρησαν ὅμως, γιὰτὶ τὸ σύνολο τῶν μελῶν δὲν τὶς ἀγκάλιασε μὲ τὸ ἀπαιτούμενο ἐνδιαφέρο.

Κανείς δὲν ἀποπειράθηκε νὰ ἐπιρρίψει τὰ αἷτια τῶν τυχόν ἐλλείψεων καὶ παραλείψεων στὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο. Τὸν ἀμειλίχτο αὐτοέλεγχό τὸν ἔστρεψαν ὄλοι στὸν ἐαυτὸ τους. Κι' ὅταν ἦρθαν στὶς διαπιστώσεις ἀποφάνθηκαν πὸς πρῶτο κακὸ («ἐγὼ εἶμαστε — ἔχομε τὶς τρέλλες μας, δὲν πρέπει ὅμως νὰ τὸ παρατραβοῦμε») στάθηκε τὸ πνεῦμα τῆς ἐλαφρότητος καὶ τὸ ἀνεύθυνου, κι' ἀκόμα ἡ ἔλλειψη ἀλληλεγγύης, ἡ ἀπουσία πνευματικῶν διαφορῶντων κλπ. Μὰ, συμφωνοῦσαν, θὰ πρέπει πιά νὰ «χυρίσουμε φύλλο». Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι καὶ γιὰ τὸ ἄτομο καὶ γιὰ τὸν τόπο. Κι' οἱ νέοι εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀντιληφθοῦν πὸς χρειάζεται νὰ μαζέψουν τὸ μυαλό τους ὅπου τὸ ἔχουν καὶ νὰ δουλέψουν, ἂν δὲ θέλουν νὰ κλάψουν ἀπάνω σὲ ἐρείπια. 'Ενας σηκώθηκε καὶ μίλησε μὲ ὀρμή. Εἶπε παλμὸ ἡ φωνὴ του καὶ τὰ μάτια του ἄστραφταν ἀπὸ ἐνθουσιασμό. Κάτι συγκράτησα :

—'Αγωνίες ὄλοι ἔχομε. Πάνω ἀπὸ τὶς ἀγωνίες αὐτὲς ἄς σκύψουμε μὲ στοργὴ κι' ἀποφασιστικὸτητα γιὰ νὰ μπορέσουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε τὸ βαρὺ χρέος τοῦ μεταπολεμικοῦ νέου καὶ τοῦ σκλάβου "Ἑλληνα... Φτιάχνοντας ὁ καθένας, δίπλα καὶ μαζί μὲ τὸν ἄλλο, τὸν ἐαυτὸ του, θὰ φτιάξουμε καὶ θὰ σώσουμε ὄλοι μαζί καὶ τὸν τόπο μας καὶ τὸν ἄνθρωπο...

Καὶ προχώρησε : Τὸ νοιώθουμε πὸς τὸ δικὸ μας πνευματικὸ ἀπόθεμα εἶναι πενιχρὸ καί, γιὰτὸ, ταπεινὲς οἱ δυνάμεις μας. Μὰ μέσα στὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀνειρήνευτη ἀναζήτηση θὰ κατοχυρώσουμε τὶς συνειδήσεις μας. Κι' ἔτσι τὴ ζωὴ μας, πού θὰ τὴν κρατήσουμε ὡς τὴν ὕστατη ὥρα τῆς σὰν μὸχθο καὶ σὰν πάλη, θὰ τὴν ἀπλώσουμε ὀλοένα καὶ πιὸ κοντὰ στὰ ἰδανικά μας... "Ὅλα τοῦτα νὰ τὰ νοιώσει καὶ τὸ σωματεῖο μας καὶ νὰ δουλέψει τὶς δυνάμεις μας καὶ τὴν σύστημα κατεβυθώνοντας καὶ συντονίζοντας τὶς προσπάθειες καὶ ἐξορμήσεις μας, γιὰ τὸ ἀνέβασμά μας καὶ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ ξεσκλάβωμα τοῦ τόπου μας, τὴν ἐθνικὴ μας ἀναγέννηση, τὴν ἀνόρθωση τῆς παιδείας μας, τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ πρόοδο τοῦ λαοῦ μας.

Οἱ ἄκρατές του τὸν χειροκρότησαν. Τὸν χειροκρότησα κι' ἐγὼ μὲ τὴν καρδιά μου.

Παράδεσα πιὸ πάνω χρονολογικὰ τὸ τί εἶδα καὶ τί ἄκουσα. 'Αν τόλμησα νὰ μεταφέρω ἐδῶ τὶς ἐντυπώσεις μου ἦταν γιὰτὶ θάθελα νὰ ὑπογραμμίσω κάτι σὰν σημάδι εὐσύνωνο οἱ νέοι μας ἄρχισαν νὰ πονοῦν καὶ νὰ σκέφτονται. Κι' εἶναι πάντα ἡ ἔγνοια κι' ὁ πόνος ἡ ἀρχὴ τῆς κάθε δημιουργίας.

Θὰ μπορούσα νὰ κλείσω ἐδῶ τὸ σημεῖμά μου, "Ὅμως καλὸ εἶναι νὰ κοιταχτοῦν γι' ἄλλη μιὰ φορὰ οἱ αὐτοπαρατηρήσεις τῶν νέων μας. 'Ανεύθυνο, ἔλλειψη ἀλληλεγγύης, ἐλαφρότης, ἀπουσία πνευματικῶν διαφορῶντων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὸς τὰ τέσσερα τοῦτα ἀποτελοῦν τὰ οὐσιαστικώτερα καὶ βαθύτερα αἷτια τῆς κακοδομιῶνός μας σὰν ἀτόμων καὶ σὰν κοιωνίας. Κι' ἀκόμα πὸς τὸ τελευταῖο συνεπάγεται ὄλα τὰ ἄλλα. Εἶναι ὅμως καιρὸς ἡ ὄλη ὑπόθεση νὰ προσεχθῆ. Τὰ σωματεῖα καὶ οἱ πνευματικοὶ ὄμιλοι ἔχουν πράγματι νὰ παίξουν σημαίνοντα ρόλο πρὸς τὴν κατεῦ-

θωση αυτή. Νὰ ἐνισχυθῶν μὲ στοιχεῖα ζωτανὰ καὶ νὰ δουλέψωμ μὲ ζήλο. Πληρώσαμε ἐπαπειλημένως μὲ πολλὰς ἠθικὰς ζημιὰς τὸ πνεῦμα τῆς εὐκολίας καὶ τὸ ἀνεργάτιστο. Χρειάζεται ἐργασία πλοτεία καὶ συστηματικὴ. Ἵσως καὶ μερικὰς θυσίας ἀπὸ ὀρισμένους.

Ὅσο γιὰ τὸν νέον ἔχομε νὰ παρατηρήσωμε πὼς ἄδεια ψυχὴ δὲ μπορεῖ νὰ εὐσταθῆσει μέσα στὶς φουρτοῦνές τῶν κειρῶν μας. Τὰ ρεύματα, ὅπως περνοῦν, θὰ τὸν παρασύρουν ἢ θὰ τὸν πνίξουν. «Ὁ νέος, λέει κάποιος σοφὸς στοχαστής, πρέπει νὰ τοποθετήσῃ τὸν ἐαυτὸ του στερεὰ μέσα στὴ ζωὴ, νὰ μὴ φέρεται κατὰ πῶς πηγαίνουν τὰ ρεύματα, νὰ μπορεῖ νὰ κρίνει, νὰ ἀξιολογῇ τὰ πράγματα τῆς ζωῆς, καὶ νὰ δημιουργῇ αὐτοδύναμα τὸν πνευματικὸ του κόσμον», πού μόνο αὐτὸς μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ἔρμα σίγουρο. Μοναχὰ ὁ ἀσίγαστος πνευματικὸς μὸχος μπορεῖ νὰ συγκροτήσῃ τὴν ἀνεξάρτητη κι' ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα. Ὁ μὸχος αὐτὸς πλουτίζει τὴν ἠθικὴ περιουσία τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς τὴν ὁποία δὲ μπορεῖ νὰ βοηθῆ ὁ νέος. Καὶ γιὰ τὸ Θεό! Μακρὰ ἀπὸ τὴν πρώϊμη οἴηση πού μᾶς κάνει νὰ νομίζομε πὼς τὰ ξέρομε ὅλα καὶ πὼς εἴμαστε προκισμένοι μὲ πλήρη ἐπάρκεια, χωρὶς νάχομε γνωρίσει καλὰ καλὰ τὴ ζωὴ. Τὸ τέτοιο θὰ ὀδηγοῦσε στὴν πῶ ἐπικίνδυνη μορφή ναρκισσιζμοῦ. Καὶ νάχει ὑπ' ὄψη τοῦ ὁ νέος πὼς γιὰ ν' ἀντιμετωπίζει τὶς εὐθύνες του ὀφείλει νὰ στέκει πάντα δίπλα ἀπὸ τὸ δίδαγμα πού μᾶς ἔχει κληροδοτήσει ἡ δελφικὴ σοφία κι' ὁ Σωκράτης: «γνώθι σαυτὸν». Ἄλλωστε, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναλύει ὁ Γκαίτε, «παντοῦ στὴ ζωὴ μας δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ ἓνα μόνο πράγμα: πὼς νὰ ῥθῆ ὁ ἄνθρωπος σὲ ἀπόλυτὴ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του». Μὰ ἀπ' ἐκεῖ ἡ ἔγνοια καὶ ὁ πόνος — τὸ γλυκοχάραμα, εἶπαμε, τῆς δημιουργίας.

ΦΡ. Π. ΒΡΑΧΑΣ

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἄγγελου Σικελιανοῦ: Θυμέλη. Τόμος πρῶτος. Collection de l'Institut Français d'Athènes. ἀρ. 25. Ἀθῆνα 1950. σελ 201.

Τὸ Γαλλικὸν Ἰνστιτούτον Ἀθηνῶν μᾶς ἐχάρισε διὰ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἓνα πολλὸ σημαντικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Θυμέλη» τοῦ κορυφαίου τῶν ζώντων νεοελλήνων ποιητῶν, τοῦ Ἀγγέλου Σικελιανοῦ. Ὁ ἐκδοθεὶς πρῶτος τόμος περιλαμβάνει τρεῖς τραγωδίας, τὸν Δι-

θύραμβον τοῦ Ρόδου, τὴν Σίβυλλαν καὶ τὸν Δαίδαλον στὴν Κρήτην. Τὰ ἔργα χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ποιητὴν ὡς τραγωδία καὶ εἶναι τοιαῦτα ἐν τοσούτῳ, καθ' ὅσον ἔχουν σοβαρὰν ὑπόθεσιν καὶ χαρακτήρα ἀνάλογον πρὸς τὸν τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας τεραστίας διαφορὰς.

Ἐκάστης τραγωδίας προηγείται εἰσαγωγή, ἡ ὁποία ἐκθέτει τὰς σκέψεις τοῦ ποιητοῦ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς μυθολογίας, τὰ ὁποία οὗτος ἐχρησιμοποίησεν. Ἡ πρώτη τραγωδία, ὁ Διθύραμβος τοῦ Ρόδου, ἀνάγεται εἰς τὸν ὀρφικὸν κύκλον καὶ συμβολισμόν. Ἀπὸ τὰ τρία ὀρφικὰ σύμβολα, τὸν Στάχυν, τὸ Κλήμα καὶ τὸ Ρόδον, ὁ ποιητὴς παίρνει τὸ τελευταῖον, τὸ ὁποῖον περιμένει σήμερα νὰ ξαναβίση, πού, ὅπως λέγει, ἐδημιούργησε τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ζωὴν τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ παραβολὴ τοῦτου διὰ τοῦ λόγου γίνεται ἀνάλογα, ὅπως ὁ ποιητὴς ἐδοκίμασε πρὶν χρόνια νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὴν δελφικὴν του προσπάθειαν. Πιστεύει οὕτως εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς γῆς διὰ τῆς ὀρφικῆς λατρείας. Δι' αὐτὸ κάμνει τὸν Ὀρφέα νὰ ψάλλῃ :

«Καὶ νά, ἀδερφοὶ μου... Αὔριο ξημερώνει ἡ αὐγὴ πού στοῦ Παγκαίου τὸ κορφοῦσιν τ' Ὀργιο τ' ἀγνὸ νὰ λειτουργῆσῃ μέλλω στὸ βωμὸ πῶχ σῆσει ἀπάνω-ἀπάνω τοῦ Ἀπόλλωνα, κοιμίζοντας τὸ Ρόδο, πού, ζωῆς καὶ γνώμης εἶδωλο, στοὺς κάμ-
[πους
μὲ τόσην ἀναστήσαμε ἄγρυπνη ἔννοια!]

Μέσα εἰς τὸ ἴδιον πνεῦμα τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι τὸν ὀδηγοῦν πρὸς τὴν δημιουργίαν, τοποθετεῖται ἡ δευτέρα τραγωδία, ἡ «Σίβυλλα». Ὁ ποιητὴς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἡρακλείτου ὅτι αὕτη «ἀγάλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθειρομένη, μυρίων ἐτῶν ἐξικνεῖται διὰ τὸν θεόν». Ἡ «Σίβυλλα» παραλλήλως πρὸς τὸ ὀρφικὸν ἔργον «ὁ Διθύραμβος τοῦ Ρόδου» ἀποκαλύπτει τὴν ὄλην μυστικοπαθὴ διάθεσιν τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὴν μαυτικὴν εὐρίσκει οὗτος ὄλην τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν δημιουργικὴν του πρωτοβαμβίδα. Αὕτη ὀδηγεῖ πρὸς τὴν Ἀλήθειαν, πού εἶναι κατ' αὐτὸν «ἡ λελογισμένη μὴ-Λογικὴ» καὶ παρουσιάζει εἰς γιγαντιαῖον συγκραδασμὸν τὸν Διόνυσον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Τὴν ὑπόθεσιν μεταφέρει ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὴν καταστίγασιν τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, δι' αὐτὸ καὶ ἀναμυγνύει χρι-

στιανικά στοιχεία εις την ανάπτυξιν τῆς τραγωδίας του. Μὲ τὸ πνεῦμα τοῦτο πιστεύει εις τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀνθρωπότητος :

« Ἄ! τώρα ιδέες, ξαναφάνε ἡ μέρα πού θά γιομίσαι αὐτός ὁ τόπος ξάφνου μὲ διάνεμα λαῶν, πού θ' ἀνεβούνε τῆ δίψα πού τοὺς ἔκαιε τόσα χρόνια νά ξεδιψάσουν πίνοντας καὶ πάλι στῆς προφητείας, ἀχόρταγοι, τὸ ρέμα».

Ἄλλὰ καὶ παρ' ὅλον ὅτι ὁ ποιητῆς εὕρισκε τὴν Ἀλήθειαν εἰς τὸν συγκρασιασμὸν τοῦ Διούσου καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς τὸν τελευταῖον δίδει τὴν πρώτην θέσιν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀνθρωπότητος.

« Ἡ ἀνοιξὴ τοῦ Ἀπόλλωνα μὲ ἔγγιζει σὰν τὸν ἄρρωστο, ἀλίμονο! μὰ πῶς νά στεριωθῶ στὰ δύο μου πόδια πάλι, ἂν δὲν ἀχῆσαι ὁ Ὅρθιός του Σποκόξ; »

Μὲ αὐτὰ ὁ ποιητῆς θίγει τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς σημασίας τοῦ Ἀπολλωνείου πνεύματος διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀνθρωπότητος, ὅπως αὐτὸ ἐδημιούργησε τὸν ἀρχαῖον κόσμον ὄχι μόνον εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, τὴν ποίησιν, τὴν πολιτικὴν ζωὴν κλπ., ἀλλὰ καὶ ὅπως αὐτὸ ἐβγήκε νικητῆς μέσα ἀπὸ τὴν πάλην διαφόρων θρησκευτικῶν ρευμάτων, τῶν ὁποίων κυριώταται ἄλλαι ἐκδηλώσεις εἶναι ὁ ὀρφισμὸς καὶ ἡ διονυσιακὴ λατρεία.

Εἰς τὴν τρίτην τραγωδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον « Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη » ὁ ποιητῆς ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῆς πάλης πρὸς ἀπόκτησιν τῆς Ἐλευθερίας ἀπὸ σύγκρουσιν τοῦ Πνεύματος μὲ τὴν Βίαν. Διότι, « Ὁ Δαίδαλος ἐποίησεν ἁρμονίης κρυπτὸν λόγον φανερόν », κατὰ τὰ ἀνώμα ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα προτάσσει. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου ἀνάγεται εἰς τὸν μῦθον τοῦ Διὸς—Ταύρου καὶ τῆς Μητρὸς θεᾶς, πού εἶχαν, ὡς γνωστόν, μεγάλην ἀνάπτυξιν εἰς τὴν κρητικὴν λατρείαν καὶ μᾶς ἔδωσαν μεγάλα δημιουργήματα εἰς τὴν κρητικὴν τέχνην, ἰδίως τὴν τέχνην τῆς ἰκνωσοῦ. Ὁ γνωστὸς μῦθος τοῦ Μίνωος, Δαιδάλου καὶ Ἰκάρου ἀναφαίνεται μὲ τὴν θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου. Μέσα εἰς αὐτὸν καὶ τὴν κρητικὴν θρησκείαν εὕρισκεται ἡ πάλη τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν Βίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνακύπτει ἡ Ἀλήθεια.

Μὲ τὸ νέον τοῦτο ἔργον ὁ ποιητῆς μᾶς ἔδωσε δείγματα τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς του ἀντιλήψεως πρὸς ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, εἰς τὴν ὁποῖαν πιστεύει. Εἶναι γνωστόν, πόσον ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν αὐτὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν πίστιν του εἰς τὸν

ἀρχαῖον κόσμον ἐξεπηθήσαν πρὸ ἐτῶν αἱ δελφικαὶ ἑορταί, τὰς ὁποίας τὸ τότε ζεῦγος Σικελianoῦ εἶχε δημιουργήσει ὡς μοναδικὸν δείγμα μυστικοπαθοῦς ἀναβίωσης τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, μὲ καταπληκτικὰ τότε ἀποτελέσματα. Ἡ προσπάθεια ἐκείνη διὰ διαφόρους λόγους δὲν ἐσυνεχίσθη. Ἀλλὰ ὁ ποιητῆς δὲν ἔπαυσε νά πιστεύῃ εἰς τὴν ἀναβίωσιν ταύτην. Ἄλλ' ἐνῶ τὸ κίνητρόν του πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Ἀπολλωνος, εἰς τὴν πραγματικότητά κυριαρχεῖται οὗτος ὑπὸ μίᾳ μὲν μυστικοπαθοῦς τάσεως, ἡ ὁποία εἰς τὸ βάθος ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ καθαρόν καὶ διαισθητὸν Ἀπολλωνεῖον πνεῦμα. Ὁ ποιητῆς κατέχεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὀρφικῆς λατρείας καὶ φέρεται μέσα του καὶ φανερά τὰ σημεῖα τῆς διονυσιακῆς ἐκστάσεως, πού συγγενεῖ περισσότερο πρὸς τὴν ὀρφικὴν θρησκείαν παρὰ πρὸς τὸ Ἀπολλωνεῖον πνεῦμα, τὸ ἤρμεον καὶ λογικῶς ἰσόρροπον.

Τὸ νέον ἔργον τοῦ ποιητοῦ Σικελianoῦ θά καταλάβῃ πάντως ἐξέχουσαν θέσιν, λόγῳ τῆς χαρακτῆρός του καὶ τῆς μυστικοπαθοῦς φιλοσοφικῆς του προδιαθέσεως παρὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἔθιξε εἰς τὸ σύντομον τοῦτο σημεῖωμα, μέσα εἰς τὴν νεοελληνικὴν πνευματικὴν δημιουργίαν. Ἡ ἔκδοσις εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη καὶ καλαίσθητος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι αὕτη θαυμαστὸν δείγμα ἐκτυπωτικῆς ἐργασίας. Ἡ εἰκονογράφησις μὲ τὰς ἀρχαιοπρεπεῖας παραστάσεις εἶναι ἐξαιρετικὴ. Μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον θά ἀναμείνωμην τὴν συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως.

Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙΣ

Ν. Κληρίδης : « Ἱστορίες τῶν Ζῶων τῆς Κύπρου », Λαογραφικὸν Παράρτημα Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν, σελ. ρμα', Λευκωσία.

Ἱστορίες τῆς Κύπρου γύρω ἀπὸ ζῶα, ἔμμετρος ἢ πεζές, ἔχουν δημοσιεύσει τόσο σὲ Κυπριακὰ περιοδικὰ ὅσο καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ διάφοροι Κύπριοι λαογράφοι, ὡς ὁ ἴδιος ὁ κ. Ν. Κληρίδης, ὁ κ. Γ. Παπαχαρολάμπους, ὁ κ. Κυρ. Χατζηγιάννου καὶ ἄλλοι. Τελευταίως μάλιστα ἔχουν ἐκδοθῆ σὲ ξεχωριστὸ τόμο ἀπὸ τὸν κ. Χατζηγιάννου διάφοροι μῦθοι τῆς Κύπρου μεταξύ τῶν ὁποίων κατέχει καλὴ θέση καὶ ὁ μῦθος μὲ κεντρικὸ πρόσωπο τὸ ζῶο.

Ἡ συλλογὴ ὅμως τοῦ κ. Κληρίδης δὲν περιέχει ἀπλῶς μῦθους μὲ κεντρικὸ πρόσωπο ζῶο, ἀλλὰ καὶ παραμῦθια γύρω

από ζώα αρκετές πληροφορίες για τὸ καθένα ζῶο (δοξασίες, προλήψεις, χρήση στῆ δημόδη ἰατρικὴ κλπ.), καὶ μιὰ σχετικὴ βιβλιογραφία ἀρκετὰ πλούσια. Διαίρεται σὲ ἕξι μέρη: Τὰ Προλεγόμενα, τὶς Ἱστορίες τῆς Ἀλεπούς, τὶς Ἱστορίες τοῦ Γαδάρου, τὶς Ἱστορίες τῶν Πουλιῶν, τὶς Ἱστορίες Διαφόρων ἄλλων Ζῶων καὶ τὸ Γλωσσάριο. Ἡ καλὴ κατάταξη τοῦ ὕλικου, ἡ προσεκτικὴ του μελέτη, ἡ βιβλιογραφία καὶ μερικὰ κριτικὰ καθίστουσιν τὴ συλλογὴ αὐτῆ τοῦ κ. Κληρίδη ὄχι ἀπλῶς ἓνα μάζεμα ὕλικου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ μιὰ ἐργασία φροντισμένη καὶ καλόπιστη, μὲ ἀρκετὲς αξιώσεις πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐκτίμηση τοῦ μαζέματος.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία τέτοιων ἐργασιῶν εἶναι γνωστὴ. Στὸ πολὺ ὅμως κοινὸ δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδραση τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν πάνω στῆ λογοτεχνία ἐνὸς τόπου. Κι' ὅμως ἀπὸ τὶς λαογραφικὲς ἐργασίες τοῦ Πολίτη ἔχει ξεκινήσει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (ἀρκετὸς Παλαμᾶς, Δροσίνης καὶ ἄλλοι) καὶ σχεδὸν ὅλη ἡ νεοελληνικὴ παιδικὴ λογοτεχνία. Καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν ξεκίνησε καὶ ἡ νεοελληνικὴ μουσικὴ. Ἔτσι καὶ ἐδῶ στὸν τόπο μας, τὴν ἀπόμακρη αὐτὴ Ἑλληνικὴ γωνιά, ἀπὸ τὶς λαογραφικὲς ἐπιτόπιες ἐργασίες ξεκίνησε τὸ κατὰ ἔκλεινον χαρακτηριστικὸ μῆμα τῆς κυπριακῆς λογοτεχνίας, ἀνεξαρτήτως τῆς ὡς πρὸς τὸ παρὸν μικρῆς ἢ μεγάλης ἀξίας του.

Μὲ βάση ὄχι πιά μόνο τὴν ἐπιστημονικὴ σημασία τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ (λογοτεχνία, μουσικὴ κλπ.) θεωροῦμε τὴ λαογραφικὴ ἐργασία ὡς σημαντικὸ πνευματικὸ γεγονός, ἰδιαίτερώς ὅταν αὐτὴ εἶναι τόσο φροντισμένη ὡς ἡ τοῦ κ. Ν. Κληρίδη.

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Μιὰ εἰσήγηση

Ἀγαπητὲ κ. Διευθυντᾶ,

Τὶς τελευταῖες αὐτὲς μέρες, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐπὶ τῇ λήξει τῶν μαθημάτων σχολικῶν τελετῶν, διατυπώθηκαν καὶ πάλιν ἀπὸ μέρους τῶν ὑπευθύνων μερικὲς παρατηρήσεις, διαπιστώσεις κι' εἰσηγήσεις σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς Μ. Παιδείας τοῦ τόπου, ποὺ νομίζομε πῶς εἶναι καιρὸς ἀλήθεια νὰ κοιταχθῇ πιά μ' ἐνδιαφέρο καὶ κατανόηση προτοῦ οἱ δυσκολίες καὶ τὰ χάσματα πολλαπλα-

σιαστοῦν. Ὁ κ. Σπυριδάκης, γυμνασιάρχης στὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο, ἐπίσημανε μὲ θάρρος ἀρκετοὺς κινδύνους κι' ὑπογράμμισε τὴν ἀνάγκη ἄμεσης ἀντιμετώπισής τους. Ἄλλες σοβαρὲς ἀδυναμίες ἀνάπτυξε κι' ὁ κ. Γεωργιάδης, τοῦ Γυμνασίου Κερύνιας.

Ἀσφαλῶς δὲ διαφεύγει κανεὸς τὴν προσοχὴ τὸ γεγονός πῶς τὰ γυμνάσιά μας, καὶ προπαντὸς τὰ ἀνεξάρτητα, ἔχουν νὰ παλαίσουν μὲ πολλὰς δυσχέρειες. Ἄν ὅμως αὐτὲς δὲ μειῶνουν καὶ δὲν περιστέλλουν τὸ κατὰ πάντα ἀξιοθαύμαστο ἐκπαιδευτικὸ τους ἔργο, δὲ σημαίνει πῶς πρέπει νὰ παραβλέπονται διαρκῶς κι' οἱ ἀναποδίεις. Ἡ Κυβέρνηση εἶναι φανερὸ πῶς παραμονεύει, οἱ οικονομικὲς δοκιμασίες σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις κατανοῦν τραγικὲς, οἱ τοπικιστικὲς φιλοδοξίες δημιουργοῦν συνεχῶς ἱστορίες, ὁ ἀλληλοανταγωνισμὸς καμμιά φορὰ προλαμβάνει ἀξύτητα. Τὰ σχολεῖα μας, ὅμως, δὲν εἶναι νοητὸ νὰ τὰ βλέπουμε μεμονωμένα. Ἡ ἔθνικὴ παιδεία τοῦ τόπου ἀποτελεῖ ἐννοιαία ὑπόθεση καὶ μοναχὰ σὰν τέτοια θὰ πρέπει νὰ ἐξετάζεται. Γι' αὐτὸ καλὸ θὰ ἦταν νὰ ἀναληφθῇ πρωτοβουλία, ἀπὸ μέρους τῆς Ἐθναρχικῆς Ἀρχῆς Ἰσῶς, γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ὅλου ζητήματος σὲ μιὰ σύσκεψη ποὺ νὰ μετείχαν διάφοροι κατὰ πόλεις ἀρμόδιοι, καὶ προπαντὸς ἐκπρόσωποι τῶν τριῶν μὴ ἐπιχορηγουμένων Γυμνασίων. Τὰ πράγματα θὰ μπορούσαν τότε νὰ ὀδηγήσουν καὶ στὴ σύμπηξη κάποιου ἀνώτερου ὑπευθύνου σώματος ποὺ νὰ ἐνίσχυε καὶ νὰ κατοχύρωνε τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήριά μας. Ἔτσι πολλὰ προβλήματα θὰ βρίσκουν ἄμεση λύση, μὰ κι' ἡ ἐνότης τῆς Παιδείας μας δὲ θ' ἀποτελεῖ πιά γράμμα κενό.

Σ' ἐποχὴ ποὺ διεξάγομε ἔθνικὸ ἀγῶνα τὸ πρῶτο ποὺ ἔχομε νὰ κοιτάζουμε εἶναι τὰ σχολεῖα μας. Γιατὶ ἡ ἔθνικὴ Παιδεία ἀποτελεῖ τὴ *sine qua non* προϋπόθεση τῶν τέτοιων ἀγῶνων. Ἡ θετικὴ κι' ὀργανωμένη προσοχὴ καὶ στήριξη τῶν γυμνασίων μας θ' ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐθνικώτερες πράξεις.

Δικός σας

ΦΡ. Π. ΒΡΑΧΑΣ

Ὁ Ρῶσος Περιηγητὴς

Ἀγαπητὲ κ. Κρανιδιώτη,

Ἀνέγνωσα εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 180 τεύχος τῶν «Κυπριακῶν Γραμμάτων» τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. Α. Στυλιανοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ζητεῖ, ὅπως δι' ἐπιστημονι-

κῆς ἐρέυνης ἀποδειχθῆ ἡ ταυτότης τοῦ ἐπισκεφθέντος τὴν Κύπρον κατὰ τὸ 1735 μοναχοῦ Μπάρσκυ (Barskie) μὲ τὸν μοναχὸν Βασίλειον Μοσχοβορώσσου, τοῦ ὁποῦοι σημειώματα ἐσώθησαν εἰς διαφόρους ναοὺς τῆς νήσου. Κατ' ἐμὲ ἡ ταυτότης ἀποδεικνύεται πέραν πάσης εὐλόγου ἀμφιβολίας ἐκ τῶν ἑξῆς :

1) Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι κατὰ τὸ 1735 ἐπισκέφθη τὴν Κύπρον ὁ Ρώσσοσ μοναχὸς Βασίλειος Γρηγορίεβιτς Μπάρσκυ, ὁ ὁποῖοσ καὶ ἔγραψε λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτῆς εἰς τὰς σελίδας 243—335 Β' τόμου τοῦ ὁδοιπορικοῦ του, ὡσ καὶ τῶν ναῶν, εἰς τοὺς ὁποῖοις εὔρεθῆσαν τὰ σημειώματά του.

2) Σύγκρισις τῆς γραφῆς τῶν σημειωμάτων του μὲ τοὺς Ἑλληνικοὺς γραφικὸς χαρακτήρας τοῦ ἰδίου εἰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῶν εἰκόνων, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ ἔργον του, πείθει περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ γράψαντος.

3) Δὲν ὑπάρχει καμμία μαρτυρία, ὅτι κατὰ τὸ 1735 ἐπισκέφθη τὴν Κύπρον ἄλλοσ Ρώσσοσ μοναχὸς Βασίλειοσ, ἐκτὸσ τοῦ Μπάρσκυ, τοῦ ὁποῦοι τὸ ἔργον ἔχει ἡ Βρεττανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία Ἀθηνῶν ἐκ δωρεὰς τοῦ Φιλίππου Ἀργέντη.

Τ' ἀνωτέρω εἶναι ἀρκετὰ νὰ μᾶσ πείσουν, ὅτι ὁ Βασίλειοσ Μπάρσκυ καὶ ὁ Βασίλειοσ Μοσχοβορώσσοσ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Πάφοσ, 5)7)50.

Φιλικῶσ

ΛΟ·Ι·ΖΟ Σ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Οἱ Ἐκθέσεις

Ἀκόμα μιά ἄλλη ἀνιαρῆ ἔκθεσι, χωρὶσ καλλιτεχνικὸν ἐνδιαφέρον, ἀνοῖξε στὸ Ζάππειο. Ἡ ἔκθεσι τῆς Ὀμάδασ τῶν «17». Θέματα χλιοζωγραφισμένα, τεχνικὴ ξηρὰσ ἀκαδημαϊκῆσ σχολῆσ ἢ φωτογραφικῆσ ἀπεικόνισῆσ ἢ τὸ πολὺ ἱμπρεσσιονισμοῦ.

Ἡ Τζένη Ἀργυροῦ ἐκθέτει καὶ πάλι τὰ λουλούδια τῆσ, ἴδια κι ἀπαράλλαχτα μὲ τὰ ἄλλα πού κατὰ καιροὺσ ἔχει ἐκθέσει.

Ὁ Βιτωρόπουλοσ μὲ ποικιλία θεμάτων, ἀλλὰ μὲ ὠραῖο καθαρὸ χρῶμα.

Ἡ Χαρὰ Βιέννα μὲ λάδια καὶ ἀκουαρέλλεσ, πού ὁμοσ ὕστεροῦν ἀπὸ τὶσ θαυμάσιεσ ἀκουαρέλλεσ τῆσ πού εἶδαμ περσο.

Ὁ Λουκάσ Γεραλῆσ ἐκθέτει τὰ φρούτα του. Ὁ Γ. Δαπόντεσ ἐκθέτει μερικὰ ἱμπρεσσιονιστικὰ κομμάτια ἀπὸ τῆ Ρόδο, ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ.

Ἡ Θάλεια Φλωρᾶ—Καραβία μεταξὺ ἄλλων ἐκθέτει ἓνα παλαιότερο ἔργο τῆσ: τὸ πορτραῖτο ἑνὸσ νέου πού μελετὰ καὶ πού εἶναι θαυμάσιο στὸν ἱμπρεσσιονισμό του, κι' ἓνα δροσερώτατο τοπίο ἀπὸ τὸ Σούνιο. Παρ' ὅλα τῆσ τὰ χρόνια, βρίσκει πάντα ἓνα νεανικὸν ἐνθουσιασμό μέσα τῆσ γιὰ νὰ μᾶσ γοητεύσει. Οἱ «ἀνεμώνεσ» τῆσ ἐπίσης εἶναι ἓνα καλὸ κομμάτι.

Ὁ Κ. Ρωμανίδησ, γνωστόσ παλιὸσ θαλασσογράφοσ, ἐκθέτει μὲ τὴν παλιωμένη πιά τεχνικὴ του, πολλὰ θαλασσινὰ τοπία, πού, καθὼσ φαίνεται, εἶναι καμωμένα στὸ ἀτελεῖ του.

Ὁ Λ. Παπαδόπουλοσ κάμνει μιά προσπάθεια γιὰ συνθετικώτερα ἔργα μὲ τὴ σύνθεσή του «Παιδομάζωμα». Μὰ ἡ πρόθεσή του δὲν ὀλοκληρώνεται.

Ὁ Ν. Σαντοριναῖοσ ἐκθέτει 15 λάδια ἀπὸ τῆ Σαντορίνη. Ἡ «Γενικὴ ἄποψη» καὶ τὸ «Ἠφαίστειο-Μελτέμι» πολὺ καλά.

Τὰ «Κυδῶνια» τοῦ Ἀλ. Χριστοφῆ πολὺ καλά στὴν ἀκαδημαϊκὴ τουσ τεχνικὴ. Ἀλλὰ «Ὁ Χορὸσ τῆσ Ἀρκούδασ», πού θέλει νὰ συνθέσει ἓνα ἡθογραφικὸ θέμα, δὲν ἱκανοποιεῖ.

Ἡ γλυπτικὴ ἀντιπροσωπεύεται μὲ τοὺσ γλύπτεσ Ματαράγκα καὶ Τζανέτη. Γὰ ἔργα τουσ ὁμοσ δὲν παρουσιάζουν ἐνδιαφέρο.

—Ὁ Ν. Καλογερόπουλοσ ἐκθέτει στὸ Ζάππειο 70 θαλασσογραφίεσ.

Τὰ Θέατρα

Τὸ Βασιλικὸ Θέατρο, ὕστερ' ἀπὸ τὴν «Τρικυμία» τοῦ Σαῖξπηρ, ἔκλεισε γιὰ τὴ θερινὴ περίοδο. Ἐξαιρετικὰ, γιὰ νὰ δεξιωθῆ τὴν Κυπριακὴν Πρεσβεία, ἔδωσε μιά μοναδικὴ παράστασι μὲ τοὺσ «Πέρσασ» τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ παράστασι, πού ἦταν μόνο μὲ προσωπίεσ προσώπικεσ, ἦταν ἐξαιρετικὰ φροντισμένη καὶ χειροκροτήθηκε θερμότατα ἀπὸ τὸ πολυπληθὲσ ἀκροατήριο. Ἡ ἐμφάνισι τῆσ Πρεσβείασ μὸ μὲ ἐπίσημο Ὑπουργικὸ θεωρεῖο ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ πολλῆσ ζητωκραυγῆσ καὶ ἐνωτικὰ συνθήματα, πού δονοῦσαν τὸ θέατρο γιὰ πολλὰ λεπτά.

—Μεγάλο θεατρικὸ καὶ κοσμικὸ γεγονός ἢ ἐπανεμφάνισι τῆσ Κυβέλησ στὸ «Ντὸ-Ρέ», ὕστερ' ἀπὸ ἀπουσία πολλῶν ἐτῶν ἀπὸ τὸ θέατρο. Ὅλη ἡ χάρη τῆσ

μεγάλης μας «κομεντιέν», όλος ό πλοῦτος τῆς κρυσταλλένιας φωνῆς τῆς καί ἡ ἀξέπεραστη ἠθοποιία τῆς, ἀκόμα κι ἡ ὁμορφία τῆς, δέν ἔχασαν ἀπό τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Στὴν Παρισιάνικη κωμῶδια «Τὰ παιδιά τοῦ 'Εδουάρδου», ἦταν ἡ ψυχὴ καί ἡ κύρια νότα. Ἡ κωμῶδια, πρωτότυπη, ἔξυπνη καί χαριτωμένη, θὰ κρατήσει πολὺ τὸ πρόγραμμα τοῦ θεάτρου. Θ' ἀκολουθήσει ἄλλο ἔργο μὲ πρωταγωνίστρια τὴν Μαρίκα Κοτοπούλη.

T. M. Φ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

Φιλολογικὸι διαγωνισμοὶ Κυρίλλου Γ' τοῦ ἀπὸ Κυρηνείας

Ἡ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ Διαγωνισμοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ' Ἐπιτροπεία προκήρυξε δύο διαγωνισμοὺς: 1) Τὸν 1ᾶ φιλολογικὸν διαγωνισμὸν Κυρίλλου τοῦ Γ' μὲ θέμα «Μονογραφία ἱστορικὴ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου». Τὰ ὑποβληθέντα ἔργα πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκδότα καὶ νὰ ἀποσταλοῦν εἰς τὴν Ἐπιτροπεῖαν οὐχὶ πέραν τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1953. Τὸ πρῶτον βραβεῖον συνίσταται εἰς 80 λίρας, μὲ τιμητικὸν δίπλωμα, τὸ δὲ δεύτερον εἰς 30 λίρας μὲ ἀνάλογον δίπλωμα. 2) Ἐκτακτὸν φιλολογικὸν διαγωνισμὸν μὲ θέμα «Ποίησις ἐν τῷ πεζῷ ἢ τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ». Οἱ διαγωνισθησόμενοι ὀφείλουσαν νὰ ἀποστελοῦν τὰ ἔργα τῶν τὸ βραδύτερον μὲχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1951. Ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκδότα καὶ νὰ ἔχουν ἔκτασιν ὄχι ὀλιγωτέραν τῶν τεσσάρων τυπογραφικῶν φύλλων. Τὸ πρῶτον βραβεῖον συνίσταται εἰς 60 λίρας, μὲ τιμητικὸν δίπλωμα, τὸ δὲ δεύτερον εἰς 30 λίρας, μὲ ἀνάλογον δίπλωμα.

Ὑγδοὺς διαγωνισμὸς τοῦ περιοδικοῦ «Μορφές»

Τὸ περιοδικὸ «Μορφές» προκήρυσσει λογοτεχνικὸν διαγωνισμὸν, ὄγδοον κατὰ σειράν, γιὰ ποίημα ἢ ποιητικὴν συλλογὴν μὲ ἔπαθλον 1.500.000 δραχ. Τὰ ἔργα πού θὰ ὑποβληθοῦν πρέπει νὰ εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ζωὴ ἢ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοση καὶ νὰ περιέχουν τοὐλάχιστον 45 δακτυλογραφημένους σελίδες. Στὴν τεχνοτροπία ἀφήνεται ἐλευθερία.

Οἱ διαγωνισθησόμενοι θὰ ὑποβάλουν εἰς τὴν διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Ἄγ. Σοφίας 11, Θεσσαλονίκη) τὰ ἔργα τῶν μὲ ψευδώνυμον, καὶ φάκελος συνοδευτικός θὰ περιέχει ἐσώκλειστο τὸ ἀληθινὸν ὄνομα καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ συγγραφέα. Προθεσμία ὑποβολῆς μὲχρι τῆς 30 Νοεμβρίου 1950.

Διαγωνισμοὶ Ἐνώσεως Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐνωσις Ἑλλήνων λογοτεχνῶν προκήρυξε δύο λογοτεχνικοὺς Διαγωνισμοὺς γιὰ τὸ ἔτος 1950: Ποιητικὸν γιὰ συλλογὴν λυρικῶν ποιημάτων, καὶ Μυθιστορηματικὸν ἢ σειράς Διηγημάτων κοινωνικοῦ, πατριωτικοῦ ἢ ἠθογραφικοῦ καὶ λαογραφικοῦ περιεχομένου.

Ἐπαθλοὶ 1.000.000 δραχ. Τὰ ἔργα πρέπει νὰ εἶναι ἀνεκδότα καὶ νὰ ἀποσταλοῦν στὸ Γραφεῖο τῆς Ἐνώσεως, ὁδὸς Πατησίων 47, μὲχρι 30 Σεπτεμβρίου.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Στῆς 22 Ἰουνίου ἡ Θεατρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Διδασκαλικοῦ Κολλεγίου Μόρφου ἀνέθεσε, μὲ διδασκαλία τοῦ κ. Κ. Χατζηγιάννου, στὸ θέατρο «Ὅσσις» Μόρφου τὸ δράμα τοῦ Σοφοκλέους «Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ», σὲ μετάφραση τοῦ Δ. Σάρρου.

Ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ 1-16 Ἰουλίου, στῆς αἰθουσες τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, ἡ ἀνάθρονη Ἐκθεσὴ ζωγραφικῆς τῶν μαθητῶν τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, πού εἶχεν ὀργανώσει τὸν π. Ἀπρίλη, στὸ Ζάππειο Μέγαρο Ἀθηνῶν, ὁ καθηγητὴς κ. Α. Διαμαντῆς. Τὰ ἔγκαινια τῆς Ἐκθέσεως ἔγιναν μὲ πολλὴν ἐπισημότητα τὴν 1ην Ἰουλίου. Ὑστερα ἀπὸ εἰσαγωγικὴν ὁμιλίαν τοῦ Γυμνασιάρχου κ. Κ. Σπυριδάκι μίλησε πᾶνω στὴν ἐκπαιδευτικὴν πλευρὰ τοῦ θέματος κ' ἀνάλυση παραστατικὰ τὰ μέσα καὶ τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ μαθητῆ τῆς ζωγραφικῆς, ὅπως αὐτὸ διδάσκειται στὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, ὁ κ. Α. Διαμαντῆς.

Ἡ ἐπέτειος τῆς 9ης Ἰουλίου γιορτάσθηκε μὲ πολλὴν ἐπισημότητα σὲ πολλὰς πόλεις καὶ χωριά τῆς Νήσου. Σὲ εἰδικὴ συγκέντρωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου ὁ κ. Ν. Κληρίδης ἀνάλυσε τὴν ἐθνικὴν σημασίαν τῆς ἐπετείου κ' ὁ κ. Μ. Κιτρομηλίδης προσφώνησε κ' ἔσπεψε τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἔθνομάρτυρος Κυπριανοῦ. Στὸν Πεζοπορικὸν Ὁμιλὸν Λάρνακος μίλησαν οἱ κ. κ. Νίκος Δημητρίου καὶ Ν. Κρανδιώτης κ' ἀπάγγειλαν ἡ κ. Τούλα Χαραλάμπους κ.ά.

Μὲ μεγάλῃ ἐπιτυχία δόθηκε στὸ Βαρώσι ἀπὸ τὸ Θεατρικὸν Ὁμιλοῦ τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων Ἀμμοχώστου ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Π. Γ α ι ά ν θ η, Λευκοσία: Πολὺ καλά θὰ δημοσιευτοῦν μὲ τὴ σειρά τους. Γράψτε μὰς τὸ πραγματικὸν σὰς ὄνομα.— Γ. Ν α θ α ν α ἠ λ Π ε λ α σ γ ὸ, Ψυχικό: Ἐγκρίνεται. Θὰ δημοσιευθῆ.— Γ. Κ. Εὐστρατίου, Λάρνακα: Ἡ συνεργασία σας δὲ ξεφύγει ἀκόμη ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς θεματογραφίας. Χρειαζέστε ἀσκήση.— Μ. Κ ε φ ἶ λ α, Πειραιά: Μὴν παρασύρεστε τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ὀμοιοκαταληξίαν. Ἐχετε πλοῖσιον ἐσωτερικὸν κόσμον. Ἐκφράστε τον ὅμως καθαρὰ κ' ἐλεύθερα.— Α. Ψ α ρ ῆ, Λεμῶθου: Κάτι ἀρχίζει νὰ μορφώνεται στὸν ψυχικὸν σὰς κόσμον. Πρέπει ὅμως νὰ ἐργαστῆ ἀκόμη πολὺ, μὲχρι ὅτου ἐπιτύχετε νὰ τοῦ δώσετε μορφήν. Διαβάξτε καὶ μὲ εἰσθητικὴ νὰ δημοσιεύσετε.— Χ. Φ ι ν τ ι κ ῆ λ ῆ, Γαλοῦσα: Πολὺ καλὰ. Δὲ μοιάζει καθόλου μὲ τὰ προηγουμένα σας. Γραφετὴ μὰς ἀν εἶναι πρωτότυπος γιὰ νὰ τὸ δημοσιεύσουμε.— Σ. Π. Χ., Βαρῶσια: Τὰ ποιήματά σας περιεκτικῶν ἐξαιρετικῶν πλοῦτον ἰδεῶν. Ὑστερον ὅμως ἀπὸ τεχνικὴν πλευρὰν. Θὰ δημοσιεύσουμε τὴν «Χρυσὴ Ἐλιδα» καὶ τὴν «Ἐρώτησι».— Γ. Κ. Π α π α δ ὸ π ὸ λ ο, Λεμεσὸ: Τὸ ἔνα δημοσιεύεται σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος. Τὸ ἄλλο, ἐπίσης καλὸ, θὰ δημοσιευθῆ ἀργότερα.